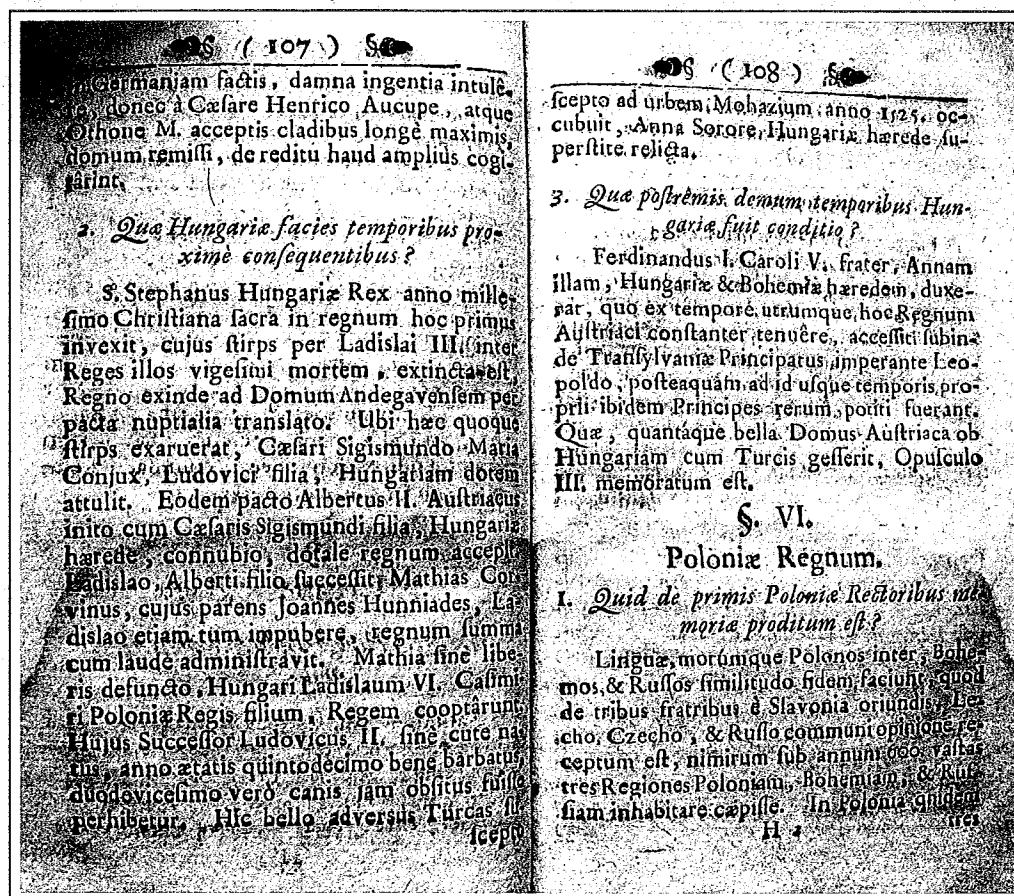

A KÜLFÖLDI TANKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE

Tanulmányok

Szerkesztette: Csík Tibor

A Magyarországról szóló rész a jezsuiták cseh rendtartománya számára készült történelemtankönyvben.

Rudimenta Historica [...] Pro Gymnasiis Societatis Jesu In Provincia Bohemiae [...] Opusculum IV. Pragae, Typis Universitatis [...] 1738: 107-108.p.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001166895

Címlapkép forrása:

A címlapon részlet látható a jezsuiták cseh rendtartománya számára készült földrajztankönyvből.
Rudimenta Geographica [...] Pro Gymnasiis Societatis Jesu In Provincia Bohemiae [...] Opusculum V.
[Pragae], Typis Universitatis [...] 1730.

X 23 9 132

Szerkesztő:

Csík Tibor

Lektorálta:

Jáki László

Olvasószerkesztő:

Gyimesné Szekeres Ágnes

Tördelőszerkesztő, borító:

Pattantyus Gergely

Layout tervek:

Salt Communications Kft.

ISBN 978 963 436 007 0

Kiadja az Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet

1143 Budapest, Szobránc utca 6–8.

Felelős kiadó:

Kaposi József, az Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet főigazgatója

Nyomás, kötés: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

2900 Komárom, Igmándi u. 1.

Felelős vezető a nyomda igazgatója

TARTALOM

- 5 | A történelemtankönyvek változásai / CSÍK TIBOR
- 19 | Magyarország és a magyarság története a két világháború közötti időszakban az ukrainai történelemtankönyvek tükrében / BOCSKOR MEDVE CZ ANDREA
- 37 | Osztrák, magyar – két jó barát? Az osztrák történelemtankönyvek képe Magyarországról / FIZIKER RÓBERT
- 51 | A szerb történelemtankönyvek magyarságképe a második világháború után / HORNYÁK ÁRPÁD
- 67 | Több mint 1100 év kevesebb, mint 11 mondatban. A német történelemtankönyvek képe Magyarországról / FIZIKER RÓBERT
- 81 | Magyarország a horvát általános iskolai történelemtankönyvekben / JENYIKNÉ BENDE KLÁRA MÁRIA
- 99 | Az Osztrák–Magyar Monarchia valóban a „népek börtöne” volt? – avagy mit tanítanak a román történelemtankönyvek erről az időszakról / KÖÖ ARTÚR
- 109 | A francia közoktatás történelemtankönyvei és a magyar történelem / LAJTAI L. LÁSZLÓ
- 121 | A magyar történelem eseményei a lengyelországi történelemtankönyvekben és a Lengyelország-történetekben / PÁTRÓVICS PÉTER
- 139 | A szlovákiai középiskolai tankönyvek magyarságképe / VAJDA BARNABÁS
- 155 | Külföldi történelemtankönyvek magyarságképe, valamint más népek megjelenése a magyar tankönyvekben. Válogatott bibliográfia 1990–2016 / GODA BEATRIX

A KÖTET SZERZŐI

BOCSKOR MEDVE CZ ANDREA PHD | *történész*, Beregszász (Ukrajna); képviselő, Európai Parlament

CSÍK TIBOR PHD | *történész, főkönyvtáros*, Oktatókutató Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

FIZIKER RÓBERT PHD | *történész, levéltáros*, Magyar Nemzeti Levéltár, 1945 előtti Kormányservek Főosztálya, Budapest

GODA BEATRIX | *könyvtáros*, Oktatókutató Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

HORNYÁK ÁRPÁD PHD | *habil. egyetemi docens*, Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet, Pécs; tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

JENYIKNÉ BENDE KLÁRA MÁRIA | *tanár, könyvtáros*, Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon, Budapest

KŐŐ ARTÚR | *doktorandusz, tanár*, Benkő István Református Gimnázium és Általános Iskola, Budapest

LAJTAI L. LÁSZLÓ PHD | *történész, tudományos munkatárs*, Magyar Tudományos Akadémia BTK Történettudományi Intézet, Budapest

PÁTROVICS PÉTER PHD | *habil. egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest

VAJDA BARNABÁS PHD | *habil. egyetemi docens*, Selye János Egyetem TK Történelem Tanszék, Észak-Komárom (Szlovákia)

A TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK VÁLTOZÁSAI

CSÍK TIBOR

Tempora mutantur et nos mutamur in illis

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

TIBOR CSÍK: CHANGES IN HISTORY TEXTBOOKS

In the modern times in Hungary, history teaching was started in Protestant schools. The Hungarian students, who attended German universities, got to know the historical methods of the humanists and the results of Protestant historiography. In Hungary, Protestant history textbooks were the most popular in the secondary and then in the primary schools till the beginning of the 19th century. However in Catholic education Jesuits had a decisive role from 1561 to 1773, but they had not taught history until 1735, more than 250 historical plays about the Hungarian history were written by them for school theatres. The Habsburg enlightened absolutism wanted to control history education and preferred state patriotism. Nationalism was strengthened by the Napoleonic Wars and in the 19th century history education was lined up for the national goals and objectives (e.g. territorial policies). The textbooks of this period wanted to meet the expectations of history and national liberalism at the same time. After the Great War the League of Nations supported the revision of history textbooks of the nation-states in order to eliminate national prejudices and oppositions. Hungary took part in the examination of textbooks, hoping that Central and East European states could be managed to convince to change their negative and unscientific conceptions of Hungarians in their textbooks. Although after World War Two the creation of a joint Franco-German textbook is benefited political support from both sides, the implementation lasted more than fifty years.

A újkori történetírás elindítói a reneszánsz és a humanizmus gondolkodói voltak. A történelem iránti megkülönböztetett érdeklődésük az oktatás területén is tetten érhető. Az új szellemi áramlatok hozták ugyanis létre a *studia humanitatis*-t, melynek az antik történelem is része a grammatika, a retorika, a poétika, az erkölcsfilozófia (és nem természetfilozófia) mellett. A szellemi megújulást jól illusztrálja E. S. Piccolomini (1405–1464) életműve: „...a *Commentarii*-val messze kiemelkedett a jelenkor eseményeit általában megrendelésre lejegyző humanista történetírók közül;

másrészt az akkor ismert világ leírásával, a *Cosmographia* című művével azáltal, hogy abból mindenféle csodás, legendás elemet kizárt, mindent alapos megfigyelésnek és kritikának vetve alá, a maga nemében példaértékű és tipikusan humanista történeti-geográfiai művet hagyott az utókorra; harmadrészt pedig a *Historia Austrialis* (vagy más néven a *Historia Friderici III. imperatoris*), illetve a *Germania* című történeti munkáinak megírásával azok egyike, akik először foglalkoztak az újkorban más népek történetével.¹ Kifejtette nézeteit a nevelésről is, *De liberorum educatione* címmel traktátust állított össze V. László királyunk oktatásának segítésére.² A Magyarország történetéről és földrajzáról az általa írottak századokon át forrásai voltak a hazánkkal foglalkozó irodalmi, történeti munkáknak.³

A humanisták mellett a reformáció szellemi nagyságai tulajdonítottak meghatározó jelentőséget a történelem tanulmányozásának és oktatásának. Közülük is kiemelkedik Ph. Melanchton (1497–1560), aki egyetemi előadásokat tartott egyház-történetből és külön világi történetből, s történeti műveket is megjelentetett. A reformáció révén a történelem tanítása nemcsak a felső-, hanem a középfokú oktatás részévé is vált. A protestáns történelemfelfogásnak meghatározó eleme a „Biblia tanítása”, illetve a teológiai szempont. Például Johannes Sleidanus (1506–1556) korszakos tankönyve, az 1556-ban megjelent *De quattuor monarchiis*, Dániel (2:37–45.) Nebukadnezárnak adott jóslatából kiindulva négy birodalmat tételez. Ebből következően a világtörténelmet négy birodalom – a Babiloni, a Perzsa, a Görög és a Római Birodalom – bemutatásával tárgyalja. A reneszánsz humanistái és a protestáns gondolkodók indították el azt a folyamatot, melynek révén a történeti irodalom tanulmányozásából történettudományi kutatás vált.

Arról kívánunk áttekintést adni, hogy a XVII. századtól hogyan alakították Európa uralkodó eszméi és tudományossága a magyar történelemtanítást és a -tankönyveket. Magyarországon a modern történelemtanítás a protestáns iskolákban indult meg. A humanisták módszereit és a protestáns történetírás eredményeit a német egyetemeken tanulók hozták haza. Az egyetemes történet rendszeres tanítása a hazai felsőoktatásban a XVII. század második felére, a középiskolákban a XVIII. század második évtizedére tehető.⁴ Az oktatásban használt művek túlnyomó többsége német szerzők írta tankönyv. A magyar történelem kezdetben nem önálló stúdium, hanem része az egyetemes történelemnek. Az ország történetének tanításához a tantervek nem említene könyvet, a tanároknak maguknak kellett összegyűjteni az anyagot. A tankönyvek hiánya általános volt, ezért még a XVIII. században is

1 Marton József (2006): Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 110. 5. 459.p.

2 Sylvius, Aeneas, ford. Acsay Antal (1898): *A gyermeknevelés. V. László magyar király számára*. Franklin, Budapest.

3 Nótári Tamás (1999): A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Európa című művében. *Aetas*. 4. (2016.05.23) http://www.aetas.hu/1999_4/99-4-13.htm

4 Balassa Brunó (1929): *A történelemtanítás multja hazánkban. Neveléstörténeti forrástanulmány*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs. 54.p.

az volt a gyakorlat, hogy a tanár tollba mondta a diákoknak a tananyagot.⁵ A hazai protestáns történeti munkák és a történelemtanítás európai, elsősorban német mintákat követett, és az „egyetemes keresztyén kultúra” szerves részét alkotta.

A magyar katolikus oktatásban a jezsuitáknak volt meghatározó szerepük. A rend 1561-ben telepedett meg hazánkban, s befolyását a nevelésben az 1773-as feloszlatásig megőrizte. Az oktatási intézményeikben a tanítás az 1599-re véglegesített *Ratio Studiorum* (*Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu*) című tanulmányi szabályzat szerint folyt mindenütt a világon.⁶ A *Ratio Studiorum* felhasználja a reneszánsz és a humanizmus számos eredményét, a történelem mint diszciplína azonban hiányzik belőle. Pedig volt a jezsuitáknak az oktatásban is használható történelemkönyve Orazio Torsellini (1545–1599) tollából (*Horatii Tursellini Romani, historiarum ab origine mundi, usque ad annum ... 1598. Epitomae libri decem*). A mű első kiadása 1599-ben jelent meg, s Ádám megteremtésétől 1598-ig tíz részben (könyv) tárgyalja a történelmet; a későbbi kiadások továbbhaladnak a történesek bemutatásával. A történelemtanítás kihagyásában biztosan közrejátszott, hogy a *Ratio Studiorum* szigorúan a skolasztikus-arisztotelianus tudományfelfogás alapján állt. E szerint a tudományos megismerés révén egy igazság születhet meg, míg a történelemírásban – a tudományon kívüli elvárásoknak, pl. dinasztikus érdekeknek megfelelően – több „igazság” is létezhet.

A jezsuiták egyáltalán nem zárkoztak el a történeti munkától, ha ezzel „Isten nagyobb dicsőségét” szolgálhatták. A flamand rendtartományukban indult meg a szentekre vonatkozó iratanyag feldolgozása és kiadása (*Acta Sanctorum*).⁷ Ehhez kapcsolódóan dolgozta ki J. Bolland (1596–1665) a forráskritika, a történeti megismerés alapelveit. A német rendtartományban – tekintettel a protestáns történetírás nagy hatására – a jezsuita oktatási intézményekben is tanítottak történelmet. De Magyarországon nem így volt, viszont itteni működésük bő száz évében több mint 250 magyar történelmi tárgyú színielőadásuk ismert.⁸ Igaz, hogy nem a „formális oktatás” részeként játszották a Habsburg-házhoz hű és a katolikus elvárásoknak megfelelő színdarabokat, melyek sokszor sematikusak és a történetietlenek voltak. De az sem hagyható figyelmen kívül, hogy számos, magyar történelemben játszó iskoladramát a jezsuita atyák írtak, és ezeket a színdarabokat előadták a külföldi,

5 Uo. 59–60.p.

A magyar történelmet feldolgozó, az oktatásban használt, nyomtatott és kézíratos összefoglalókról bővebben itt lehet olvasni.

6 Ignatius, *The first Jesuit schools and The Ratio Studiorum*. Loyola Institute.1986. Letöltés: http://www.jesuit.org.au/files/docs/key-documents/Ignatius_The_First_Jesuit_Schools.pdf (2016. 05. 27.) A *Ratio Studiorum*nak a nevelésre és a tudományra gyakorolt máig tartó hatását csak jelezni tudjuk, bemutatása szétfeszítené a közlemény kereteit.

7 Az *Acta Sanctorum* első kötete 1643-ban jelent meg, az utolsó kötet (*Propylaeum*) 1940-ben.

8 Pintér Márta Zsuzsanna és Varga Imre (2002): Nemzeti múltunk drámák tükrében. *Vigilia*. 67. 1. 33–34.p.

A legtöbb előadást – több mint 250-et – a jezsuiták mutatták be, a piaristák az 1660-as évek és 1800 között több mint 60-at, a pálosok 3-at, a minoriták és ferencesek 1-1-et, az evangélikusok kb. 10-et, az unitáriusok és a reformátusok 4-5-öt. A protestánsok, hogy ne kelljen a Habsburg-házat dicsőíteni, inkább mást játszanak: mitológiai tárgyú darabokat, paródiát stb.

jezsuita iskolákban,⁹ sőt, némelyiket sikerrel játszották világi színpadokon is. Az idők változását jól mutatja, hogy az evangélikus Bél Mátyás (1684–1749) Magyarország történeti és földrajzi leírását célul tűző munkáját (*Notitia Hungariae novae historico geographica...*) a kalocsai érsek, a nádor és maga az uralkodó is támogatta. Az uralkodói akarat és a protestáns történelemoktatás sikere a jezsuitákat elutasító álláspontjuk felülvizsgálatára készítette. A történelem tanítását az 1735-ben az osztrák-magyar rendtartományra kiadott *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Iesu editus* vezette be hivatalosan is. A magyar oktatásügy a jezsuiták révén szervesen kapcsolódott a katolikus szellemi univerzumhoz.

A XVIII. század második felében Magyarországon általánossá vált a történelem-tanítás mind a közép-, mind a felsőoktatásban. Az oktatás tartalma és minősége azonban messze elmarad az európai színvonalától. Bessenyei György (1747–1811) a bécsi udvar francia műveltségét látva döbbsen rá neveltetése hiányosságaira, s kárhóztatta a sárospataki történelemoktatást is, mert a nagy magyar királyokról nem tanítottak semmit.¹⁰ A XVIII. század Nyugat-Európában a felvilágosodás és a tudomány százada,¹¹ de a latin nyelvű, közös európai tudományosság már a múlté. A történettudomány bevett diszciplína, önálló intézményekkel.¹² A tudomány eredményei – elsősorban a könyvek és a folyóiratok révén – a társadalom egyre szélesebb köre számára elérhető. A magyar tudományos élet, mint mindig, most is a nyugati eszméket és gyakorlatot tekintette mintának, s ha késve is, de követte azokat. A magyar történelem tudományos feldolgozására, a források kiadására a jezsuita történetírók – pl. Pray György (1723–1801), Katona István (1732–1811) – vállalkoztak. A protestánsoknak a történelemtankönyvek írásában megmaradt az előnyük. 1771-ben jelent meg Losontzi István (1709–1780) *Hármas kis tükör* címen közismert, magyar nyelvű, alsó fokú tankönyve, amely népszerűségét a XIX.

9 Tüskés Gábor és Knapp Éva (2007): Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a német jezsuita színpadokon. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 111. 4-5. 343-387.p.

10 Kosáry Domokos (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai K., Budapest. 120.p.

11 A tudományos közlemények száma, a tudósok száma, a tudományra fordított összegek exponenciálisan növekszenek, a tudományos élet legfontosabb keretei a nemzeti tudóstársaságok és a tudományos folyóiratok.

Price, Derek de Solla (1979): *Kis tudomány – nagy tudomány*. Akadémiai K., Budapest. 26-50.p.

12 Oxfordban 1622, Cambridge-ben 1628 óta van történeti tanszék. 1764/1766-tól működik Göttingen egyetemén a Historische Akademie / Historisches Institut nevű, a történettudományba újat hozó intézmény. (Balassa, 1929 76.p.)

A történelem előadása a nagyszombati egyetemen az 1775/76-os tanévben önállósult, mert az ékezzőlást az esztétikához csatolták. (Balassa, 1929 93.p.)

Vö. „Legelőször az egyház-, 1770-től (illetve önálló tárgyként 1774-től) az egyetemes, 1777-től pedig már az állami intézményrendszer részévé vált egyetemen – az ekkortól bevezetett segédtudományokkal együtt (diplomatika, heraldika, numizmatika és archeológia) – együtt végül a hazai történelem is önálló tanszéket kapott.” Lajtai L. László (2013): „A magyar nemzet vagyok”. *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemkönyvek nemzeti diskurzusa*. Argumentum. Bibó István Szellemi Műhely, Budapest. 188.p.

században is megőrizte.¹³ Sinai Miklós¹⁴ (1730–1808) debreceni tanárnak – aki Bécsben, Oxfordban és német egyetemeken tanult – a történelemoktatásban használt kéziratok hagyatékából nőtt ki tanítványa, Budai Ézsaiás (1766–1841) nagy hatású történelemtankönyve. Budai – aki Göttingenben és Oxfordban is tanult – 17-18 éveseknek írt, *Magyarország históriája* című tankönyve már a XIX. század elején jelent meg.¹⁵

A felekezeti alapon szerveződő oktatásügyet a Habsburg-abszolutizmus az irányítása alá kívánta vonni. 1752-ben királyi engedélyhez kötötték a külföldi tanulmányokat, s a protestánsok kérelmének elutasításával megszakíthatóvá váltak az évszázados kulturális kapcsolatok.¹⁶ 1777-ben megjelent az első *Ratio Educationis*, amely szabályozni kívánta az ország oktatásügyét. A rendelet szerint a tankönyveket csak központi jóváhagyás után lehetett alkalmazni, s a kiadásban kizárólagossági jogot kapott az Egyetemi Nyomda.¹⁷ A hazai történelem tanítását, mint az államhoz való hűség kialakításának egyik eszközét, kiemelten kezelte, követve a francia gondolkodók elveit.¹⁸ Nem volt azonban tekintettel a megvalósíthatóságra: az iskolák állapotára, a megfelelő tanerők és a tankönyvek, különösen a középfokú történelemkönyvek hiányára. Tovább súlyosbították a helyzetet II. József intézkedései, pl. a cenzúra szigorítása, a német tanítási nyelv bevezetése. „Prayt hiába biztatják barátai, hogy írja meg a magyar történetet I. Ferdinándtól, Pray csak annyit felel, hogy jobban esik neki hallgatnia, mint megköttetni, felfogása ellenére írnia.”¹⁹ Az állam szerepének erősödését az oktatásügyben jól jelzi a jogi szabályozás és az intézményi központosítás, valamint az oktatás tartalmának meghatározása (pl. a történelem- és földrajztanításban az államismeret és az állampatriotizmus támogatása). A II. József felvilágosult abszolutizmusával szembeni ellenállás kedvezett a nemzeti eszme terjedésének, majd a napóleoni háborúk hozzájárultak a nacionalizmus éledéséhez.

A XVIII. században megszülető nemzeti eszmével és a XIX. században kialakuló nemzetállamokkal a történelemtanításban is új korszak kezdődött. A reneszánsz humanistái a műveltséget mint erényt önmagáért szerették, s ennek megfelelően ítélték meg a történelmi ismereteket. A történelemtanításra úgy tekintettek, mint ami hozzájárul az erkölcsi nemesedéshez és tökéletesedéshez. A reformáció és az ellenreformáció gondolkodói messzemenőig vallották ezt a „pedagógiai” elvet. A történetírásnak, de főként az egyháztörténetnek azonban új feladatot adtak. Az egyházra ugyanis úgy tekintettek, mint hívők közösségére, az igaz hit gyakorlá-

13 A piarista oktatásnak nem volt olyan befolyása, mint a jezsuitának. Bajtay Antal (1717–1775) tudós piarista és történész II. József nevelőjeként két történeti tankönyvet is írt, de ezek kéziratban maradtak. (Balassa, 1929 100-101.p.)

14 Bíró Sándor (1960): *Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében*. Tankönyvkiadó, Budapest 61-64.p.

15 Balassa, 1929 144.p.

16 Uo. 40-41.p.

17 Szebenyi Péter (1994): Fejezetek a tankönyvjóváhagyás történetéből. *Educatio*, 3. 4. 599-600.p.

18 Balassa, 1929 121.p.

19 Balassa, 1929 143.p.

sának letéteményesére. És amikor a történetírás az egyház ügyét támogatja, akkor a hitet erősíti, s ezzel Istent szolgálja. A nacionalizmusban a nemzeti közösség vált etikai kvalitássá. A közösségalkotás a területiális és/vagy a leszármazási elvre épült.²⁰ A nemzeti eszme szerves részét alkotja máig a közösség haladásának, fejlődésének és területi integrációjának posztulálása.

Lajtai L. Lászlót a XIX. század első fele magyar tankönyveinek vizsgálata a következő eredményre vezette: „A reformkori és a század első két évtizedében, illetve még a 18. század utolsó harmadában íródott tankönyvek zárógondolatainak a tüzetes egybevetéséből az alábbi hipotetikus következtetés adódik. Az 1830 után keletkezett tankönyvek jövőorientált, az „erkölcsi haladást” – amelyben ekkoriban még többnyire szétválaszthatlanul értendő a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődés, illetve kibontakozás – programszerűen vagy óhajtott kíváncsággal megfogalmazó tételmondatai a korai magyar nyelvű történelemtankönyvek az uralkodó (személye, illetve szűkebb családja) iránt kinyilvánított áldáskéréseivel mutatnak szerkezeti-retorikai hasonlóságot. Az effajta transzcendensre nyitott, áldáskérő attitűd ugyan a reformkori tankönyvek egy részét is áthatja még, az Isten által megáldandó célszemély/céltárgy kijelölése e periódusban egyfelől hangsúlyosan áttevődik az uralkodó konkrét személyéről a „nemzeti vállalatok” kollektív sikerére, másfelől, minden esetben a haladás történelemfilozófiai dinamikájával párosul.”²¹ A magyar nemzeti hagyományok letéteményesének a protestáns oktatást volt szokás tekinteni. A XIX. században a katolikus oktatásban is egyre erősödött a nemzeti felfogás.²² A század közepére az egyházban általánosan elfogadottá vált a katolicizmus nemzetmegtartó szerepének hangsúlyozása.

A XIX. században a tudomány művelésében és az oktatásban egyre meghatározóbb az állam szerepe. A tudóstársaságokra, a felső- és közoktatási intézményekre már úgy tekintettek, mint a kultúra nemzeti alapintézményeire. A magyar történettudomány a XIX. században döntő részt vállalt a nemzeti identitás meghatározásában, a történeti sorsközösség felmutatásában. A történelemtanításnak pedig kulcs-szerepe volt abban, hogy áthassa az országlakosokat a magyar nemzeti eszme. A nemzeti identitás jelentőségére hívja föl Gyáni Gábor a figyelmet Anthony D. Smith gondolatait idézve: „...a nemzeti identitás konstrukciója szabadítja fel azokat az érzelmi energiákat, és szüli meg végül azt a politikai akaratot, amely elvezet a területiális alapon álló, bürokratikus meg szervezett modern nemzetállamhoz. Etnikai közösségek és etnikai identitások persze korábban is voltak és hatottak éppen úgy, ahogy a dinasztikus államalakulatok szintén hosszú múltra tekintenek vissza. Ám az, hogy a közös leszármazás tudatán nyugvó etnikai identitás átalakul-

20 Komoróczy Géza (1992): Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkhoz: Egy másként gondolkodó nézetei az ókori Keletről. In: Uő. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Századvég, Budapest. 1992. 320-322.p.

21 Lajtai 2013 509-510.p.

22 Vö. Relegio és Nevelés című folyóirat megindítása 1841-ben, a Szent István Társulat alapítása 1842-ben.

jon az állam keretében integrált közösség homogén kulturális és politikai öntudává, s ezzel nemzeti identitássá váljék, előzmény nélküli új fejlemény.”²³

Magyarországnak a dualizmus idején megvalósított társadalmi és gazdasági modernizációja, a magyar kultúra virágzása és európai elismertsége a magyarság számára igazolták a nemzeti liberális politika helyességét. De Európa nemzetállamai és önállóságra törekvő nemzetei nemcsak saját identitásuk kimunkálásához, hanem az ellenségkép kialakításához, a harcra való mozgósításhoz is igénybe vették a történettudomány és a történelemtanítás szolgálatait. Elég itt utalni H. von Moltke (1800–1891), a porosz haderő vezérkari főnökének megállapítására, mely szerint a francia császárság ellen 1870–71-ben vívott háborút a német iskolamesterek nyerték meg. A XIX. század szellemi pezsgésében a történelmi érvelést a legkülönbözőbb ideológiák alkalmazták: a más nemzetek és népek lenézést, megvetését hirdetőktől, a társadalmi osztályok harcáról és a hatalom megragadásáról szólókon át, az állam lebontását célul tűzőkig. A háborúellenes és békemozgalmak felhívták a figyelmet arra, hogy mennyit árthatnak a tankönyvek más nemzetek megítélésben. Az 1889-ben Párizsban megrendezett konferencia (Universal Peace Congress) békeaktivistái és internacionalistái kezdeményezték a tankönyvek megtisztítását a hamis és háborúra uszító gondolatoktól.²⁴ Az első világháborút természetesen sem a béke-mozgalmaknak, sem az internacionalistáknak nem sikerült megakadályozni.

Az első világháborút lezáró békeszerződések elfogadtatása még folyamatban volt, amikor 1919-ben tanárszervezetek, történészek, békeaktivisták szerte Európából kezdeményezték a gyűlöletkeltő részek eltávolítását a tankönyvekből. Henri Pirenne (1862–1935), a neves belga történész 1923-ban egy, a történettudomány szakembereit bevonó projektet indítványozott, hogy ne közvetítsenek a tankönyvek, különösen a történelemtankönyvek a fiataloknak előítéleteket, nacionalizmust, militarizmust.²⁵ 1926 nevezetes eseménye volt, amikor a tanárszakszervezet felhívására a francia pedagógusok bojkottáltak 26 olyan tankönyvet, amely gyűlölködve írt Németországról.

23 Gyáni Gábor (1999): Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. 2000, 11. 3. 13.p. (2016.05.17) http://kezezer.hu/download/PDF/1999/2000_FOLYOIRAT_1999_03.pdf

24 „A direct attack on the textbook as a source of misunderstanding began in 1889, when the first Universal Peace Conference, attended by many pacifist and internationalist groups, urged that textbooks be purged of false ideas about the nature and causes of war. The Conference also recommended that the amount of space devoted in textbooks to military affairs and war be radically reduced.”

A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding. UNESCO, Paris, 1949. 10.p. Letöltés: <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000630/063011eo.pdf> (2016. 05. 24.)

A „tankönyvjavítás” és a két világháború közötti nemzetközi tankönyvrevíziós mozgalom ismertetésének forrása ez a kötet és Fischerné Dárdai Ágnes (1999): Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek kereszttüzében. In: *Történelempedagógiai füzetek* 6. Magyar Történeti Társulat Tanári Tagozata. ELTE BTK. Budapest 1999. 81-95.p.

Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialog Campus, Budapest, Pécs. 23-30.p.

25 Weaver, Eric Beckett (2013): Truly devilish material. The entanglement of Hungarian histories in the League of Nations. In: Anders Blomqvist, Constantin Iordachi, Balazs Trencsenyi (szerk.) *Hungary and Romania Beyond national narratives. Comparisons and entanglements*. Bern; Berlin; Brussels; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien. Peter Lang Academic Publishers, 2013. 398.p.

A békével ellentétes tananyagok oktatásból való eltávolítását nemzetközi szakmai szervezetek és magánalapítványok is támogatták (pl. Carnegie Endowment for International Peace). A Népszövetség keretén belül a tankönyvek felülvizsgálata két szervezethez kapcsolódott. Az első az International Committee on Intellectual Cooperation (másként League of Nations Committee on Intellectual Cooperation) a Népszövetség tanácsadó szervezeteként 1922-ben alakult meg, és Genfben működött. A célja a nemzetközi kulturális érintkezés segítése a tudomány, a művészet, az oktatás terén és más területeken.²⁶ A másik szervezet, az International Institute of Intellectual Co-operation²⁷ a francia kormány támogatásával jött létre 1924-ben, Párizsban működött mint a Népszövetség végrehajtó szervezete. A nemzetek szakértői bizottságokat állíthattak fel, amelyek megvizsgálták, mit írnak más országok tankönyvei az országukról.²⁸ Ha kifogás merült fel, kezdeményezhették a tankönyvet kiadó országnál a rész eltávolítását, később már javaslatot is tehetek a módosításra (Casares-rezolúció).

Magyarország Domanovszky Sándor (1877–1955) történész vezetésével kapcsolódott be a tankönyvrevíziós mozgalomba,²⁹ kiváló szakemberek dolgoztak vele, pl. Lukinich Imre (1880–1950) történész, Pauler Ákos (1876–1933) filozófus, Gyulai Ágost (1868–1957) irodalomtörténész, pedagógus, Finánczy Ernő (1860–1935) neveléstörténész, Olay Ferenc (1887–1936) minisztériumi tanácsos, egyetemi magántanár.³⁰ Valamennyi elismert nemzetközi fórumon – mint a Népszövetség szervezetei, a Comité International des Sciences,³¹ a Carnegie Endowment for

26 International Committee on Intellectual Cooperation (francia hivatalos neve: Société des Nations. Commission Internationale de Coopération Intellectuelle – CICI) leírása az UNESCO weben közzétett archívumában: <http://atom.archives.unesco.org/international-committee-on-intellectual-cooperation> (2016. 05. 23.)

A tagok között a szellemi élet neves alakjai voltak, például Albert Einstein (1922, 1924–1932), Huizinga, Johan (1936–1939), Tormay Cécile (1935–1937).

27 International Institute of Intellectual Co-operation (francia hivatalos neve: Institut International de Coopération Intellectuelle) leírása az UNESCO weben közzétett archívumában: (2016. 05. 23.) <http://atom.archives.unesco.org/international-institute-of-intellectual-co-operation> (2016. 05. 23.)

28 A Népszövetség intellektuális együttműködésre alakult szervezetei kapcsolatának hálózati elemzése jól mutatja a két legfőbb intézmény – a bizottság (committee) és az intézet (institute) – viszonyát és az ellátott feladatokat.

Grandjean, Martin (2014): *Intellectual cooperation: multi-level network analysis of an international organization*. (2016.05.23.) <http://www.martingrandjean.ch/intellectual-cooperation-multi-level-network-analysis/>

29 A tankönyvrevíziós mozgalom magyar vonatkozásainak legfontosabb feldolgozása: Albert B. Gábor (2008): A magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom a két világháború között. *Századok* 1. 63–78.p.

30 A kultuszminisztérium biztosította az anyagiakat a tankönyvek megszerzéséhez, illetve külföldi megtekintéséhez, a rendezvényeken való részvételhez stb. A külföldi tankönyvek magyarságképéről és a revíziós mozgalomról Olay készítet összefoglalót: Olay Ferenc (1933): *Magyarország a külföldi tankönyvekben. Adalékok a tankönyvek nemzetközi revíziójához*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest.

31 A Comité International des Sciences Historiques (CISH) 1926-ban nem kormányzati szervezetként jött létre a történészek együttműködése érdekében. Letöltés <http://www.cish.org/index.php/en/presentation/constitution/> (2016. 05. 27)

International Peace számára küldött jelentések stb. – képviselték a magyar érdekeket. De a nemzetközi fórumokon sem a kulturális megértésre való hivatkozás, sem a történettudományos érvelés nem hozta meg a várt eredményt.³² Bibó István elemzéséből következően nem is volt várható, hogy történeti kérdésekben meg lehetett volna egyezni, ugyanis Kelet-Európa kis államai történelemírásának a nemzet politikai céljait kellett szolgálnia: „A 'nemzeti' tudományok művelői kezdtek kidolgozni 'tudományos' alapon a nemzeti lét történelmi, vagy ha ez nem volt, őstörténelmi jogosultságát, a területi viták 'tudományos' alátámasztását, a nemzeti történelem alapgondolatát, az önálló nemzeti létet igazoló nemzeti hivatást, sőt – horribile dictu – azt a külpolitikai koncepciót, melyet a nemzetnek a történelem 'tudományosan' felderített koncepciója szerint követni kell.”³³ A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Európában és a világ más részein a tankönyvekről szóló, két- és többoldalú tárgyalásokon számos siker született. A kontinens jövőjét meghatározó francia–német viszonyban azonban nem történt lényeges előrelépés, bár 1932-től több éven át folytattak tárgyalást a tankönyvek ügyében. A Népszövetség közgyűlése hosszas előkészítés után 1937 októberében a tagállamok elé terjesztette aláírásra a történelemtanításról szóló nyilatkozatát (Declaration on the Teaching of History). Az ügy súlyának megítélését jól mutatja, hogy a kötelezettséget nem tartalmazó dokumentumot egyetlen nagyhatalom sem írta alá.³⁴

A második világháború után a győztes hatalmak szigorúan megsabták a legyőzötteknek, hogy milyen tananyagot és mely tankönyvekből taníthatnak.³⁵ A történelemtanítás és a tankönyvek ügyét később az UNESCO vette át,³⁶ és hozzá került a Népszövetség intézményei infrastruktúrájának jó része. A tankönyvrevízió alapelve a lényegét tekintve változatlan, elsősorban a kétoldalú tárgyalásokon kialakított megegyezésre épít. A Kelet-Európában létrejövő szocialista országok az 1940-es évek végén kulturális együttműködésről szóló kétoldalú megállapodásokat kötöttek,

32 Érdekes adalék, hogy Olay Ferenc Brüsszelben felkereste Paul Otlet (1868–1944) tudóst, a dokumentáció elméletének kidolgozóját és neves békeaktivistát. Otlet az emberiség tudásának összegyűjtésére, számbavételére és közzétételére létrehozott intézmény, a Mundaneum vezetője volt. (Az Egyetemes Tizedes Osztályozás – ETO a gyűjtemény tartalmi feltárását szolgálta volna.) Olajnak a magyar tankönyvek bemutatására a legnagyobb és legszebb termet ajánlotta fel a Palais du Cinquantenaire általuk használt részében.

Albert B. Gábor (2011): Domanovszky Sándor és a hazai tankönyvrevíziós mozgalom intézményesülése. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. 46. 1. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/albert-b-gabor-domanovszky-sandor-es-a-hazai-tankonyvrevizios-mozgalom-intezmenyesulese-02-01-05/> (2016.05.30.)

33 Bibó István (1990): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Uő: Válogatott tanulmányok*. II. kötet 1945–1949. Magvető, Budapest. 1990. 226.p.

34 Aláíró országok: Argentína, Afganisztán, Belgium, Chile, Kolumbia, Dominika, Egyiptom, Észtország, Finnország, Irán, Hollandia, Norvégia, Svédország, Dél-Afrika. *A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding*. UNESCO, Paris, 1949. 106.p. Letöltés: <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000630/063011eo.pdf> (2016. 05. 25.)

35 Uo. 43–48.p.

36 Dárdai Ágnes (2002) 31–34.p.

melyekben sokszor nevesítve is volt a tankönyvek ügye.³⁷ A szerződések megfeleltek a Szovjetunió szövetségi politikájának, s az általa elvárt internacionalizmusnak, mellyel vissza lehetett szorítani a nemzeti ellentéteket. A szocialista országokban a nemzeti identitást a kommunista pártok vezetésével hozzáigazították a marxizmus-leninizmus követelményeihez, kiemelten kezelve az ún. haladó történeti hagyományokat és a társadalmi igazságosság eszméjét. Németország nyugati megszállási övezeteiben a kezdeti szigor után a szükségesnek ítélt változtatások bevezetése már nemcsak hatalmi szóval történt. Például az új gyermek- és ifjúsági irodalom megszületése érdekében, a katonai kormányzás támogatásával Jella Lepman (1891–1970) író, akkor mint amerikai tiszt 1949-ben létrehozta a Nemzetközi Ifjúsági Könyvtárat (Internationale Jugendbibliothek). Az intézet ma elismert nemzetközi kutatóközpont, és könyvgyűjteménye az UNESCO könyvtári hálózatának része.³⁸ A másik közismert példa a Georg Eckert (1912–1974) történész által 1951-ben alapított Nemzetközi Tankönyvinvézet (Internationales Schulbuchinstitut), mai néven Georg Eckert Intézet, amely élvezi az UNESCO és az Európa Tanács támogatását.³⁹ Az intézet szakemberei közreműködtek az 1951-ben megindult, a francia-német tankönyvekről szóló tárgyaláson, s a hosszú folyamat vége a 2006-ban megjelent közös történelemtankönyv lett. 1972-ben kezdődtek a német-lengyel tárgyalások, 1985-re pedig sikerült megállapodni német-izraeli tankönyvi ajánlásokban.⁴⁰ A németek a legaktívabbak a közös európai történelem megírásának szorgalmazásában. Például Dietrich Schwanitz (1940–2004) irodalmár európai oktatási kánont⁴¹ állított össze, melynek jelentős részét Európa története teszi ki, Anette Schavan⁴² politikus 2007-ben az európai identitás felmutatása érdekében történelemtankönyv kidolgozását javasolta az iskolák számára. És az UNESCO mellett vannak európai szervezetek is, amelyek a történelemtanítás és -tankönyvek közös fejlesztését támogatják, például az EuroClio, mely kiáltványban⁴³ adta közre elveit.

37 Uo. 112.p.

38 Csík Tibor (2000): A Nemzetközi Ifjúsági Könyvtár jubileuma. *Könyv és Nevelés*. 2. 1. 103–110.p. (2016. 05.23.) <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=107>
Internationale Jugendbibliothek honlapja: <http://www.ijb.de/home.html> (2016. 05. 23.)

39 Georg Eckert Institut für internationale Schulbuchforschung. *Geschichte, Gegenwart, Zukunft* Letöltés: <http://www.gei.de/fileadmin/gei.de/pdf/institut/gei-geschichte-gegenwart-zukunft.pdf> (2016. 05. 23.)

40 Az intézet tevékenységéről bővebben:
Dárdai Ágnes, Dévényi Anna, Márhoffer Nikolett és Molnár-Kovács Zsófia (2014): Tankönyvkutatás, tankönyvfejlesztés külföldön. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. 5. 2-4. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/dardai-agnes-devenyi-anna-marhoffer-nikolett-molnar-kovacs-zsofia-tankonyvkutatas-tankonyvfejleszt-es-kulfoldon-i-05-02-02/> (2016. 05. 29.)

41 Schwanitz, Dietrich (1999): *Bildung. Alles was man wissen muß*. Eichborn, Frankfurt am Main

42 Schavan, Anette (2007): Der Reichtum Europas. *Stimmender Zeit*. 11. 726.p. <http://www.con-spiration.de/texte/2007/schavan.html> (2016. 05. 29.)

43 *Manifesztum a magas színvonalú történelem, honismereti és társadalomismereti oktatásról. 15 alapelv, amely segít felismerni a történelem kimagasló szerepét a fiatalok fejlődésében*. http://euroclio.eu/wp-content/uploads/2015/12/EUROCLIO-Manifesto-on-high-quality-history-heritage-and-citizenship-education_Hungarian.pdf (2016. 05. 29.)

A német Georg Eckert Intézetben folyó, tankönyvkutató tudományos munka eredményei a magyar szakemberekre is ösztönzőleg hatottak.⁴⁴ Az 1960-as évek második felében a külföldi történelemtankönyvek kutatása a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében Arató Endre (1921–1977) történész vezetésével folyt, valamint az Országos Pedagógiai Intézet munkatársai is foglalkoztak a témával. A külföldi országok, elsősorban a szocialista országok tankönyveit az Országos Pedagógiai Könyvtár cserekapcsolatok révén gyűjtötte és tette hozzáférhetővé.⁴⁵ A tankönyvrevíziós feladatok ellátására az oktatási minisztérium az Országos Pedagógiai Intézetet jelölte ki, ahol Szabolcs Ottó (1927–2013) történész, a tankönyv-egyeztetés egyik kezdeményezője szervezte, fogta össze a munkálatokat. Az egyeztetés úgy zajlott, hogy a két ország tankönyveket küldött egymásnak, majd az azok elemzése alapján készített recenziókat eljuttatták a másik félhez. Ha lehetőség adódott, illetve szükséges volt, akkor szakértői találkozót, tanácskozást is tartottak. A recenzió megállapításainak elfogadására és a tankönyvek megváltoztatására egyik felet sem kötelezte semmi. Elsők között, még a '60-as években Ausztriával történt egyeztetés, de a '80-as évek volt a legtevékenyebb időszak.⁴⁶ A másfél évtizedes munka tanulságai alapján Szabolcs Ottó kötetben foglalta össze, milyen volt a külföldi tankönyvek magyarságképe.⁴⁷ 1989 után az állami szintű tankönyvrevíziós egyeztetések nem folytatódtak. A felsőoktatási intézmények szakmai műhelyei, tudományos intézmények (vö. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottság történész vegyesbizottságai) kutatták a témát. Az MTA stratégiai kutatásai keretében jelentetett meg 1999-ben műhelytanulmányokból álló kötetet, amely a magyarságkép történeti változásait elemezte.⁴⁸ Érdekes kezdeményezés indult útjára 2000 decemberében: szlovák és magyar tanárok határozták el, hogy

44 Szabolcs Ottó (2006): Nemzetközi tankönyvegyeztetés. In: Szabolcs Ottó és Katona András (szerk.): *Történelem. Tantárgy-pedagógiai olvasókönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 558–564.p.

45 V. Waldapfel Eszter, Kondor Imre és Ujczné Orbán Magda (szerk.) (1964): *Az Országos Pedagógiai Könyvtár évkönyve* 1962. OPK, Budapest. 9.p.

46 „Véleményt, illetve recenziót cseréltünk 1982-ben az NDK-val, 1983-ban Törökországgal, elküldtük recenzióinkat 1985-ben Portugáliába, 1988-ban Spanyolországba, Hollandiába és Belgiumba. 1985-ben megkezdtük, majd 1987-ben folytattuk az egyeztető tárgyalásokat a finnakkal [...] 1982-től 1986-ig a lengyelekkel, hasonlóan a bolgárokhöz, három-három delegációtárgyaláson egyeztetettük az álláspontunkat. [...] 1984–85-ben megismételtük a recenziót az osztrákokkal.” (Szabolcs, 2006 563.p.) A román delegációval 1986-ban volt egyetlen tárgyalás, melynek jegyzőkönyve az 564–567. oldalon olvasható. Az utolsó delegációs tárgyalás a Szovjetunióval 1988-ban folyt. Uo. 564.p.

47 Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest.

48 Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond (szerk.) (1999): *Magyarságkép és történeti változásai*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

együtt vizsgálják meg „közös történelmünket”.⁴⁹ A külföldi tankönyvek magyarságképének legátfogóbb tudományos elemzését a Pécsi Tudományegyetem tanulmánykötete adja Hornyák Árpád és Vitári Zsolt szerkesztésében.⁵⁰ A tankönyvkutatás legújabb eredményeivel ismerteti meg az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet tanulmánykötete, mely az első világháború történetének feldolgozását tekinti át a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben.⁵¹

A különböző nemzetek történetírása közötti, alig kiegyenlíthető különbségek, az egy tárgyra vonatkozó igazolt ismeretek variabilitása mögötti társadalmi-politikai elvárás fölveti a történettudomány szolgáló tudomány voltát. De vannak ezzel ellentétes nézetek is, Paul Forman tudománytörténész, filozófus például a történettudományt morálisan többre értékeli, mint a természettudományt. „A történetírásban ugyanis nincsen olyan 'kognitív siker', ami túlhaladhatná az egyes ember teljesítőképességét, a természettudományokban ellenben van. Ezért a természettudományok művelése 'feltűnő sikerrel készíti az ambiciózus tudósokat, hogy lemondjanak morális autonómiájukról és ezzel ítélőképességükről, valamint arról, hogy a diszciplináris közösségre nézve szociálisan vagy kognitíve diszruptív célokat kövessenek’.”⁵² A történettudomány önreflexióra való fokozott képességét bizonyítja Komoróczy Géza tanulmányrészlete: „Minden nemzet írhat östörténetet magának, olyant, amilyent akar; mitológiai eszközökkel vagy tudományosan. Nincs okunk arra, hogy másokat megmosolyogjunk: mi is ezt tesszük, akadémiai vagy egyetemi programokban is.”⁵³ És ha a román nép származástörténetéről és történeti küldetéséről szóló elméleteket – római eredet, dákó-román kontinuitás, mioritikus tér⁵⁴ –

49 Jakab György (2001): Közös történelem – különböző nézőpontok. Szlovák és magyar történelem- és társadalomismeret-tanárak együttműködése. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 10. 6–16.p. Letöltés: <http://ofi.hu/tudastar/jakab-gyorgy-kozos> (2016. 05. 28.)

2010. március 26–27-én *Párbeszéd a történelemtanításról és tankönyvkutatásról* címmel az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OFI-OPKM) és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központja (MTA-TK), a TÁMOP3.2.4./08/2/2009-001 projekt keretében, a Nemzeti Tankönyvkiadó, a budapesti Goethe Intézet, a Francia Intézet, a Szlovák Intézet, a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, A Történelemtanárak Egylete, az Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Központ támogatásával nemzetközi konferenciát tartottak, melyen a szlovák-magyar tanárok munkacsoportja tevékenyen közreműködött.

50 Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.) (2009): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási füzetek*, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

51 Peregi Tamás (szerk.) (s.a.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

52 Vekerdi László (1994): Megírható-e a tudomány története? In: Vekerdi László, szerk. Terts István: *Tudás és tudomány*. TypoTEX. Budapest. 1994. 537.p. Az eredeti szövegrész: Forman, Paul (1991): Independence not transcendence for the historian of science. *Isis*. 82. 1. 75.p. Letöltés: https://www.researchgate.net/publication/249094648_Independence_Not_Transcendence_for_the_Historian_of_Science (2016. 05. 30.)

53 Komoróczy Géza 1992 328.p.

54 Miskolczi Ambrus (2011): A román mítoszképzés és kritikájának iránya. *Látó*. 2011. július. Letöltés: <http://www.lato.ro/article.php/A-rom%C3%A1n-m%C3%ADtosz%C3%A9p%C3%A9s-%C3%A9s-kritik%C3%A1j%C3%A1nak-ir%C3%A1nyai/2131/> (2016. 05. 25.)

Miskolczi Ambrus (2011): Egy román népballada végzete. Avagy tájkép fekete és vörös báránnyal. *Tiszatáj*. 65. 5. 60-75.p.

tekintjük, igazolva látszanak az östörténetírásról mondottak. Feltehetjük a kérdést, meg tudnak-e egyezni Kelet- és Közép-Európa nemzetei a tankönyveik szövegében, lehet-e közös történelemtankönyvet írni. Kiss Gy. Csaba igennel válaszol: „Nincs abszolút igazság a történelemben (legalábbis emberi dimenzióban ennek meghatározása mindig kétséges). Mert nehezen képzelhetünk el olyan történetírókat vagy tankönyvszerzőket, aki ki tud lépni (bármennyire igyekszik is) saját kulturális közösségéből, nemzetéből. És befogadó közönsége is rendre valamelyik kulturális közösséghez, nemzethez tartozik. Jó esetben arra lehet törekedni, hogy a durva előítéletektől megszabadítva, egymás mellé illesztve mutassuk be a nemzeti narratívákat. Közép-Európáról szólva meg kell értetni például, hogy nemzetté válási törekvéseinkben – kivétel nélkül – jelen voltak a szomszédok, a kisebbségek rovására megvalósítandó célok. Legalább azt el kellene érni – hiszen közös történelemtankönyveket írni hosszú esztendő munkájába telhet –, hogy kétoldali megegyezésekkel, szomszédjainkkal közösen rostáljuk ki a bántó mozzanatokat, negatív előítéleteket. Csak úgy képzelhetők el 'nemzetek fölötti' – vagy inkább összehasonlító – tankönyvek, ha bizonyos közös nevezők (legyen az például a klasszikus nacionalizmus) alapján egymás mellé kerülnek a párhuzamos nemzeti narratívák.”⁵⁵

Az Országos Pedagógiai Könyvtár alapfeladata volt, s ma is az, hogy gyűjteményének építésével és a beszerzett dokumentumok rendelkezésre bocsátásával támogassa a nemzetközi tankönyvkutatásokat, a történelemtankönyvek egyeztetését.⁵⁶ E támogatás egy további eszköze a *Könyv és Nevelés* című folyóirat, melyet 1999-ben Jáki László neveléstörténész, bibliográfus indított újra. A folyóirat – folytatva a Trefort-Wlassics-féle elődintézmény, az Országos Paedagógiai Könyvtár és Tanszer-múzeum hagyományait – szellemi műhellyé, a tudomány eredményeinek közvetítő-jévé kívánt válni a tankönyvkutatás területén is. Jáki László és jómagam arra törekedtünk, hogy a külföldi tankönyvek magyarságról alkotott képét bemutassuk, teret adva kutatások eredményeinek és a gyakorló tanári munka során használt tankönyvek ismertetésének egyaránt. Jelen kötet anyagát a *Könyv és Nevelés* folyóiratban megjelent közlemények képezik. Az országok kiválasztásánál kiemelten kezeltük a környező országokat. Így Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Ausztria tankönyveinek magyarságról alkotott képét ismerhetik meg olvasóink. Az európai kultúra meghatározó központjai Németország és Franciaország, ezért fontos megismerni, hogyan írnak a tankönyvekben a magyarságról. A lengyel tankönyvek nemcsak az ország kultúrája, hanem a lengyel-magyar

55 Kiss Gy. Csaba (2007): Nemzetképek és/vagy nemzetek fölötti történelemtankönyvek. *Könyv és Nevelés*. 9. 3. 67-69. Letöltés: <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=827> (2016. 05. 28.)

56 A külföldi tankönyveket kutatta a már említett Szabolcs Ottón kívül a társadalomtudományok területéről pl. Szabenyi Péter (1933–2001), Báthory Zoltán (1931–2011), de legfőképpen a matematika és természettudományos tankönyvek kutatói használták a gyűjteményt, pl. Varga Tamás (1919–1987), Holics László (1931–), Újvári István. – Varga Kovács Amarilla, az OPKM nyugalmazott könyvtárosának közlése.

történeti kapcsoltok és a két nép barátsága miatt is lényegesek számunkra. A közlemények szerzői között találunk egyetemi oktatót, tudós kutatót, doktoranduszt, gimnáziumi tanárt. Közös azonban bennük a téma iránti elkötelezettség, és hogy a legjobb tudásuk szerint ismertetik meg olvasóikkal, hogyan jelennek meg a magyarok, és milyen a megítélésük az adott ország történelemkönyveiben.

MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYARSÁG TÖRTÉNETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN AZ UKRAJNAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK TÜKRÉBEN

BOCSKOR MEDVE CZ ANDREA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ANDREA BOCSKOR MEDVE CZ: THE HISTORY OF HUNGARY
BETWEEN THE TWO WORLD WARS IN THE HISTORY
TEXTBOOK OF UKRAINE

Six history textbooks (grade 10) published between 2000–2010 are analysed, in order to point out, which conception of Hungary between the Interwar Years are outlined in them. The Treaty of Trianon and the territorial losses of Hungary, as well as the events of the Hungarian Revolution, 1918-19 and the Ruthenian national aspirations are described in detail in these textbooks. During the era of Horthy, the state is considered authoritarian, but its exposition is not so thorough. But the events of the break-up of Czechoslovakia and the annexation of Subcarpathia to Hungary are itemized again. The judgement of the latter one is clearly negative, it is considered an occupation instead of a recapture. Based on the examination of these textbooks it can be proved that history textbooks in Ukraine are used as a tool of political legitimacy, too. The current territory of this country is considered to be its historic territory and also history is explained this way, with special emphasis to ideas of independence, movements and struggles.

„A nemzeti elfogultság kérdése alighanem az iskolai tankönyvekben és a népszerű összefoglalásokban figyelhető meg legjobban. A történész minél jobban kényszerül arra, hogy anyagát összesűrítse és közérthetővé tegye, annál nehezebben tudja elleplezni előítéleteit”,¹ – olvasható egy klasszikus Európa-történetben. A történelemtanítás és annak eszköze, a tankönyv terepül szolgálhat arra, hogy megértsünk egy mások által fogalmazott szöveget, egyszerűbben: a másikat. De arra is, hogy a

¹ Davies, N. (2002): *Európa története*. Osiris Kiadó, Budapest, 48.

saját mércénk szerint, azaz kritikailag értsük meg.² Hogy mennyire fontos taneszköz és egyben történeti kordokumentum, forrás a történelemtankönyv, azt számos vonatkozó kutatás³ próbálta már kimutatni, a történelemtankönyvek e mellett a kölcsönös nemzetképek vizsgálatára is alkalmasak.

Már hosszú idő óta ismert az a tény, hogy az egyes népek, nemzetek egymás irányában megnyilvánuló szimpátiájának vagy ellenséges viszonyának kialakításában a tankönyveknek komoly befolyásoló szerep jutott, a tankönyveknek akár írójuk kifejezett szándéka ellenére is, rejtett üzeneteik, torzításai lehetnek. Ez különösen érvényes a történelem-, földrajz-, nyelv-, irodalom- és állampolgári ismeretek tankönyvek esetében, hisz a tankönyv a gyermek számára az emberi történelem és kultúra összefüggő képét mutatja, az emberiség által kumulált és pedagógiai szempontok által redukált és transzformált ismeretmennyiséget tárja fel, de közvetít egy, a társadalmi viszonyok által meghatározott világképet is.⁴

Napjainkban a tankönyvírással és tankönyvek elemzésével foglalkozó szakemberek, szakirodalmak száma egyre nő. Európa nagy részén szinte önálló mesterséggé vált, amelyet többnyire gyakorló szaktanárok, módszertanos szakemberek végeznek. Ez azonban még nem mindenütt terjedt el, pl. Ukrajnában egyetemi előadók, professzorok írják a tankönyvek nagy részét, ebből kifolyólag, az ukrain tankönyvek még inkább alapot szolgáltatnak a történetírás és a tankönyvkészítők attitűdjeinek, szemléletének és elveinek, vagy akár az aktuális hatalom álláspontjának a vizsgálatára, amit a diákok felé közvetíteni szándékoznak, hisz a szakirodalomnál jóval szélesebb környezetben hatnak, ráadásul olyan korosztályra gyakorolnak hatást, melynél a világnézet még éppen alakulóban van. Tehát ebből a szempontból nézve a történelemtankönyvek didaktikai funkciójuk mellett jó kortörténeti tükröként is felfoghatók. A tankönyveken, mint kiemelt fontosságú kordokumentumokon keresztül, az egyes nemzetekről sugárzott, közvetített kép is nagyon jól lemérhető, hisz „elsősorban a tankönyvekből tapintható ki különösen koncentrált kép egy adott országra és lakosságára vonatkozóan”, sőt „...az egyes európai társadalmak más országokról és népekről alkotott nézeteit, a róluk élő képet szinte kizárólag a tankönyvekre alapozzák...”⁵

1991-ben a Szovjetunió szétesése új geopolitikai viszonyokat teremtett, s a független Ukrajna létrejöttével az új szuverén statusnak megfelelő, átértékelt ukrán történelem megírása vette kezdetét. A fiatal állam számára elengedhetlenné vált

2 Komoróczy Géza (1991): Rendszerváltás – történelemtanítás. In: *Rubicon*, 1991/2.

3 A teljesség igénye nélkül: Dárdai Ágnes (1999): Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban. In: *Iskolakultúra*, 1999/4.; Uő. (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Pécs, Dialóg Campus; Pingel, F. (1999): *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Hannover, Verlag Hahnsche Buchhandlung (new edition – 2010); Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest; Uő. (1994): Nemzetközi tankönyvegyeztetések. *Educatio*, 1994/4.; Karlovitz János (szerk., 1986): *Tankönyvelméleti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.

4 Dárdai Ágnes (2000): Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai. In: *Educatio*, 2000/III. sz. 500.

5 Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (2009): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási füzetek 14.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 14.

egy új nemzeti ideológia és a történelem nemzeti látószögének megteremtése. Minden nemzetnek megvan a maga nemzeti mitológiája. A nemzeti közösségnek a maga mitológiája ad egyfajta érzelmi összetartozás-élményt, s ugyanakkor egyezményes jelrendszert is. A mítosszá vált történelem fontos eleme a közösségalkotásnak, s noha szép számmal vannak negatívumai, létét igazolja az érzelmi azonosságkeresés igénye.⁶ Tekintettel arra, hogy a modern Ukrajna állami történelme alig több mint 20 éves, fontos szerepe van a mítoszteremtésnek és a nemzeti emlékezetnek. Az ukrán történelem tehát a nép különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatainak narratívája, szintézise. Legalábbis ennek kellene lennie, az írásos művek azonban gyakran szolgálnak a „valóságos helyzetek, összefüggések és gondolatok elleplezésére, ködösítésére.”⁷ „Minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igénnyel fellépő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja.”⁸ Ez jellemzi az ukrán nép helyzetét is, mely több százados küzdelem után csupán a XX. század utolsó évtizedében nyerte el szuverenitását, s vált kisebbségből többségi nemzetté. Nem csoda tehát, hogy a folytonos államiság hiánya miatt a 90-es években az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve sokszor az „ukrán földek” fogalmát használták. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukránok lakta területek folytonossága volt. Az ukrán államalkotás egyik fő akadálya volt a korábbi századok folyamán, hogy a jelenlegi Ukrajna területein több ország is osztozott (pl. Litvánia, Lengyelország, Oroszország, Magyarország stb.), míg az ukrán etnikumú földek különállósága rövid ideig létezett.⁹ Az utóbbi évtizedben ennek ellenére növekvő tendenciát mutat az „Ukrajna” fogalom visszavetítése a korai vagy akár középkori századokra egyaránt. Az ukrán történetírás fő feladata volt továbbá ezen országok ellenségségképpének erősítése, a függetlenségi harcok történetének és az ukrán nép áldozatszerepének hangsúlyozása.

A függetlenedés óta történészek százai dolgoztak a korábban használatos orosz (szovjet) történelmi koncepciók felülvizsgálatán és a „kisorosz” státusz átdolgozásán, hiszen a nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása immár itt is, néha burkoltan, néha nyíltan, politikai szerepet kapott. A nemzeti historiográfia, a tankönyvek, és ezen belül is éppen a történelemtankönyvek jelentik leginkább az állam legitímációs eszközét, az új helyzetnek megfelelő történelmi diskurzus társadalmi konszolidációjának zálogát. A legnyíltabb ez irányú törekvések a 2004-es ún. „narancsos forradalom” után kezdődtek és 2008-ban került

6 Gerő András (1991): A nemzeti mitológia értékei. „Szent az ügyünk, nem rettegünk”. – In: *Rubicon*, 1991/2.

7 Tökécski László (1999): *Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás*. In: Uő: *Történelem, eszmék, politika*. Kairosz, Budapest. 333.

8 Uo.

9 Szamborovszkyné Nagy Ibolya (2007): Történetlenül és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma k. h. 22-44 között, Ukrajnában). In: *Történelempedagógiai füzetek*. MTT Tanári Tag. és az ELTE BTK kiadványa. Sorozatszerk.: Szabolcs Ottó. 25. Budapest.

sor arra, hogy a „felnövekvő nemzedékek nemzeti önazonosságának, a haza iránti tiszteletének és szeretetének tudatosítása céljából”¹⁰ a minisztertanács elrendelte a tankönyvek átírását. Az iskolai történelemtankönyvek „hazafias szellemű” átírását az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete által kidolgozott koncepció alapján képzelték el megvalósítani, azonban mivel az akkori ukrán kormány a hazafiságon a totális ukránosítást és az Ukrán Nacionalisták Szervezete az Ukrán Felkelő Hadsereg (OUN-UPA) hőseinek dicsőítését értette, ez a társadalom nem ukrán nemzetiségű rétegeinek felháborodását váltotta ki.

A belpolitikai harcok és irányváltások azóta újabb fordulatokat eredményeztek a történelemtanítás tartalmában és terminológiai eszköztárában, mivel a 2010. évi elnökválasztáson az oroszbarát Viktor Janukoviccsal balközép-liberális erők kerültek hatalomra. Az új oktatási miniszter, Dmitro Tabacsnyik 2010 tavaszán nyilvánosságra hozott új történelemtanítási koncepciójának tervezete szerint az előző, Juscenko-féle irányvonallal ellentétben Ukrajna történetét nem mint monolit nemzetállam történetét, hanem mint az állam területén élő összes etnikai csoport történetét fogják tárgyalni. „A tankönyvek eszerinti átdolgozása emberközpontúvá és hazugságmentesebbé tenné a történelemtankönyveket, megszüntetné a konfliktusok forrását” – ígérte a miniszter. Az utóbbi időszakban preferált témák: az 1932–33-as éhínség, a kommunista hatalom 1920–50-es években elkövetett megtorló, uniformizáló és elnemzetietlenítő intézkedései, az Ukrán Nacionalista Szervezet és az Ukrán Felkelő Hadsereg tevékenysége, valamint a disszidens mozgalom rendszerellenes fellépései háttérbe kerülnek, s helyettük a nemzeti és vallási együttélés, a háborúk és konfliktusok tárgyilagos előadása kerülnek előtérbe.¹¹ Az, hogy az új miniszter az etnocentrizmus helyett az antropocentrizmust akarja a történelemtankönyvek fő rendezőelvévé tenni, nagy felháborodást váltott ki az ukrán jobboldal, szélsőjobboldal híveiből, nemzet- és hazaárulónak titulálták. Ennek ellenére az oktatási miniszter által elrendelt tankönyvátírások 2010–2011-ben részben elkészültek, s már forgalomba kerülésük előtt is hangos volt tőlük a média, pl.: ismét felbukkant a Nagy Honvédő Háború fogalma; mellőzik az Ukrán Nacionalista Szervezet és az Ukrán Felkelő Hadsereg szerepének népszerűsítését stb.¹²

Jelen tanulmány célja tehát elsősorban a tankönyvelmélet és tankönyvkutatások elméleti alapjára támaszkodva a tradicionális hosszmetzeti tankönyvelemzési módszer felhasználásával bemutatni, hogy a független Ukrajna utóbbi tíz évében megjelent történelemtankönyvek ismeretanyaga milyen ismereteket és képet rögzít a

10 Magyarul l.: Hazafias szellemet kapnak az ukrán történelemtankönyvek. Múlt-kor/MTI Letöltés: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?articleIn:20321> (2016. 05. 22.)

11 Minoszviti hotuje novu koncepciju podacsi isztoriji Ukrajini. (Az oktatási minisztérium új koncepciót készített Ukrajna történetének oktatásához). – TcN.ua, 16 kvitnya, 2010.r. Letöltés: <http://tsn.ua/ukrayina/minosviti-gotuye-novu-kontseptsiyu-podachi-istoriyi-ukrayina.html> (2016. 05. 22.)

12 Részletesebben l.: *Navisco perepiszuvali ukrainszki pidruczniki z isztoriji?* (Miért kell átírni a történelemtankönyveket?) 2010. 03. 30. / <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1997853.html>; *Tabacsnyik povertaje „Veliku Vitcsiznyanu vijnu”* (Tabacsnyik visszahozza a Nagy Honvédő Háborút). *Ukrainszka pravda – Isztoricsna pravda online*. 2011. 03.12. / <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/03/12/30975/> (2016. 05. 22.)

tanulóknak Magyarország és a magyarság történetének két világháború közötti időszakáról, legfontosabb sorsfordulóiról: az első világháború utáni veszteségeiről, a második világháborúhoz vezető útról, valamint jeles személyiségeiről.¹³ A legújabb kor történetét az ukrainai tananyagbeosztás szerint a 10. és 11. osztályban tanulják: a 10. osztályban az 1914–1939 (vagy 1945-ig), a 11. osztályban pedig az 1939- vagy 1945-től napjainkig terjedő időszakot.¹⁴ A tankönyvek vázlatos bemutatása alapján tehát a múltbeli eseményekből kiindulva képet kaphatunk arról is, hogy milyen ismeretek alakulhatnak ki az ukrainai felső középiskolás korú tanulóknak, akiknek világnézeti és attitűd-fejlődése ebben a korban meghatározó a további életükre.

Általános tendencia, hogy az egyetemes történelem tankönyvei bővebben foglalkoznak az Ukrajna szomszédságát alkotó közép-európai országok XX. századi történetével, mint az Ukrajna történetét tárgyalók, így először ezeket mutatjuk be, elsőként egy 2000-ben kiadott kísérleti tankönyvet, melyet egy öt főből álló szerzői kollektíva készített.¹⁵ A tankönyv az 1914–45 közötti időszakot 13 fejezetben tárgyalja, de az első fejezetben visszatér a XIX–XX. század fordulójához, hogy bemutassa az első világháború kitöréséhez vezető okokat. Az első világháború ismertetésénél nem találkozunk egyértelműen a magyar kormányzat álláspontjával vagy a hátország tevékenységével, mindenütt a közös osztrák-magyar kormányzat akcióiról van szó, így az sem derül ki, hogy a magyar kormány vonakodva egyezett bele a háborús részvételbe. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével kapcsolatban már több információval szolgálnak a szerzők. A széthullás okai között említik a forradalmi mozgalmak megerősödését, az 1918. januári, júniusi sztrájkokat és a haditengerészet felkelését 1918 februárjában. Majd azt is megtudhatjuk, hogy néhány nap leforgása alatt felszámolták a Monarchia dualista közigazgatási rendszerét és létrejött a független Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia. Az Osztrák–Magyar Monarchia területeinek egy részét „Románia, Lengyelország és Jugoszlávia” kapta. A magyarországi események menetét „különösen viharosnak” nevezik a szerzők; leírják, hogy október 30-án forradalom tört ki: egyetemisták, katonák és munkások vonultak utcára a köztársaság kikiáltásáért. A felkelők 31-re virradóan elfoglalták a fontos stratégiai pontokat, így győzedelmeskedett a „demokratikus forradalom”. A hatalom Magyarországon a „nemzeti-liberális polgárság” kezébe került, azonban a kormányba „jobboldali szociáldemokraták” is bekerültek. Az országot köztársaságnak nyilvánították.¹⁶

13 A kárpátaljai magyar iskolákban az ukrán és egyetemes történelem oktatása az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által jóváhagyott, ukrán nyelvű történelemtankönyvek fordításai alapján történik, míg a magyar nép történetét a Závodszy Géza és Salamon Konrád által írt tankönyvek alapján dolgozzák fel. A magyar tankönyvfordítások tehát ugyanazt a szemléletet tükrözik, mint az ukrán nyelvűek, sőt stilisztikailag sem mindig „magyarosak”, vagyis a kárpátaljai magyar diákok számára ugyanannak az ismeretanyagának az elsajátítása kötelező.

14 Azonban a tankönyvek nem mindig illeszkednek pontosan ezekhez a kronológiai keretekhez.

15 Rozsik M. Je. és mtsai (2000): *Vszeszvitnya isztorija: Novitnyi csasz: 1914–1945. Pidrucsnik dlja 10-ho kl. szer. sk. Heneza, Kijiv.*

16 Uo. 25.

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer ismertetése után a szerzők részletesen beszámolnak a Németország szövetségeseivel megkötött békediktátumokról is. Így például a trianoni békéről megtudhatják a tanulók, hogy 1920. június 4-én írták alá és ez a szerződés rögzítette véglegesen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és a Magyar Királyság határait, ami az „egykori birodalom” 1/3 részét jelentette területileg és a lakosság több mint 40 %-át.¹⁷ A szerzők fogalmazása azonban nem túl egyértelmű: az egyharmadnyi terület és a lakosságszám tekintetében úgy is értelmezhető, hogy ez a korábbihoz képest gyarapodást jelent, és az egész Osztrák–Magyar Monarchia összterületének 1/3-át és lakosságának több mint 40%-át kapta Magyarország, nem pedig az egykori Magyar Királyság területéhez képest és a magyar lakosságszámhoz képest viszonyítják. Több tankönyvben is szereplő tény, hogy a békediktátum Magyarországot óriási jóvátétel megfizetésére kötelezte, és a hadsereg létszámát 35 ezer főre korlátozták. Az ország nem tarthatott fenn többé légierőt, tankokat és nehéztüzérséget. Mivel Magyarország határain kívülre rekedt 3 millió magyar (ennek a fele a szomszédos országokhoz került), a magyar kormány próbált ellenállni a szövetségesek követeléseinek és bejelentették a „Nagy Magyarország”-eszmét. Ez félelmet keltett a szomszéd országokban, ezért Csehszlovákia, Románia és az SZHSZ Királyság létrehozta katonapolitikai szövetségét és a kisantantot.¹⁸ Szintén ennél a résznél, röviden, de említik a Habsburg IV. Károly visszatérési kísérletét, melynek megakadályozása céljából a Magyar Nemzetgyűlés 1921. november 21-én törvénybe iktatta a Habsburg-ház, illetve Károly trónfosztását.

Az említett, 2000-ben kiadott egyetemestörténelem-tankönyvben részletes leírást kapnak a nyugat-európai országok, USA és Szovjetunió mellett a *kelet-európai országok* is. Ezek sorában tárgyalják a szerzők Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Bulgária és Jugoszlávia mellett Magyarország két világháború közötti történetét is. Az eseményeket ismét az 1918. évi forradalommal kezdik, jóval részletesebben bemutatják a forradalomhoz vezető világháborús évek alatti társadalmi-politikai mozgalmakat, a háborúellenes hangulatot. Említik Károlyi Mihály gróf fontos politikai szerepét, aki a háború alatt létrehozta a Függetlenségi Pártot.¹⁹ A szerzők szerint a magyarok azonnali különbékére vágytak, valamint felbontani a németországi szövetséget és „helyreállítani a történelmi határai szerinti Magyarország függetlenségét”. Ezért Károlyi kezdeményezésére létrejött a Nemzeti Tanács, mely október 26-án nyilvánosságra hozott manifesztumában egyenlőséget és reformokat hirdetett. A király azonban nem volt hajlandó a reformokra, így október 31-ére virradóan forradalom tört ki. Károlyi forradalmi kormánya nem akarta a királyság bukását, és a területi egység fenntartására is törekedett. November 13-án Károlyi radikális földreformot és más társadalmi átalakulásokhoz vezető reformokat hirdetett meg, azonban a tömeges tüntetések arra kényszerítették a Nemzeti Taná-

17 Uo. 39.

18 Uo.

19 Uo. 97.

csoport, hogy november 16-án kikiáltta a köztársaságot.²⁰ A demokratikus forradalom főbb eredményeként a szerzők a Habsburgok királyságának megdöntését és Magyarország Ausztriától való elszakadását értékelik, ami „a független államfejlődés kezdetét jelentette”.

Ugyanitt a fejezet második alpontjában részletesen bemutatják az 1919. évi szocialista forradalom eseményeit: a Magyar Szocialista Párt létrejöttét és a kommunista hatalomátvételt Magyarországon, a Forradalmi Kormányzó Tanács és a szociáldemokrata Garbai Sándor által vezetett kormány létrejöttét, illetve a külügyi népbiztos, Kun Béla Leninhez és az oroszországi kommunistákhoz intézett sürgönyét, melyben „fegyveres szövetséget” ajánlanak az oroszországi kommunistáknak.²¹ A Tanácsköztársaság időszakából ismertetik az új alkotmány elfogadását és a Vörös Hadsereg létrehozását, illetve azokat az intézkedéseket, pl. a földek és ipar államosítására vonatkozó reformokat, melyek nagy ellenállásba ütköztek a lakosság részéről. Részletesen leírják az antant fellépését a Tanácsköztársaság ellen és Horthy Miklós tengernagy nemzeti hadseregének bevonulását, a román megszállást és a Vörös Hadsereg szlovákiai és „Kárpátontúli Ukrajnába” való bevonulását, a Clemenceau-jegyzéket, illetve a 133 napig tartó kommunista rendszer bukását. Az információk bősége az előző korok tárgyalásához képest meglepő, vagyis a tanulók sok ismeret-hoz juthatnak a magyar történelem ezen időszakával kapcsolatban.

A következő sorsforduló, Horthy Miklós kormányzóságának bemutatása a tankönyv hasábjain negatív értékítéssel indul – mint írják, „ezzel a hatalomátvétellel a polgári hatalmat az országban katonai diktatúra váltotta fel.”²² Horthy Miklós teljes hatalmú jogkörrel rendelkező kormányzóvá kiáltotta ki magát, majd 1920–21 között állandósult a Horthy-rendszer, amely „autoriter volt és a parlamenti demokráciának csak a minimális jellemzőit hagyták meg”. A többi kiadványhoz képest nagyon bőven ismertetik a korszak kül- és belpolitikáját, a revizionista törekvéseket és azokat a „titkos társaságokat”, melyeket a „Hét vezér tanácsának” vezetése alatt álló Etelközi Szövetség irányított, melynek vezetője maga Horthy Miklós volt.²³ Nem említik viszont a Bethlen-konzolidációt, a gazdaság- és társadalompolitikát, a kultúra fejlődését ebben az időszakban. Szintén ennél a résznél ismertetik a jobbrafordulást, a Gömbös-kormányt és a „magyar nemzet újjáélesztésének” eszméjét, a Nyilaskeresztes Párt létrejöttét, és az antifasiszta baloldali tömörülést, az 1937-ben alakult Márciusi Front létrejöttét.²⁴

Az idézett kísérleti tankönyvben terjedelmesebben kifejtik a Németországgal való szövetség kérdését is, a revizionista tervek megvalósításáért a „fasiszta Olaszországgal” és a „hitleri Németországgal” folytatott tárgyalások kérdését. A magyar külpolitika ezen irányvonalának hátterében a szerzők a „Nagy-Magyarország” létrehozá-

20 Rozsik és mtsai (2000): i.m.: 98.

21 Uo. 99.

22 Uo.

23 Uo. 100.

24 Uo. 101.

sára való törekvést, a Versailles-i szerződésrendszer felülvizsgálatát és a jóvátetelek kifizetésének megtagadását jelölik meg. Ismertetik a fegyverkezésre vonatkozó intézkedéseket, beszámolnak Horthy kormányzó 1938. évi berlini látogatásáról, melynek eredményeként „Hitler neki ígérte Csehszlovákia egy részét”.²⁵ Mindezt úgy találva, mintha nem történelmi magyarlakta területek visszaadásáról lenne szó, hanem jogtalan hódításról. Szintén ismertetik a szövetségi szerződéseket: Magyarország csatlakozását a Komintern paktumhoz és a Hármasszövetséghez.

Majd sor kerül az ukrán–magyar történelem legvitatottabb eseményének – Kárpátalja visszacsatolásának – bemutatására. A ma Zakarpattya – Kárpátontúli területként vagy Kárpátaljaként ismert területet, ami a Csehszlovák Köztársaság részeként hivatalosan Podkarpatska Ruś néven létezett – a szerzők következetesen Zakarpatszka Ukrajna-nak neveznek, indirekt módon sugallva, hogy ez ukrán etnikai terület. A müncheni konferenciát „összeesküvésnek” nevezik, mely – úgy tudják – „meggyorsította Csehszlovákia feldarabolását és Zakarpatszka Ukrajna autonóm területté alakulását”.²⁶ Bár a Budapestről irányított Földműves Szövetség a Magyarország keretein belüli autonómia mellett agitált a vidéken, 1938 októberében a Csehszlovákián belüli autonómiát fogadták el. Mivel október 13-án Magyarország nyíltan kijelentette, hogy az Ungvár–Munkács–Beregszász vonal mentén kéri a kárpátaljai területek átadását, a csehszlovák kormány betiltotta az összes politikai párt tevékenységét, hogy a magyar erőket így semlegesítse. Magyarország Kárpátalja bekebelezésére irányuló törekvései ellen november 1-én tüntetés zajlott Ungváron, melyre válaszként a „magyar kormány egy konfliktust akart kiprovokálni, hogy ezzel bizonyítsák a bécsi döntőbírósnak a területen zajló anarchikus állapotot és arra bírják őket, hogy Magyarország kapja Kárpátontúli Ukrajnát.” Mint írják – ez sikerült is, és november 2-án Ungvár–Munkács–Beregszász településeket és környéket Magyarországnak ítélték. November 11-én megszállták Ungvárt és katonai közigazgatási rendszert hoztak létre. Létrejött a Magyar Nemzeti Tanács, és betiltották az ukrán orientációjú szervezeteket. Bár a kárpátaljai ukránok elszigetelődtek a Csehszlovákiában maradt autonóm Kárpát–Ukrajna lakosságától, a helyiek körében nem voltak nemzetiségi konfliktusok. 1939. március 14-én Kárpátalja csehszlovák fennhatóság alatti részében kikiáltották a független Kárpát–ukrán államot, melyet ugyanabban a hónapban Hitler engedélyével Magyarország megszállt. 1938–41 folyamán a Németországgal való szövetség révén Magyarország megszállta az „ukrán földeket, Szlovákia déli részét és részben Észak-Erdélyt” – összességében 12 ezer négyzetkilométerrel és több mint 1 millió fő lakossággal gyarapodott. Ezeket a tetteket a Németország és Olaszország részvételével működő bécsi döntőbíróság hagyta jóvá. 1941 áprilisában Magyarország mint szatellit állam részt vett Németország oldalán Jugoszlávia megszállásában, majd a Szovjetunió elleni harcban.²⁷ Tehát láthatjuk, hogy az ukrán és magyar történetírás alapvető nézetkülönbsége jelenik

25 Uo.

26 Uo. 102.

27 Rozsik és mtsai (2000): i.m.: 102.

meg e korszak tárgyalásánál, vagyis az 1938–39-es eseményeknél Magyarország mint agresszor, mint hódító jelenik meg, s nem jogos visszacsatolásként tekintik az eseménysort. Az ellenségkép erősítésében ennek az antagonizmusnak nagyon fontos szerepe van, ami főleg Kárpátalján csapódik le napjainkban is.

2004-ben került forgalomba a 10. osztályos tanulók számára egy újabb *Világtörténelem* tankönyv, mely az 1914–1939 közötti eseményeket öleli fel. Az első fejezet az I. világháború témáját tárgyalja, s a dualista birodalom megnevezésére a szerző az Ausztria–Magyarország megnevezést használja. Az eseménytörténet taglalása során a magyarországi belügyekről vagy államfőkről itt sincs említés, csupán a háborút lezáró békerendszer ismertetésénél találkozhatunk magyarságképre vonatkozó információval. A trianoni szerződés megkötésének körülményeiről felületes ismereteket tartalmaz a tankönyv: „Amikor a békeszerződések megkötése a befejeződéséhez közeledett, Budapesten a Kun Béla vezette kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat. Ennek folytán a békeszerződés aláírását a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának. A területi veszteségek következtében Magyarország lakossága 18 millió főről 7 millióra csökkent. A magyar hadsereg létszámát 35 ezer főben állapították meg.”²⁸

A Közép- és Kelet-Európa országait bemutató fejezetben találjuk többek között a Csehszlovákia létrejöttéről, határaitól szóló részt. Itt konkrétan nem szólnak Kárpátalja Csehszlovákiához kerülésének körülményeiről, csupán annyit írnak le, hogy a világháború utáni békerendszer eredményeképpen „csehszlovák állampolgárrá lett 745 ezer magyar és közel 500 ezer kárpátaljai ukrán is.”²⁹

A szerző itt egy külön fejezetet szánt Magyarország két világháború közötti eseményeinek ismertetésére. Az előző tankönyvhöz hasonlóan itt is az 1918-as forradalom ismertetésével kezd, melynek eredményeképpen kikiáltották a köztársaságot. A Magyar Tanácsköztársaság koráról leírja, hogy „az orosz bolsevikok a magyarországi eseményeket a kommunista világforradalom egyik kezdeti megnyilvánulásának tekintették. Az 1918 novemberében Moszkvában felkészített hadifoglyokból megalakított Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) Kun Béla vezetésével lépéseket tett a hatalom megszerzésére.”³⁰ A szerző leírja a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeit, a román megszállást, Horthy bevonulását és kormányzóvá választását, a királypuccsokat és a Habsburg-ház trónfosztását, vagyis viszonylag sok információt tudhatnak meg a diákok erről a korszakról. Majd a Horthy-rendszerre vonatkozóan közlik, hogy „időközben Magyarországon diktatórikus autoriter rendszer jött létre, amelynek támasza lett az 1921-ben megalakult Nemzeti

28 Poljanskij P. B. (2004): *Világtörténelem 1914–1939. Tankönyv az általános rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára*. Szvit Kiadó, Lviv, 41.

29 Uo.: 170.

30 Uo.: 174.

Egységpárt.”³¹ A külpolitika terén Magyarország „bonyolult diplomáciai játszmát folytatott, megpróbált egyszerre baráti kapcsolatokat ápolni a fasiszta Olaszországgal úgy, hogy ezzel ne váltsa ki Hitler rosszsallását”. De fokozatosan Németország felé fordult, amelyet Olaszországnál erősebb partnernek tartott. A németbarát politika révén Magyarország az első bécsi döntés értelmében részt vett a Csehszlovák Köztársaság feldarabolásában, elcsatolta Dél-Szlovákiát, 1939 januárjában pedig tagja lett az úgynevezett „antikomintern paktumnak.” Horthy tengernagy csapatai márciusban „megszállták Kárpát-Ukrajnát”. Vagyis itt is az ukrán államhatárok jelenlegi állapotából kiindulva, az ukrán történeti narratíva álláspontja szerint megszállásnak kezelik az eseményt. Az 1940-ben született második bécsi döntés értelmében Magyarország visszaszerezte magának Erdélyt.³² Itt jelenik meg először a visszaszerzte terminus.

A tankönyv a fentiekén kívül közli Horthy Miklós rövid életrajzát is: Vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) Magyarország kormányzója 1920–1944 között. Kenderesen született. Fiumében (ma Rijeka, Horvátország) elvégezte a Császári Haditengerészeti Akadémiát. 1918-tól az Osztrák–Magyar Hadiflotta parancsnoka volt. Tervei között nem szerepelt, hogy sorsát az első világháború után létrejött Magyarországgal fűzze össze. Kun Béla kommunista Magyarországnak politikája azonban módosította elképzeléseit. A kommunista kormány megdöntése után Horthy megalakította és irányította a nemzeti hadsereget.³³

A 10. osztályosok elmélyített, szakirányos oktatásához készült legújabb *Világtörténelem* tankönyvek közül a 2010-ben megjelent Ladicsenko–Oszmolovszkij³⁴ szerzőpáros által készített tankönyv is a vizsgálat tárgya lett. Bár a bevezető szerint a tankönyv kronológiailag a XX. század elejétől 1930-ig öleli fel az eseményeket, több olvasmányban visszanyúlunk a XIX. századi eseményekhez, pl. az Ausztria–Magyarország helyzetéről szóló fejezetben is a kiegyezéssel kezdődik a szöveg.³⁵

Az említett tankönyv első világháborút tárgyaló fejezeteiben Ausztria–Magyarországot az előzőekhez hasonlóan szintén mindenütt egységesen említik, a világháború alatti magyar belpolitikáról nem esik szó, a Versailles–Washington-békerendszert és a dualista birodalom szétesését viszont ismét nagy részletességgel tárgyalják. Ausztria–Magyarország szétesése a szerzők szerint már 1918 nyaratól nyilvánvaló volt, és az, hogy IV. Károly őszi manifesztumot adott ki a trialista föderatív átalakulásról, már megkésett lépés volt. 1918. október 31-én demokratikus forradalmak kezdődtek Ausztriában és Magyarországon, melyek során eltörölték a Monarchiát és Európa politikai térképén megjelent az Osztrák és a Magyar Köztársaság.³⁶ A tankönyvben a szerzők minden köztársaság létrejöttéről külön alponban

31 Uo.: 176.

32 Uo.: 177.

33 Poljanszkij (2004): i.m.: 176.

34 Ladicsenko, T. V., Oszmolovszkij, Sz. O. (2010): *Vszesvitnja isztorija. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitnijih navcsalnih zaklagiv. Profilnij riveny*. Heneza, Kijiv, 2010.

35 Uo.: 50.

36 Uo.: 145.

számolnak be, így a magyar „független állam” létrejöttéről is kb. egy oldalnyi leírást olvashatnak a tanulók. Innen értesülhetnek a Károlyi Mihály gróf által létrehozott Magyar Nemzeti Tanácsról, a Károlyi-kormány létrejöttéről és reformjairól, valamint a Budapesten kitört „őszirózsás forradalomról”, melynél azt is megmagyarázzák a szerzők, hogy az őszirózsás forradalmárok jelképe volt. 1918. november 13-án (majd egy későbbi fejezetben már november 16-án – B. M. A.) kikiáltották a Magyar Népköztársaságot, azonban a háború Magyarország számára még nem ért véget – olvasható a tankönyvben – mivel az antant hatására a szomszédos országok katonai támadást indítottak a magyar határok ellen, új területek megszerzése reményében. Ilyen körülmények között azonban a Károlyi-kormány összeomlott és Kun Béla vezetésével a kommunisták kerültek hatalomra Magyarországon is. A szerzők ismertetik továbbá a Tanácsköztársaság kikiáltását, majd bukását és Horthy Miklós tengernagy autoriter rendszerének létrejöttét.³⁷

A Ladicsenko–Oszmolovszkij tankönyvben a korábbiakhoz hasonlóan részletesen ismertetik az első világháborút lezáró békeszerződések tartalmát, így a saint-germainit és a trianont is, melyből egy forrásrészletet is közölnek.³⁸ Az ismertetett tankönyvektől eltérően (bár némi pontatlansággal), ez a kiadvány részletesen ismerteti, melyik elszakított terület hova került a trianoni döntés értelmében, így Horvátország, a Bácska és Bánát nyugati része Jugoszláviához (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, csak 1929-től Jugoszlávia – B.M.A.), Erdély és a Bánát keleti része Romániához, Szlovákia és Kárpátontúli Ukrajna pedig Csehszlovákiához került.³⁹

Később ismét találkozhatunk Magyarország két világháború közötti történetével, mivel a kiadvány külön fejezetet szentel a közép-európai országoknak, így Magyarországnak is. Azonban a kronológiailag 1918 és 1926 közötti időszakról szóló fejezet nagyrészt a korábbi adatokat ismétli. Részletesebben ugyan, de felmerül a kérdés, mi értelme ennek, ha az ismétlődések helyett új információk is bekerülhetek volna a szövegbe. Ami újdonság a fejezetben, az a Tanácsköztársaság korának és Magyarország megcsonkításának bemutatása. Az előző tankönyvektől eltérően a szerzőpáros konstatálja, hogy Magyarország helyzete akkor romlott meg igazán, amikor 1919 márciusában az antant ultimátumomban követelte területei 2/3 részének átadását a szomszédos országoknak: Romániának, Csehszlovákiának és a majdani Jugoszláviának. Majd hozzátesszik: mivel a Károlyi-kormány nem tudta megakadályozni ezt a követelést, inkább lemondott.⁴⁰ Ezután itt is leírják a szociáldemokraták és a kommunisták egyesülését és az 1919. március 21-i hatalomátvételt. A Horthy-rendszer részletes bemutatása során a tanulók olvashatnak arról, hogy Horthy Miklós egy nemzeti hadsereg élén vonult be fehér lován Budapestre, ami „az egyetlen olyan valós és össz nemzeti erő volt abban az időben, mely rendet tudott tenni.”⁴¹ Később

37 Uo.: 147–148.

38 Uo.: 150–151.

39 Uo.: 150.

40 Uo.: 254.

41 Uo.: 256.

viszont már azt konstatálják, hogy 1921-re Horthy diktatúrát épített ki, bár nem tudott saját fasiszta tömegpártot létrehozni és nem volt tömeges társadalmi bázisa, de a horthyzmus egy sor legális és titkos egyesület és szövetség hálójára épült, melyek szálait Horthy Miklós tartotta a kezében.⁴² Az előző kiadású egyetemestörténelem-tankönyvekhez képest részletesebben tárgyalják az 1867. évi kiegyezést, illetve az 1918–19. évi köztársaságokra vonatkozó rendeletek eltörlését és a monarchikus berendezkedés visszaállítását, IV. Károly király visszatérési kísérleteit, majd trónfosztását és száműzését, a trianoni béke aláírását és a gazdaság helyzetét. A tankönyv szemléletesen mutatja be a két világháború közötti időszakot, fényképeket tartalmaz a Magyar Vörös Hadseregről és az intervenciós hadseregről, Horthy Miklósról, Horthy és Hitler találkozásáról. S elmondható, hogy bár sok információt tartalmaz a tankönyv a magyar történelem ezen fontos évtizedeiről, a „horthy-diktatúra” terminus rögzítésével értékítéletet tartalmaz.

Pavlo Poljanskij tollából 2010-ben ismét új *Világtörténelem* tankönyv jelent meg a 10. osztály számára, mely az előző, 2004. évi kiadással ellentétben a XX. század elejétől 1929-ig ismerteti az általános rendszerű oktatási tanintézetek tanulóinak a tananyagot.⁴³ A XX. század elejének bemutatása során az Osztrák–Magyar Monarchia dualista rendszere mellett hangsúlyt kap a nemzetiségi összetétel bemutatása, amit kördiagramon is szemléltet a szerző. Az első világháború tárgyalásánál még nem, csupán az azt lezáró versailles-i békerendszer ismertetésénél olvasható a háború következménye a magyarokra nézve. A trianoni szerződés főbb pontjainak ismertetéséből kiderül, hogy a „magyar területek 2/3-a Cseh-Szlovákiához, Jugoszláviához és Romániához kerül. Podkarpatszka Ruszt autonóm státusszal Cseh-Szlovákiához csatolják. Magyarország népessége 18 millióról 7 millióra csökken”.⁴⁴ Tehát a 2000-ben kiadott tankönyvvel ellentétben itt már egyértelműen kiderül, hogy kétharmad részben magyar területi veszteségről van szó, Jugoszlávia szerepeltetése azonban itt is anakronisztikus.

A *háborút követő válság és forradalmak kora* című fejezeten belül kerül ismertetésre az „1918. évi magyarországi forradalom”, majd nagyobb részletességgel a kommunista hatalomátvétel, a Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság létrejötte, a „vörös terror” és a szovjet bolsevik minták átvétele, illetve e mellett Kun Béla életrajza és fényképe is helyet kapott, valamint Leninnek küldött leveleiből is olvasható 3 forrásrészlet.⁴⁵

A *függetlenséget elnyert Lengyelország, Cseh-Szlovákia és Magyarország társadalmi-gazdasági, illetve politikai fejlődésének sajátosságai* című fejezeten belül pedig a 20–30-as évek magyarországi eseményeiről olvashatnak a tanulók. A fejezetcím megfogalmazása a magyar olvasónak meglepőnek tűnhet, hisz az 1920 utáni

42 Uo.: 257.

43 Poljanskij, P. (2010): *Világtörténelem. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára*. Standard, akadémiai szint. Szvit Kiadó, Lviv.

44 Uo. 113.

45 Uo. 151–152.

Magyarország állapotáról sok minden elmondható, az azonban nem, hogy a társadalom örömujiongásban élt volna a „függetlenség elnyerése” miatt, sőt a magyar historiográfia sem használta sosem ezt a megállapítást, nem értékelték így a kialakult Csonka-Magyarország helyzetét.⁴⁶ A kommunista rezsim bukását követő időszakról is olvashatunk az említett tankönyvben, a Habsburgok restaurációs kísérletéről és Horthy Miklós kormányzóvá válásának körülményeiről, illetve megjelenik az a megállapítás, hogy „a tengeri kijárással nem rendelkező országot egy tengernagy irányította, a királyságnak pedig nem volt királya”.⁴⁷ A tanulók itt Horthy Miklós életrajzával és fényképével is megismerkedhetnek, illetve a korábbi kiadású tankönyv tartalmával azonos megállapításokat olvashatnak a külpolitika irányvonalainak alakulásáról.

Az *Ukrajna legújabb kori történelme 1914–1939* című tankönyvben az egyetemestörténelem-tankönyvekhez hasonlóan már az első témánál – Ukrajna az első világháborúban – találkozunk Magyarország említésével. Az ukrán területek helyzetének vázolásánál a világháború küszöbén említi, hogy a Zbrucs folyótól nyugatra elterülő ukrán terület Ausztria–Magyarországhoz tartozott. „Kárpátalja – a legnyugatibb ukrán terület – Magyarországhoz tartozott és semmiféle önkormányzata nem volt.”⁴⁸ A gazdasági és társadalmi életéről szóló alfejezetben leírja, hogy „a falvakban ukránul, a városokban főleg oroszul, nyugaton pedig lengyelül, németül és magyarul beszéltek.” Majd később hozzáteszi, míg „az orosz kormány politikája arra irányult, hogy „igazi oroszokká” gyúrják át az ukránokat, Ausztria–Magyarországon viszont nem beszélhetünk asszimilációról.”⁴⁹ Ausztria–Magyarország első világháborús céljai között ez a kiadvány Ukrajna megszerzését jelöli meg, sőt a források között is közölnek egy okmányt, mely Ausztria–Magyarországnak az Ukrajnára vonatkozó terveiről szól az első világháború küszöbén.⁵⁰ Az 1915. évi galíciai hadjáratról és következményeiről ezt olvashatjuk: „Az orosz hadsereg megszerezte a Kárpátok nagyobbik részét, az osztrák és a magyar hadsereg teljes szétzúzására készült, el akarta szakítani Ausztriától és megszállni Magyarországot. Nyugat-Ukrajna lakosságának többsége lojális maradt Ausztria–Magyarországgal szemben és nem támogatta tömegesen az oroszokat.”⁵¹ Később Dmitro Dorosenko történészt idézve így értékeli a szerző az ukrán nép első világháborús szerepét: „Galícia szerencsétlen lakossága gyakorlatilag két tűz közé került: egyfelől a muszkák sanyargatták Mazepa-pártiságuk, másfelől pedig az osztrákok és a magyarok a

46 Az ukrán historiográfia egyik irányzata tekinti minden esemény végső céljának a függetlenség elérését, amit rávetítenek más népek történetéről szóló narratívákra is. Ezáltal téves képzeteket alakítanak ki a tanulóknál az eseményekről; jelen esetben úgy értelmezhető ez, hogy Magyarország számára kedvezőek voltak az Osztrák–Magyar Monarchia szétdarabolása és az első világháború utáni területrendezések.

47 Poljanskij, P. (2010): i.m.: 214–215.

48 Turcsenko, F. H. (2003): *Ukrajna legújabb kori történelme (első rész) 1914–1939*. 10. osztály. Szvit Kiadó, Lviv. 6.

49 Uo.: 7.

50 Uo.: 11.

51 Turcsenko F. H. (2003): i.m.: 20.

ruszofiláguk miatt. Ugyanakkor az ukránoknak kínzóikért kellett harcolniuk, egyeseknek az orosz, másoknak az osztrák hadsereg soraiban.”⁵²

A kötet utolsó fejezete Kárpátalja történetével foglalkozik Csehszlovákia kötelékében. Ebből megtudhatjuk, hogy „1918 végén az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően felmerült a kárpátaljai ukránok jövőjének a kérdése. ...A magyarországi ukránok 1919. január 21-én Huszton 420 küldött részvételével megtartott össznépi kongresszusa kihirdette Kárpátalja Ukrajnával való egyesülését. Ám az akkori kedvezőtlen politikai körülmények nem tették lehetővé a törekvés megvalósítását. A Nyugat-ukrajnai Népköztársaság hadat viselt Lengyelországgal, Magyarországon pedig egy időre a kommunisták kerültek hatalomra, akik igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat Kárpátaljára is. Ilyen körülmények között a Központi Orosz Tanács – a lakosság egy részét képviselő szerv – 1919. május 8-án kihirdette Kárpátalja egyesülését Csehszlovákiával. Ez kényszermegoldás volt, a „kisebbik rossz” választása.”⁵³

Majd azt is megtudhatjuk, hogy „Kárpátalján az ukrán iskolák helyzete a több évszázados magyarosítást követően némileg javult, az iskolák hálózata bővült. ... Az ukrán oktatás felszámolása 1939-ben a vidéknek a horthysta Magyarország általi megszállását követően fokozódott. Nem maradt egyetlen ukrán iskola sem.”⁵⁴ A politikai élet alakulása tekintetében elmondja, hogy a vidék legnépszerűbb hagyománya a moszkvofilekhez fűződik. „A moszkvoofil eszmét támogatta a kárpátaljai ukránok konszolidációjában ellenérdekelte Magyarország és Lengyelország is. ... A többi ukrán területtől való sok évszázados elszigeteltség elősegítette, hogy Kárpátalján kialakuljon a ruszin mozgalom, amelynek hívei a helyi sajátosságok abszolutizálásával azt állították, hogy a helyi lakosság itt az ukránoktól különböző önálló ruszin nemzeté alakult át. Jellemző, hogy a ruszinság támogatói között nagyon sok volt az elmagyarosodott pap, akik ily módon igyekeztek leplezni magyarbarát beállítottságukat.”⁵⁵ Az ukrán állami egység eszméjének tehát nemcsak a magyarok, hanem a ruszinok is áldozatul esnek, magyar érzelmi kötődésüket az ukrán nemzeti ügy elárulásának minősítik.

Az 1938–39. évi kárpátaljai események kapcsán megtudhatjuk, hogy a müncheni egyezmény következtében Csehszlovákiát feldarabolták, Kárpátalja autonómiát kapott és autonóm kormányt alakíthattak, melynek először a moszkvoofil, majd az ukránofil Volosin lett a vezetője. „A magyarok és a lengyelek amellett agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz, és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíróóság 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyarok lakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is.”⁵⁶ A szerző beszámol az Ukrán

52 Uo.: 22.

53 Uo.: 381.

54 Uo.: 382.

55 Uo.: 383.

56 Uo.: 384.

Nemzeti Egyesülés (UNE) létrejöttéről, a Szojm-választásokról és Kárpát-Ukrajna kikiáltásáról, az 1939. március 14–15-i hadi eseményekről. Itt leírja, hogy „a magyar csapatok március 14-én átlépték Kárpát-Ukrajna határát. ... A vidék védelmére létrehozott katonai szervezet, a 2000 fegyveres tagot számláló Kárpáti Szics a hősiesség ellenállás ellenére nem tudta megállítani a betörést. ... A fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta Kárpát-Ukrajnát.”⁵⁷ Érzékelhető tehát, hogy a fentebb ismertetett világtörténelem-tankönyvekhez képest mennyivel erősebb a magyarok ellenségképe és a jelenlegi határok legitimációjának történeti alapokra való helyezésének szándéka.

Az *Ukrajna legújabb kori történelme* című tankönyv második része, mely az 1939–2001 közötti eseményeket tartalmazza, viszont csupán elszórtan, egy-egy mondat erejéig említi Magyarország szerepét: „...ami Kárpátontúlt illeti, az még 1939-től Magyarország kötelékében maradt.”⁵⁸ A fejezetben a tényanyag kifejtése során a magyarokat nem említik, s az „ellenséget” „hitleristáknak” vagy „németek és szövetségeseik”-nek nevezik.

Ukrajna történetéből a Heneza kiadó 2010-ben szintén kiadott egy történelemre szakosított osztályok számára készített 10. osztályos tankönyvet,⁵⁹ melynek kronológiai határai 1900–1921. A 304 oldalas tankönyv 4 nagy témakört ölel fel nagy részletességgel, melyek a szerzői előszó szerint európai és világtörténeti kontextusban szerepelnek. Szintén a szerzői előszóban hangsúlyozzák, hogy ez az időszak azért fontos, mert gyökeresen megváltoztatta az ukrán nép sorsát: kezdetben Ukrajna két nagy birodalom kötelékébe tartozott – Orosz és Osztrák–Magyar – majd 1917-ben kikiáltották a függetlenséget, melyet 1921-ig fegyverrel védelmeztek. Mivel az említett tankönyv szerzője, Turcsenko professzor a korábbi kiadású, e korszakkal foglalkozó történelem-tankönyvek alkotója is, így nem csoda, hogy szemléletében és tényanyagában egyaránt nagyon sok hasonló, sőt teljesen azonos mondatokkal találkozhatunk. Az első világháború cseménytörténetében itt is egységesen jelenik meg Ausztria–Magyarország, a magyarokat vagy a magyar kormányzatot nagyon ritkán, a Kárpát-aljával kapcsolatos tények elbeszélésénél említi.

Összességében a – terjedelmi korlátok miatt teljesség igénye nélkül – megvizsgált 6 tankönyv alapján elmondható, hogy a tankönyv politikai és legitimációs eszközként való felhasználása Ukrajnában erősen megnyilvánul, s főként az Ukrajna története tantárgyhoz készült tankönyveken keresztül érzékelhető nyilvánvalóan, hogy a jelenlegi határokból kiindulva hangsúlyozzák az „ukrán területek történetiségét” és az állandó függetlenségi harcokat. Az ukrán történetírói szemléletet, mely szerint minden konfliktus célja a függetlenség elnyerése lehet csupán, gyakran vetítik rá más népek történetének leírására, így Magyarországot is gyakran nevezik a két világháború között a „független Magyarországnak” vagy „függetlenségét elnyert

57 Uo.: 384–386.

58 Turcsenko F. H., Pancsenko P. P., Timcsenko Sz. M.: *Ukrajna legújabb kori történelme (második rész) 1939–2001*. Szvit Kiadó, Lviv, 2004. 20.

59 Turcsenko, F. H. (2010): *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitnyih navcsalnih zaklagyiv. Profilnij riveny*. Kijiv, Heneza.

Magyarországnak”, ami a magyar olvasó számára meglepő megállapítás, a tanulóknak pedig helytelen képet rögzít a korról. Minden tankönyv beszámol ugyan Magyarország területvesztéséről a versailles-i szerződések következtében, ezzel a megállapítással viszont azt sugallják, hogy a magyarság ennek ellenére jobb pozícióba került a korábbiakhoz képest.

Magyarország és a magyarok két világháború közötti sorsfordulóinak említése főként az újabb tankönyvekben egyre nagyobb teret kap, néhol pontosabb, másutt felületesebb a tananyag tényyszerűsége, s míg egyes tankönyvekben csak a törzsszövegben ismertetik a tananyagot, sok esetben kiemelt olvasmányok is bekerültek a tankönyvekbe, pl. Kun Béla Leninhez írt levelei, a trianoni szerződés részlete, vagy Horthy Miklós életrajza. A legtöbb információt a tanulók az 1918. évi őszirózsás forradalomról és Károlyi Mihály tevékenységéről, Kun Béláról és a Tanácsköztársaság létrejöttéről, valamint Horthy Miklós „autoriter katonai diktatúrájáról” kapják az ukrainai történelemtankönyvek alapján. Az ukrán–magyar kapcsolatok legfőbb konfliktusát jelentő 1938–39. évi, mai Kárpátját érintő eseménysorozat hol árnyaltabban, hol pedig emocionálisabban, de egyértelműen megszállásként és nem visszafoglalásként szerepelnek a tankönyvekben.

IRODALOM

Tankönyvek:

- Ladicsenko, T. V., Oszmolovszkij, Sz. O. (2010): *Vszeszvitnja isztorija. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitnyih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Heneza, Kijiv.
- Poljanszkij P. B. (2004): *Világtörténelem 1914–1939. Tankönyv az általános rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv.
- Poljanszkij, P. (2010): *Világtörténelem. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Standard, akadémiai szint. Szvit Kiadó, Lviv.
- Rozsik M. Je. és mtsai (2000): *Vszeszvitnja isztorija: Novitnyi csaszi: 1914–1945. Pirdrucnik dlja 10-ho kl. szer. sk.* Heneza, Kijiv.
- Turcsenko F. H., Pancsenko P. P., Timcsenko Sz. M. (2004): *Ukrajna legújabb kori történelme (második rész) 1939–2001.* Szvit Kiadó, Lviv.
- Turcsenko, F. H. (2003): *Ukrajna legújabb kori történelme (első rész) 1914–1939.* 10. osztály. Szvit Kiadó, Lviv.
- Turcsenko, F. H. (2010): *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitnyih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Heneza, Kijiv.

Szaktanulmányok:

- Davies, N. (2002): *Európa története.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Dárdai Ágnes (1999): Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban. In: *Iskolakultúra*, 1999/ №4.
- Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai.* Dialóg Campus, Pécs.

- Dárdai Ágnes: Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai. In: *Educatio*, 2000/III. sz.
- Gerő András: A nemzeti mitológia értékei. „Szent az ügyünk, nem rettegünk”. In: *Rubicon*, 1991/2.
- Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk., 2009): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási füzetek 14.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Karlovitcz János (szerk., 1986): *Tankönyvelméleti tanulmányok.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Komoróczy Géza: Rendszerváltás – történelemtanítás. In: *Rubicon*, 1991/2.
- Pingel, F. (1999): *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision.* Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover (new edition – 2010).
- Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Ottó (1994): Nemzetközi tankönyvegyeztetések. *Educatio*, 1994/№4.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya (2007): *Töretlenül és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma Ukrajnában).* In: *Történelempedagógiai füzetek.* MTT Tanári Tag. és az ELTE BTK kiadványa. Sorozatszerk.: Szabolcs Ottó. 25. Budapest, 2007.
- Tókéczki László (1999): *Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás.* In: *Uő: Történelem, eszmék, politika.* Kairosz, Budapest.

Internetes források:

- Hazafias szellemet kapnak az ukrán történelemtankönyvek. Múlt–kor/MTI Letöltés: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?articleIn:20321> (2016. 05. 22.)
- Minoszviti hotuje novu koncepciju podacsi isztoriji Ukrajini. (Az oktatási minisztérium új koncepciót készít Ukrajna történetének oktatásához). – TcN.ua, 16 kvitnya, 2010.r. Letöltés: <http://tsn.ua/ukrayina/minosviti-gotuye-novu-kontseptsiyu-podachi-istoriyi-ukrayina.html>. (2016. 05. 22.)
- Naviscso perepiszuvati ukrajinszki pidrucniki z isztoriji? (Miért kell átírni a történelemtankönyveket?) 2010. 03. 30. Letöltés: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1997853.html> (2016. 05. 22.)
- Tabacsnik povertaje „Veliku Vitsiznyanu vijnu” (Tabacsnyik visszahozza a Nagy Honvédő Háborút). Ukrajinszka pravda – Isztoricsna pravda online. 2011. 03.12. Letöltés: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/03/12/30975/> (2016. 05. 22.)

OSZTRÁK, MAGYAR – KÉT JÓ BARÁT?

Az osztrák történelemtankönyvek képe Magyarországról

FIZIKER RÓBERT

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

RÓBERT FIZIKER: THE AUSTRIANS AND THE HUNGARIANS – LIKE BROTHERS THEY STAND...? THE IMAGE OF HUNGARY IN THE AUSTRIAN HISTORY TEXTBOOKS

Giving a description of the prevailing image of Hungary in the Austrian history teaching is not an easy task. Beside the dominant thematic and traditionally Austria-focused presentation of mainly the post-1918 (and even post-1945) period, by social studies, civic education and the history of lifestyle gaining ground and at least diminishing the leading position of political history, a new educational system focusing on present affairs and future perspectives is being formed in the framework of the educational reform which is under development even to date.

It necessarily leads to the events of the Hungarian history being depicted only as supplemental elements of the history of Austria. Despite the featured examples and the several centuries long coexistence, the Austrian students do not and cannot have a coherent image of the Hungarian relatives and such a requirement cannot be set for that matter. The occurring unevenness ranging from small inaccuracies to decades-long hiatus can be cured by professional cooperation to be formulated by following the standards of the former textbook committees.

Az ausztriai történelemoktatásban használt tankönyvek által közvetített magyarság-kép bemutatása több okból sem egyszerű feladat. Egyrészt pusztán számszerűségben is lenyűgöző, hányféle tankönyvből tanulhatnak az osztrák diákok. Az Osztrák Szövetségi Kiadó (Österreichischer Bundesverlag) honlapján a felsőfokú tanulmányokra előkészítő *Allgemeinbildende Höhere Schule* alsó tagozatán (*Unterstufe*, ez nálunk a nyolcosztályos gimnázium alsó tagozatának felel meg) jelenleg húsz,¹

¹ <http://www.oebv.net/Schulbuch/HS-US/HSUS-GeschSoz> (Letöltés: 2015. 10. 23.)

a felső tagozaton (*Oberstufe*, a hazai pandant-ja a klasszikus négyosztályos gimnázium) kilenc² különböző kötetet találunk.³

Másrészt – ahogyan a tanulmány megírását számos információval segítő *Edith Plank*, az alsó-ausztriai Lilienfeldben oktató történelemtanár és a tartományi történelem munkaközösség vezetője fogalmazott – napjainkban „a történelemoktatás területén Ausztriában szabályos forradalom játszódott le, és még minden átalakulóban van.” Új tantervek kidolgozása zajlik, ezek tesztelése és az általános bevezetés előtti optimalizálása folyamatban van, illetve megreformálták az érettségi rendszerét is. A történelemoktatás tartalmi és pedagógiai-didaktikai megújítása persze nem új keletű folyamat nyugati szomszédunknál. A politikatörténet primátusát legalábbis csökkentő életmódtörténet, illetve a társadalomismeret (*Sozialkunde*) és az állampolgári ismeretek (*Politische Bildung*) előtérbe kerülésének és a tematikus modulokra épülő képzési szisztéma bevezetésének törvényszerű következménye, hogy a magyar történelem eseményei az osztrák história mellékvágányain tűnnek csak fel.

Az osztrák tanárkollégák „élő történelmet” oktatnak. Ez azt jelenti, hogy a történelem és társadalomismeret/állampolgári ismeretek tantárgy nem csupán a múlttal, hanem a „jelenlét és a jövő perspektíváival” is foglalkozik. A német nyelvterületre amúgy is jellemző az ún. *Zeitgeschichte*, a kortársak legalább egy része által tudatosan megélt kortörténet (korábban az első világháborútól, illetve annak közvetlen előzményeitől, manapság inkább az 1945-től máig tartó időszak) hangsúlyos jelenléte és tudományos vizsgálatának igénye. A tanterv célja, hogy a tanuló a történeti fejlődés fényében tudja értelmezni és magyarázni a jelenkori gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális jelenségeket, és a biztosabb tudás birtokában a jövőbeli kihívásoknak is jobban meg tudja felelni.⁴ A világ- és az európai történelem alapvető struktúráinak, illetve azok változásainak bemutatása mellett az „aktuális folyamatok és konfliktusok” elemzésére és megértésére is törekednek. A vitakultúra, a párbeszédre való képesség és a demokratikus elkötelezettség fejlesztése érdekében az oktatás során „gyakorlati, kutatásra kész, problémamegoldó, szociális, kommunikatív, projektjellegű és teljesítményorientált tanulásra” ösztönzik a

2 <http://www.oebv.net/Schulbuch/AHS/AHS-GeschSoz#GO> (Letöltés: 2015. 10. 23.)

3 Az általam átnézett tankönyvek a megjelenés sorrendjében:
Huber, G., Huber, W., Gusenbauer, E. és Kowalski, W. (1998): *Einst und heute* 4. E. Dorner, Wien.
Huber, G. (2002): *Einst und heute* 3, *Geschichte und Sozialkunde*. E. Dorner, Wien.
Pokorny, Lemberger és Lobner (2002): *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart* 6. Veritas, Linz.
Schröckenfuchs, E. és Huber, G. (2003): *Streifzüge durch die Geschichte* 5. E. Dorner, Wien.
Dirnberger, J., Lemberger, M. és Paireder, B. (2005): *Netzwerk Geschichte* 3. Veritas, Linz.
Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart* 7. Veritas, Linz.
Huber, G. és Gusenbauer, E. (2012): *Einst und heute* 4 *chronologisch*. E. Dorner, Wien.
Hofer, J. és Paireder, B. (2013): *Netzwerk Geschichte@Politik* 3. Veritas, Linz.
Melichar, F., Plattner, I. és Rauchegger-Fischer, C. (2015): *Go! Geschichte Oberstufe* 7. E. Dorner, Wien.

4 Az alapelvek az ún. *Hauptschule*, azaz az általános iskola felső tagozatának tantervéből valók.
https://www.bmbf.gv.at/schulen/unterricht/lp/gsk_pb_hs_879.pdf?4dzgm2 (Letöltés: 2015. 10. 23.)

tanulókat.⁵ Mindebből következik, hogy például a menekültkérdés Ausztriára gyakorolt hatása mellett a probléma jelenlegi magyar kezeléséről, a menekültekkel való hazai bánásmódról szóló újságcikkek elemzése és feldolgozása sokkal inkább formálja a magyarságképet, mint bármelyik, a tankönyv szövegében előforduló lexikális ismeret.⁶

Az eddigiekkel szoros összefüggésben azt is hangsúlyozni szükséges, hogy önmagában a tankönyvekből, munkafüzetekből, tanári segédletekből és tantervekből nem alkotható koherens kép arról, mit tudhat és gondolhat egy átlagos osztrák diák a hazájával majd' négyszáz éven keresztül állam- és sorsközösségben élt magyarságról. Ennek megítéléséhez a teljes oktatási-tanulási folyamat, a tanárok szakmai elkötelezettségének,⁷ esetleges preferenciáinak,⁸ a tanulók érdeklődésének és tudásszintjének vizsgálatára, egyes iskolatípusok és osztályok előrehaladásának figyelemmel kísérésére lenne szükség. A tankönyvírókkal és a tankönyvekkel szemben ráadásul nem is fogalmazható meg olyan elvárás, hogy bármelyik szomszédos ország történelmét részletekbe menő alapossággal és azok érzékenységre is tekintettel tárják olvasóik elé.

Az UNESCO kezdeményezésére a múlt század hatvanas éveinek második felében, illetve 1980–1984 között zajlottak megbeszélések a két ország illetékesei között az egymásról a tankönyvekben lévő kép közös helyesbítése érdekében. Az elmúlt évtizedekben több tanulmány⁹ is született már a magyar történelem osztrák tankönyvi recepciójáról, ezek különböző részletességgel¹⁰ és vehemenciával¹¹ kutatták a magyar nyomokat a „sógorok” bőséges tankönyvpalettáján. Végül szeretném

5 Jellemző, hogy az ezt taglaló „gimnáziumi” tanterv a tanulmány írása alatt is többször változott.
https://www.bmbf.gv.at/schulen/unterricht/lp/lp_neu_ahs_05_11857.pdf?4dzgm2
(Letöltés: 2015. 10. 23.)

6 A modulokat, kidolgozott óravázlatokat is tartalmazó www.demokratiezentrum.org honlap első találat az Ungarn keresőszóra 1956 kapcsán a 2006-os (!) budapesti zavargásokkal foglalkozik.
<http://www.demokratiezentrum.org/index.php?id=47> (Letöltés: 2015. 10. 29.)

7 Az egyik vizsgált tankönyv – Huber (2002) – belső borítóján nem véletlenül hangsúlyozza, hogy a célorientáltságot szem előtt tartó mű „tartalmi konkretizálása, súlypontozása és konvertálása” a szaktanárok feladata.

8 Például a szaktanártól függ, hogy *A politikai részvétel formái és modelljei – szembeállítás jelenlegi demokraciamodellekkel* (5. osztály), a *Történelmi képek és mítoszok, történeti legitimációk* (6. osztály), vagy a bipoláris világrend összeomlását követő időszak *Új demokráciák fejlődése* (7. és 8. osztály) című témakörében Magyarországot választja-e az esettanulmány tárgyául. Ld. 5. l.

9 Az első ezek között Waczulik M. (1987): *Az osztrák tankönyvek magyarságképe. Történelemtanítás*, XXXII. évf. 4. sz. 27–32.

10 A legalaposabb, fél évszázad tankönyvi termését bemutató és elemző tanulmány Dévényi A. (2009): Kurucokról labanc szemmel. Magyarság és magyar történelem az 1945 után megjelent osztrák történelemtankönyvekben. In: Hornyák Á. és Vitári Zs. (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 201–216. Szintén kiváló, a rendszerváltás óta eltelt időszakra, illetve a regionális történelmi tudatra fókuszáló írás Tóth I. (2009): *Magyarország-kép az 1990 utáni osztrák és burgenlandi történelemtankönyvekben*. In: Uo. 217–231.

11 Ld. Zachar P. (1994): Magyar történelem osztrák tankönyvekben. *Iskolakultúra*, 4. évf. 6. sz. 27–35., illetve Pátrovics P. (2006): „Indivisibiliter ac inseparabiliter”. *Magyarországgép az ausztriai történelemtankönyvekben. Könyv és Nevelés*, VIII. évf. 1. sz. 64–70. A két munka közös vonása a hiányosságokat és pontatlanságokat ostromozó jelleg.

megjegyezni, hogy hasonló felkérést 1992 végén az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyetemi docensétől, a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának elnökétől, a 2013-ban elhunyt Szabolcs Ottótól kaptam. Akkor ennek – más témájú ausztriai ösztöndíjam miatt – nem tudtam eleget tenni. Jelen írásomat az ő emlékének ajánlom.

MUSTRA

A burgenlandi Oberwarton (Felsőőr) született, magyar származású Gerhard Baumgartner osztrák történész és újságíró, az osztrák ellenállás történetét kutató *Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes* (DÖW) tudományos vezetője igen szemléletesen foglalta össze az osztrák történetírásban gyökeret vert magyarságképet. Eszerint a „*valamikor a lovaikkal idejött*” magyaroknak igazán addig ment jól a soruk, amíg (1918-ig) Ausztriához tartoztak. A Mária Terézia mellett Sisit kedvelő, „*büszke, szilaj és a valóságtól egy kissé mindig elrugaszkodott*” magyarok mindenképpen önálló államot akartak, de már annak születése pillanatában – Burgenland elvesztése miatt – megharagudtak „*történelmi sziámi ikerpárjukra*”, aztán amikor 1956-ban bevonultak az oroszok, ismét az osztrákokhoz menekültek. „*A legszebbek a káundkás idők voltak, tehát a császár alatt, na meg Kreisky és Kádár alatt is. Olyan jól, mint akkor, azóta sem ment nekik, soha.*” – idézi fel Baumgartner a magyar történelemről folytatott osztrák (laikus és szakmai) diskurzus főbb elemeit.¹²

Hasonló eszmefuttatást tett közzé a múlt század '60-as, '70-es és '90-es éveiből, illetve a 2000-es évekből egy-egy tankönyvcsaládot részletes tartalmi elemzésnek alávető tanulmányában Dévényi Anna történész, pécsi egyetemi tanársegéd. Szerinte egy mai osztrák érettségiző úgy vélheti, hogy az Európa rendjét megzavaró lovas-nomád népből kereszténnyé lett magyarok erős államával „*sokáig nem történt semmi.*” Aztán Mohács után – mivel a nyugati segítség elmaradt – az ország nagy része török kézre került, egy szűk határ menti sávban pedig a magyar trónt házassági szerződéssel megszerző Habsburgok vetették meg a lábukat. A protestáns magyar nemesek sorra robbantották ki a lázadásokat, és a törökkel sem áttaláltak paktálni. A Habsburgok felszabadították őket, de csak időlegesen tudták megzabolázni a folyamatosan ügyeskedő és a birodalmon belül különleges jogállásra törő magyarokat. Utóbbiak a kiváltságaikat „*féltekenyen őrizve*” a nemzetiségekkel szemben erőszakos magyarosító politikát gyakoroltak, így a dualista állam sírásóivá váltak. Önállóvá lett, kormányzó által irányított királyságuk a második világhéget követően „*póru jár*” a szovjetekkel, de 1956-ban „*derekasán verekedtek magukért.*”

12 Baumgartner, G. (2000): Távoli rokonok. A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 11. évf. 2. sz. 55–70. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00036/pdf/05baum.pdf> (Letöltés: 2015. 10. 23.)

A menekülteket befogadó Ausztrián kívül mindenki cserbenhagyta őket.¹³ A tanulmány célja az elmúlt másfél évtized terméséből átnézett tankönyvek és egyéb, a világhálón elérhető oktatási segédletek¹⁴ alapján ennek a képnek a verifikálása, vagy esetleges helyesbítése.

NYOMKERESŐ

Bizakodásra ad okot, hogy az ókori Róma terjeszkedését bemutató térképen Aquincum¹⁵ és Savaria (mai neve csak németül)¹⁶ is feltűnik. Majd a magyarok (*Magyaren*) nyugat- és dél-európai rablóhadjáratait, a keleti frankok elleni győzelmet (907) és az I. Ottó elleni megsemmisítő vereséget (955, mindkettő helyszín nélkül)¹⁷ is említik. Így az olvasó nagy reménnyel tekint a következő oldalak elé, annak ellenére is, hogy a Magyar Királyság megszületéséről csak egy térképről¹⁸ értesül. Aztán mintha tényleg nem történt volna semmi, illetve a magyar történelmi események az osztrákhöz kapcsolódva, azok kiegészítéseként jelennek meg.

Így például a Babenberg-dinasztia férfiágának kihalásához az vezetett, hogy 1246-ban a gyermektelen II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg a IV. Béla elleni, amúgy győztes csatában a Lajta folyónál életét vesztette. Ennek kapcsán a vizsgált tankönyv megemlíti, hogy Frigyes átmenetileg megszerzett (valójában kizsárolt a tatárok elől menekülő Bélától) három nyugat-magyarországi vármegyét, és azt is hozzáteszi, hogy ezek a területek „*a jelenlegi Burgenland nagy részét teszik ki.*” Ebből azonban nem vezet le semmiféle történelmi jogot, csupán annyit közöl tényként, hogy ezek a területek akkoriban magyar fennhatóság alatt voltak.¹⁹

Értesülünk a Přemysl-dinasztia és az Árpádok között a Babenberg-örökség megszerzéséért folytatott és a csehek győzelmével végződött harcról²⁰ is, de azt már nem tudjuk meg, hogy 1278-ban a cseh II. Ottokár seregeivel szemben Habsburg Rudolf német-római császár lovagjait IV. László magyar király is támogatta a

13 Dévényi (2009): 212–213.

14 Általában minden tankönyvhöz elérhetők online segédanyagok, elvételre magyar történelmet is érintő feladatokkal, illetve az *ORF-TVthek goes school* program keretében az osztrák állami televízió biztosít kor- és kultúrtörténelmi videóanyagokat az iskolák részére. Jól használható még – főleg az állampolgári ismeretek tanításához – a www.geschichtsdidaktik.eu és a www.politik-lernen.at honlap is.

15 Schröckenfuchs és Huber (2003): 49.

16 Steinamanger, uo. 58.

17 Uo. 98–99., illetve 119. Augsburgot a tankönyv végén található kronológiai és tartalmi összefoglalásban említik. Uo. 159. és 168.

18 Uo. 100.

19 Uo. 121. Az osztrák tartományok születéséről szóló összegzésben is az szerepel, hogy „*Burgenland néhány nyugat-magyarországi megye német nyelvű területeiből jött létre*” és 1920-ig (a sèvres-i békéig) (!) Magyarországhoz tartozott. Uo. 169.

20 Uo. 123. Sőt, István herceg sebesülése is előkerült egy forrásban, amely Istvánt ifjabb királyként mutatja be. Valójában a *junior rex Ungarie* cím első említése 1262-ből való.

morvamezei csatában. A késő középkori családi hatalmi politikát bemutató fejezet egy mondatban tudósít arról, hogy a magyar koronát előbb az Anjou-ház szerezte meg,²¹ majd egy térkép az 1387-es évszám feltüntetésével utal a Luxemburg-dinasztia hazai uralkodásának kezdetére.²²

Ismét kimarad százötven év,²³ és csak a tankönyv végén található kislexikon fogalmai között felbukkanó „törökveszély” címszó magyarázata vetíti előre, hogy „1526-ban Magyarország részben török megszállás alá került,” de a további évfolyamok tankönyveinek vizsgálata során hamar kiderül, hogy ez is Bécs 1529-es első török ostromának (*erste Türkenbelagerung Wiens*) előszeleként került a fogalmak közé. Ennél sokkal többet a *European Educational Publishers Groups* (EEPG), az oktatási anyagok fejlesztéséért tevékenykedő húsz európai kiadót tömörítő szervezet által 2005-ben *Best Schoolbooks Award* díjjal jutalmazott tankönyv sem árul el.²⁴ A tanári kézikönyv a „kettős bécsi esküvő” (*Wiener Doppelhochzeit*), az 1515-ben született házassági szerződés jelentőségét emeli ki, amellyel a Habsburgok biztosították a maguk számára a magyar és a cseh trónt.²⁵ Ennek kapcsán egy családfán (pontatlan születési dátummal) II. Lajos magyar király, illetve egy térképen Ofen (Buda) és Pest is feltűnik.²⁶ Azután a törzsszöveg tudósít arról, hogy a Habsburgok birodalmát fenyegető oszmánok elleni mohácsi csatában életét veszttette az itt már trónörökösnek titulált Lajos.²⁷ Ugyanakkor egy másik kiadvány azt is közli, hogy a cseh mellett a magyar korona országai, így Erdély és Horvátország is Habsburg kézbe kerültek, így letették a későbbi, 1918-ig fennállt dunai monarchia megteremtéséhez szükséges alapokat.²⁸

21 Csak I. Albert osztrák herceg, német király tevékenységének bemutatásakor említi a tankönyv a „magyar királyi ház” 1301-es kihalását. Uo. 170.

22 Uo. 124–125. Ugyanakkor „az időközben magyar királlyá lett” Zsigmond a kötet végén részletesebben is szóba kerül. Sőt, egyetlen lányának, Erzsébetnek a férjét, aki I. Albert néven az első Habsburg uralkodó volt magyar trónon, szintén megismerhetjük, de az ő korai halála is abból a nézőpontból érdekli a szerzőt, hogy azzal „Csehország és Magyarország hosszabb időre elveszett a Habsburgok számára”. Uo. 171. Ez is igazolja, hogy pusztán a tankönyvi törzsszöveg nem elegendő, legfeljebb támpontokat adhat bármilyen tartalmi vizsgálathoz.

23 Egy kötet az 1492–1529 közötti európai történelem legfontosabbjai között emeli ki a zsidók kiűzését Magyarországról, minden bizonnyal az 1494. évi nagyszombati vérvád utáni zsidóellenes zavargásokra utalva. Pokorny, Lemberger és Paireder (2004): 16.

24 Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): i. m.

25 Uo. Tanári kézikönyv, 13.

26 Uo. 39.

27 Uo. 40. A tankönyv újabb kiadása ennél annyiban mond többet, hogy Ferdinánd trónra kerülését is megemlíti. Hofer és Paireder (2013): 25. A reformáció európai elterjedését bemutató térképen magyar területek is megjelennek, az unitáriusok említése nélkül. Uo. 19.

28 Huber (2002): 94.

Újabb másfélszáz évnyi pihenőt²⁹ kapunk, majd Bécs második török ostromának (*zweite Türkenbelagerung Wiens*, 1683) előzményeként értesülünk arról, hogy a stájerországi Mogersdorfnál (magyar forrásokban Szentgotthárd, magyarok önálló csapategységként valóban nem vettek részt az ütközetben) a Habsburgok csak időlegesen tudták megállítani a török expanziós törekvéseket. Aztán Savoyai Jenő herceg „politikai és katonai zsenialitásának” köszönhetően Magyarország egyre több területét³⁰ foglalták vissza a császári seregek, a magyar országgyűlés pedig elismerte a Habsburgok osztrák ágának fiúágon öröklődő magyar királyságát, akik ennek is köszönhetően Európa leghatalmasabb uralkodói közé emelkedtek, és a továbbiakban a Balkánon is vezető szerepet játszottak.³¹

A 18. században két eseményt tart magyar szempontból is említésre méltónak a tankönyvírói trió. Egyrészt, hogy Mária Terézia az osztrák örökösödési háborúban magyar csapatok támogatásával tudta biztosítani örökségét,³² másrészt, hogy II. József reformjaival szemben „főleg a magyarok és a belgák háborogtak,” sőt előbbieket még örömmünnepeket is tartottak a király halálakor.³³ Van utalás arra, hogy a „*vitam et sanguinem*” legendája ellenére Mária Terézia sikeresen apellált a „magyar mágnások lovagiasságára” és többek között a porosz származású Franz von der Trenck báró (Jókai „magyar Trenk”-je) pandúrmartalócainak köszönhetően komoly területvesztések ellenére is megőrizte trónját.³⁴ II. József reformjai kapcsán illusztrációként jelenik meg az „*évszázadokon át Szent István diadéjának tartott*,” a kötet megjelenésekor még a Nemzeti Múzeumban őrzött magyar királyi korona, amelyet az uralkodó „*kevés tapintatról*” tanúbizonyságot téve átmenetileg Bécsbe vitetett. Ugyanakkor a könyv szerzői különösnek tartják a német hivatalos nyelv bevezetése elleni heves magyar reakciót, mert a német nem a magyart, hanem az addig használt latint váltotta fel.³⁵

Az osztrák–magyar együttélés utolsó hetven éve (1848–1918), illetve ezen időszak három meghatározó évszáma (1848/49, 1867 és 1918) szerepel lehangsúlyosabban az osztrák tananyagban. Az említett díjnyertes tankönyv összefoglaló táblázata

29 Az újabb kiadás Ausztria belpolitikai problémái között említi „például a magyar protestáns nemességnek” a legkeményebben levert felkeléseit. Hofer és Paireder (2013): 62. Egy kötetben találtam utalást a török folyamatos terjeszkedésére, magyarországi berendezkedésére, a pasalikok létesítésére, illetve a Habsburgok „*kevésbé hatékony*” törekvéseire a védelem megszervezésére, a Német–római Birodalom pénzforszáraitak biztosítására és csapatok segítségül hívására. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 41.

30 Buda és „testvérvárosa”, Pest visszahódítását – 135 (!) év megszállás után – egyetlen kiadványban találtam meg. Ott azonban a Habsburg letelepítési politikáról is olvashatunk, azaz arról, hogy „a háborúban elpusztított sztyeppéket virágzó kultúrájakká változtató dunai sváboknak” köszönhetően Magyarország a birodalom éléskamrájává vált. Huber (2002): 97.

31 Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): 53.

32 Uo. 55.

33 Uo. 64.

34 Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 43.

35 Uo. 46.

megjegyzendő ismeretként azt rögzíti, hogy a polgári forradalmak³⁶ reformeszméi Magyarországon is termékeny talajra hullottak. Nyílt szakításra került sor a bécsi császári házzal, és a nemesi származású Kossuth Lajos³⁷ vezetésével 1849 áprilisában (!)³⁸ kitört szabadságharcot csak orosz segítséggel tudták leverni.³⁹ A „szörnyű megtorlás”, az „aradi vérbíróság”, a számos egyéb kivégzés és bebörtönzés, illetve az ország betagolása a birodalomba és annak következményei csak néhol kerülnek elő.⁴⁰

A „belső osztrák államszerződésnek”⁴¹ nevezett kiegyezés⁴² aztán a Habsburg monarchiát két, „messzemenőig önálló” birodalomfélre osztotta. Ezáltal Magyarország önálló, saját alkotmánnyal és parlamenttel rendelkező állammá vált, amelyet az államfő, a hadsereg, a külpolitika és a pénzügyek kötöttek össze Ausztriával. Ezáltal mindenekelőtt a Magyarországon élő szláv kisebbségek⁴³ „érezték magukat hátrányosan megkülönböztetve.”⁴⁴ De természetesen ez a tény is főleg abból a szempontból érdekes, hogy elvezetett az innentől szinte kizárólagosan tárgyalt osztrák birodalomfélben az 1861-es februári pátens megerősítéséhez és a *Staatsgrundgesetz* (állami alaptörvény), az ún. decemberi alkotmány megszületéséhez.⁴⁵ A tankönyv végén azután az európai nemzeti törekvések sorában a szerzők kiemelten is foglal-

36 A nemzeti, liberális célokért küzdő és szociális tartalmú forradalmak közül az elsőbe sorolják az itáliai, a cseh és a magyar eseményeket, illetve az 1740 és 1848 közötti főbb európai eszmeáramlatokat a 19. században igen kedvelt kártyajáték lapjain mutatják be, ahol a nacionalizmust emblemikus alakként Petőfi Sándor jeleníti meg. Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): 66–67.

37 Leginkább őt szeretik az osztrák tankönyvírók, olyannyira, hogy nevét Kossuth Lajos formában (megmagyarázva, hogy a magyarban első helyen a családnév áll) is használják. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 101.

38 Egyetlen kötetben találtam utalást az alkotmányos magyar különállásra, Jellačić szeptemberi támadására, Theodor Bailet-Latour császári hadügyminiszter meglincselésére (Philipp Lambergerről nincs szó), továbbá a Habsburg-ház debreceni trónfosztására (téves dátummal és tartalommal, a kötet a köztársaság kikiáltásáról, Kossuth kormányzóvá választásáról tudósít), a magyar honvédek iránti európai szimpátiára, Bem szerepére a „magyar felkelésben”. Uo. 100–101.

39 Ehhez az új kiadás csak a „véresen” határozót teszi hozzá. Hofer és Paireder (2013): 69.

40 Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 101–102.

41 Huber (2002): i. m. 100. A kiegyezés konstruktőréként másutt – a dualista struktúra bemutatása mellett – Friedrich Ferdinand Beust gróf osztrák miniszterelnököt, Deák Ferencet, a „nemzet (!) bölcsét”, illetve az egykor távollétében halálra ítéltből a Monarchia külügyministerségéig jutó Andrássy Gyula gróft nevezik meg. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 104.

42 Egy feladat Erzsébet királynénak a kiegyezéshez vezető tárgyalásokban játszott szerepét emeli ki. Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): 98.

43 Másutt említik a Bécstől „egyre inkább elforduló” csehek és lengyeleket is, illetve a nemzetiségi konfliktusok fő helyszíneiként Magyar- és Horvátország mellett a cseh területeket, Dél-Tirolt és Galiciát nevezik meg. Huber (2002): 101.

44 Lemberger és Paireder (2005): i. m. Tanári kézikönyv, 28. Sokatmondó a Habsburg birodalom nemzetiségeit bemutató térkép, amelyen a későbbi utódállamok határait is berajzolták. Uo. 100. Ennek részletes elemzésére a szlávoknak a magyarokéhoz hasonló rendezést kívánó törekvéseit, illetve Aurel Popovici ismert tervezetét is bemutatják. Tehát kevésbé a jogkiterjesztést csak papíron pártoló magyar politika, sokkal inkább a nemzetiségek oldaláról mutatják be a soknemzetiségű állam főbb belső konfliktusait. Uo. 121. A könyv későbbi kiadásában az 1910-es népszámlálás adatai alapján rögzítik a nemzetiségi számarányokat, és arra is utalnak, hogy a mai Ausztriában a német államnyelv mellett hét elismert kisebbségi nyelv van, köztük a magyar. Hofer és Paireder (2013): 129.

45 Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): 98.

koznak a magyar önállósodási törekvésekkel⁴⁶ a soknemzetiségű Ausztriában. Ennek állomásaiként ismételtén rögzítik a II. József törekvéseivel szembeni határozott magyar szembeszegülést (kiegészítve azzal, hogy II. Lipót megfontolt politikája és a magyar királyságnak biztosított különleges jogállás tudta csak a magyarokat lecsillapítani), az 1848-as forradalmi évben „ismét függetlenségre törő,” majd 1849 áprilisától Kossuth vezetésével a szabadságharcot is vállaló magyar törekvéseket, végül „a magyar függetlenség felé vezető egyik döntő lépésként” a kiegyezést.⁴⁷

Alapvető fogalmak (transz- és cislajtán, perszonál- és reálunió) tisztázásán túl szemléletes táblázat hasonlítja össze az iskolaügy fejlődését a birodalom két felében 1850 és 1900 között.⁴⁸ Megemlíti a kislexikonban Budapest születését, azaz „Buda és Pest egyesítését 1872-ben.”⁴⁹ Megorrolni nem szükséges azért, hogy Óbuda mezővárost (sőt, a Pest vármegye fennhatósága alól a fővároshoz került Margit-szigetet is) kifejeztették a szerzők, és az egyesülés 1873-ban következett be (az erről rendelkező törvény valóban 1872-ben született). Szóba kerül a budapesti születésű Theodor Herzl, a cionizmus atyja,⁵⁰ és hogy a 19. század utolsó negyedétől kezdve mintegy 3 millió ember, köztük főleg „lengyelek, szerbhorvátok, szlovének, szlovákok és németek” hagyták el a Monarchiát, annak magyar birodalomfelét és Chicago fokozatosan a legnagyobb „burgenlandi várossá” vált.⁵¹

KÜLÖNVÁLVA

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, a Habsburg-uralom ausztriai végnapjait és az új európai határok születését térkép segítségével elemzik,⁵² a háborús

46 Általában jellemző, hogy az átvizsgált tankönyvek maximum a „mindenekelőtt a magyarok” szókapcsolat első tagját variálják csupán különböző szinonimák segítségével, illetve az „erős magyarosító nyomás” is visszatérő elem. Utóbbi azonban egyre inkább párban szerepel az osztrák birodalomfél német nyelvű polgársága által a többi nemzetiség felett gyakorolt dominanciával, és cseh-morva területeken a cseh-német ellentét megjelenítésével. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 105.

47 A későbbi kiadás már az osztrák alkotmányfejlődés egyik elemeként mutatja be a kiegyezést. Hofer és Paireder (2013): i. m. 70–71. A magyarok „elszigeteltségi,” illetve részben ezzel magyarázható „fokozott nemzeti érzését” és a kisebbségi mindennapokat meghatározó szigorú magyarosítási politikát egyre kevésbé hangsúlyozzák. Ugyanakkor tényként rögzítik, hogy a magyarság a saját birodalomfelében a többi nemzetiséggel szemben kisebbségben volt. Emellett a birodalom népeinek „békés egymás mellett élését,” a nagy gazdasági térség jelentőségét is hangsúlyozzák, és a Monarchiában egy „egyeséges Európa jó példáját” is látják. Huber (2002): 101.

48 Dirnberger, Lemberger és Paireder (2005): 120–122.

49 Uo. 153.

50 Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 108.

51 Huber (2002): 135.

52 Lemberger és Paireder (2005): Tanári kézikönyv, 30.

események leírásában nincs külön magyar szál,⁵³ kiemelten csak a versailles-i és a saint-germain-i békeszerződéssel foglalkoznak (Trianon egyetlen helyen, a Párizs környéki békeszerződések felsorolásakor kerül elő),⁵⁴ csak az utódállamok sorában említik meg Magyarországot.⁵⁵ Általában Burgenland (azaz az egykori „Nyugat-Magyarország német nyelvű része”)⁵⁶ születését is csak az osztrák hatalmi terület évszázados növekedésének sorában, annak utolsó elemeként említik,⁵⁷ illetve a népszavazás körüli viharokat, a két állam közti fegyveres összetűzést akaratlanul is kiegyensúlyozza az egyértelmű választási eredmény elismerése mellett egy osztrák választási propagandaplakát, amelyen a nemzetiszín-pántlikás karimájú kalapba öltöztetett magyar csontváz-prímás behízelt dalaira figyelmeztetik a német érzelmű szavazókat.⁵⁸ Sopron csupán az egyetemes történeti anyagrésznél, az 1918 utáni vitatott európai területeket és a lebonyolított népszavazásokat bemutató térképen szerepel.⁵⁹

A következő, mintegy 30-40 évben, a két világháború közötti teljes időszakban és a második világhégés idejéből sem nagyon találunk a könyvekben magyar vonatkozású passzusokat. Egy 2015-ös kiadvány európai térképén hazánk az „*autoriter rezsim*ek és *katonai diktatúrák*” sorában található 1920-as kezdődátummal.⁶⁰ Horthy nevét egyetlen könyvben sikerült megtalálni, Horthy grófként, a „*liberális és demokratikus hagyományok nélküli, és nehezen orvosolható gazdasági bajokkal küzdő*

53 Egy helyen említik Forgách János gróf, külügyi szekciófőnök 1914-es emlékiratát, amely az osztrák Balkán-politikában „*keményebb módszerek*” alkalmazását javasolta, ugyanakkor nyomatékosan óvott a háborútól. A Tisza Kálmánnak titulált magyar miniszterelnök kezdeti kifogásai közül csak a ténnyel rögzítik, hogy Tisza kezdetben Szerbia „*nemzetközi megszállását*” elegendőnek tartotta. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 117. A tankönyvi törzsszöveg beszámol még az ifjabbik Andrássy rövid közös külügyminiszeri ténykedéséről és arról, hogy a magyarok 1918. október végén léptek önálló útra, de Károlyi Mihály gróf miniszterelnök neve csak egy térképmagyarázó szövegében tűnik fel. Uo. 126.

54 Uo. 127. Ausztria és Magyarország helyzetének különbségét azzal a példával érzékeltetik, hogy többek között magyar családok is hívtak meg magukhoz osztrák gyerekeket, hogy azokat megmentsék az éhhaláltól. Huber és Gusenbauer (2012): 38. A magyar tanácsdiktatúrát egy helyen említik. Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 46.

55 Lemberger és Paireder (2005): 134. Egy helyen olvasható, hogy a magyarok különleges helyzete a vesztes világháború után a visszájára fordult, amikor a birodalom összes nem német nemzetisége közül egyedülként „*legyőzött államnak tekintették*,” „*kisállammá zsugorították*” és az ország „*milliónyi néptársát volt kénytelen a határain kívül hagyni*.” Ez nyitott kaput a két világháború közötti magyar külpolitikához, amely Hitler szövetségesévé tette a magyarokat. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 105.

56 Huber (2002): 117.

57 Uo. 105. Kitérnek röviden IV. Károly további sorsára és említik két magyarországi visszatérési kísérletét is. Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 123. Többször van utalás a Habsburg monarchia visszaállításának közös, az osztrák keresztényszociálisok és magyar elvbarátaik által tervezett kísérletére, illetve az ettől való félelemre. Huber és Gusenbauer (2012): 39. (Utóbbira a múlt század harmincas éveinek második feléből is, amikor Habsburg Ottó az osztrák ellenállás vezetésére jelentkezett. Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 35.)

58 Huber, G., Huber, W., Gusenbauer és Kowalski (1998): 27.

59 Pokorny, Lemberger és Lobner (2004): 130.

60 Melichar, Plattner és Rauchegger-Fischer (2015): 12.

államok” egyikének vezetőjeként.⁶¹ Az 1920-as évek „*súlyosan eladósodott*,” így népszövetségi kölcsönre szoruló államai között Magyarországot is megnevezik.⁶² A Szovjetuniót megtámadó Németország szövetségesei között egy tankönyv említi Magyarországot.⁶³ Példaként kerül szóba az a 15 ezer magyar zsidó, akik a Strasshof melletti táborban, Béctől északkeletre végeztek kényszermunkát.⁶⁴ A korszak záróterképe a zsidóság magyarországi összlétszámát a *shoa* előtt 825 ezer főben adja meg, a meggyilkoltak számát 565 ezer főre teszi.⁶⁵ Az Auschwitzba deportált 476 ezer (pontosabban mintegy 430 ezer) magyar zsidóról is megemlékezik a tankönyv.⁶⁶ Egy, az európai táborhálózatot bemutató térképen magyar kényszermunkatáborok is feltűnnek.⁶⁷ Az áldozatok között találjuk ifj. Varga Zsigmond protestáns teológust, aki 1945. március 5-én halt meg Mauthausen/Gusenban.⁶⁸

Egy újabb tankönyv a Beneš-dekrétumok közül azon 25 elnöki rendeletet is megemlíti, amelyek a Csehszlovákia széthullásáért felelőssé tett német és magyar kisebbség jogfosztását eredményezték.⁶⁹ Legközelebb Magyarországot már a „*népi demokráciák*” sorában találjuk. Mind az Ausztriával foglalkozó, mind az egyetemes európai fejezetben előkerül az 1956-os magyar „*népfelkelés*.” Előbb kiemelik, hogy Ausztria „*a szomszédos ország iránti szimpátiával*” és a hatásoktól tartva „*nagy aggodalommal*” is követte az eseményeket, és „*több százezer menekült*” „*nagylelkű*” befogadásáról gondoskodott, „*új hazát*” biztosítva számukra.⁷⁰ Utóbb a szovjet tankokon érkezett és azokkal is védett „*Panzerkommunizmus*” elleni kelet-berlini, csehszlovákiai és lengyelországi események sorában említik egy 1956. október 24-i és november 4-i osztrák sajtóhír idézésével.⁷¹ Egy helyen idézik Kádár János 1956. november 1-jei rádióbeszédét is, amely nem csupán Kádár pálfordulását példázza, de az események jellegének megítéléséhez is alapvető forrás.⁷²

Az 1956 és 1989 közötti magyarországi fejleményeket vázlatosan, a „*gulyáskommunizmus*”⁷³ időleges sikere után elhatalmasodó gazdasági és szociális problémákat orvosolni képtelen rendszer bukásának, a rendszerváltásnak az időszakát viszonylag részletesen mutatják be. A Vasfüggöny lebontásában, majd a határok megnyitásában

61 Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 7. Ugyanitt említik Ausztria, Magyarország és Olaszország összefogását, a Római Jegyzőkönyvek aláírását 1934-ben. Uo. 30.

62 Melichar, Plattner és Rauchegger-Fischer (2015): 62.

63 Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 52.

64 Uo. 57.

65 Melichar, Plattner és Rauchegger-Fischer (2015): 36.

66 Uo. 37. A holokauszt kapcsán Kertész Imrét is idézik. Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 61.

67 Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 64.

68 Uo. 79.

69 Huber és Gusenbauer (2012): 81.

70 Huber, G., Huber, W., Gusenbauer és Kowalski (1998): 88.

71 Uo. 104.

72 Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): 107.

73 Ennek sikerességét abban látják egy ismétlődő feladatban, hogy „*a lakosságnak legalább nem kellett szenvednie az éhségtől*”. Huber, G., Huber, W., Gusenbauer és Kowalski (1998): 118.

játszott úttörő magyar szerepet Alois Mock osztrák és Horn Gyula magyar külügyminiszter ismert, szimbolikus „függönyvágó” képével illusztrálják. De a legfrissebb átnézett tankönyv utal arra, hogy a jelenetet utólag állították be a fotósok kedvéért. Feladatként pedig nem csupán az esemény háttérét kell felvázolniuk a tanulóknak, hanem az ilyen felvételek értékéről is vitát folytathatnak.⁷⁴ Említik a köztársaság kikiáltásának napját (a név nélkül idézett „magyar elnök” szavaival) és a NATO-hoz való csatlakozás dátumát (pontatlanul, a szövetségbe történt meghívás évét, 1997-et megadva).⁷⁵ A frissebb tankönyvek már az ország EU-csatlakozásáról is beszámolnak.⁷⁶

FACIT

Ausztriában a 20. században nem jelent meg egyetlen összefoglaló könyv sem Magyarország történetéről.⁷⁷ Nálunk is tulajdonképpen egy mű szól Ausztriáról, a rövid huszadik századra koncentrált, részben túlhaladott szemléletű, a szerző korai halála miatt félbemaradt, de máig haszonnal forgatható és folytatásra érdemes munka.⁷⁸ Az oktatásban kiválóan használható és 1500 iskolában megtalálható osztrák tankönyv az osztrák–magyar kapcsolatok történetéről⁷⁹ „megállítja az időt”⁸⁰ a Monarchia szétesésénél. Pedig az egyre inkább napjaink történeteinek magyarázatát nyújtó és a politikai életben való tudatos részvételre felkészítő történelemoktatás számos, jól használható példát meríthetne – és Ausztriában részben merít is⁸¹ – az egymásról gyorsan elfeledkező sorstársak párhuzamos, de bizonyos pontokon olykor találkozó históriájából.

Ahogy a tanulmányban bemutatott tankönyvek magyar vonatkozású passzusai-ból is látszik, csupán egy ilyen szemlélő írás keretei között, de természetesen nem az osztrák diákok fejében áll össze valamiféle, koherensnek semmiképpen nem nevezhető magyarságkép az itt-ott elhullajtott információmorzsákból. Ezért aztán nem

74 Melichar, Plattner és Rauegger-Fischer (2015): i. m. 88. Másutt azt hangsúlyozzák, hogy a határnyitás többszázézer keletnémet számára tette lehetővé, hogy Magyarországon és Ausztrián keresztül elmeneküljön az NDK-ból. Huber és Gusenbauer (2012): 99.

75 A tankönyv a tényleges csatlakozás előtt egy évvel jelent meg. Huber, G., Huber, W., Gusenbauer és Kowalski (1998): 109. Másutt az MSZMP megszűnésének dátuma, illetve az első szabad választások időpontja (mindkettő pontatlanul) is olvasható. Pokorny, Lemberger és Lobner (2006): i. m. 112. Az MDF-et a térség nacionalista erői között tartják számon. Uo. 113.

76 Huber és Gusenbauer (2012) 129.

77 Baumgartner (2000) i. m.

78 Kerekes L. (1984) *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Gondolat, Budapest.

79 Pesendorfer, F. (1998): *Ungarn und Österreich. Tausend Jahre Partner oder Gegner*. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien.

80 Tóth I. (2009) 221–222.

81 Persze, ott sem mindig kiegyensúlyozott a magyarokról alkotott kép. Lásd Floiger, M., Gruber, O. és Huber, H. (1996): *Geschichte des Burgenlandes. Lehrbuch für die Oberstufe*, Eisenstadt. A Burgenland születésének 75. évfordulójára született tartományi tankönyv kritikáját lásd uo. 224–230.

látom értelmét a korábban idézettekhez hasonló, bár felettébb frappáns *Ungarnbild* jellegű összefoglalónak. Annyi azonban bizonyos, hogy az egyre kevesebb, és főleg osztrák relációban érdekes magyar kapcsolódás (I. Istvánnak csak a koronája maradt meg a tankönyvek illusztrációi között, és „Bécsnek büszke vára” is csak a török „bús hadát nyögte,” de Kossuth Lajos biztosan őrzi a helyét) egyben nagyobb megértést is eredményez például a magyar függetlenedési törekvések iránt, illetve a magyarosítási politika is a birodalom nemzetiségi konfliktusainak szélesebb kontextusába kerül. Tehát a „konfrontatív helyett kooperatív identitás-keresésre”⁸² alapuló szemlélet nyer teret. Hosszabb oktatói tapasztalat birtokában szintén hibásnak tartom az osztrák, vagy bármelyik nyugat-európai általános tudásszinten egyoldalúan élceldő megjegyzéseket, illetve a tankönyvek szerzőinek címzett „Ugyan már...”-típusú⁸³ kritikái észrevételeket.

Mind a történettudomány, mint a történelemoktatás terén a párhuzamos, a két ország szakembereit bevonó,⁸⁴ esetleg kezdő lépésként egy adott korszak vizsgálatára összpontosító együttműködés lehet a célra vezető eljárás. Legkésőbb a 2021-ben esedékes jubileumon Eisenstadt (Kismarton) és Sopron (Ödenburg) bevonásával érdemes lenne túllépni a gravaminális politikán, illetve egymás álláspontját meghallgatva és tiszteletben tartva a közös közép-európai történelem részévé avatni a soproni népszavazást, és ezzel párhuzamosan számos egyéb, kibeszélésre váró problémát. A tapasztalat- és információcsere, az eredmények mielőbbi közzététele általános történeti munkákban és történelemtankönyvekben egyaránt szintén közös érdek.⁸⁵

82 Uo. 222.

83 Pátrovics (2006): 66.

84 A korábbi tankönyvbizottságok mintájára is szerveződhetne az együttműködés. Ezek jegyzőkönyvei időközben sajnálatos módon az írat- és levéltári selejtezés áldozatai lettek.

85 Biztató, hogy a két ország diákjai már megkezdték ezt a munkát. 2014-ben az oberwarti Zweisprachiges Bundesgymnasium és a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium tanulói a *Jüdische Lebensspuren an unserer Grenze – Zsidó sorsok a közös határon* című iskolai projekt keretében együtt emlékeztek. A burgenlandi-nyugat-magyarországi térségben élt, és származása miatt üldöztetésnek kitett zsidó polgárok élettörténetét dokumentálták és vándorkiállítás keretében eljuttatják a térség iskoláiba. <http://www.erinnern.at/bundeslaender/burgenland/termine/juedische-lebensspuren-an-unserer-grenze-2013-zsidó-sorsok-a-koezoes-hataron> (Letöltés: 2015. 10. 30.)

A SZERB TÖRTÉNELEMKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

HORNYÁK ÁRPÁD

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ÁRPÁD HORNYÁK: THE IMAGE OF HUNGARIANS IN SERBIAN HISTORY TEXTBOOKS AFTER THE WORLD WAR TWO.

This study deals with the image of Hungarians in the Serbian school books for grammar and elementary schools in the post-WWII period, especially the ones written between the 1950s down to our days. After the thoroughgoing investigation of Serbian history schoolbooks written in half a century and focusing on the facts we find in them related to Hungarians and Hungary, I can make the following statements: The students of Serbian grammar and elementary schools have gained a basically positive picture of Hungarians, especially in the newest textbooks. In most works Hungarians appear as a viable nation belonging to the western civilization and creating almost an empire. True, this is a rather implicit and the teacher has a great share in how to interpret the mostly realistic data of the schoolbooks. Inasmuch Hungarians appear negatively, as we can find examples of this due to the course of our historical relations, primarily when the 18th and 19th centuries are treated, we almost always read, especially in the older works, the notions "ruling circles", "great-Hungarian nobility", or "Hungarian bourgeoisie" by which only some strata are condemned and not Hungarians as a whole.

Tanulmányomban a szerb középiskolai történelemkönyveket vizsgáltam meg a második világháború utáni időszakban, azon belül is az 1950-es évektől az ezredfordulóig, gyakorlatilag napjainkig. Ez tulajdonképpen három sorozatot jelent. Az első az 1950-es években jelent meg, amelyet a 60-as években részben átdolgoztak. A második sorozatot a 90-es években adták ki, amelyet kezdés részben felváltani a 21. században megjelentetett harmadik sorozat. Azért lehet ezt ilyen bátran kijelenteni, mert Szerbiában gyakorlatilag még napjainkban is központosított a tankönyvkiadás. Emellett jelentős eltérés a magyar gyakorlattól az, hogy a 60-as évektől a szerb középiskolai történelemtankönyvek szinte mindegyikét vezető történészek írták.

Míg Magyarországon alig lehet nagydoktorral, s főleg akadémikussal találkozni a tankönyvek szerzői között, addig déli szomszédunknál a titói időkben, de napjainkban is általában elismert történészek vagy – különösen korábban, a 60-as években – szerzőcsoportok jegyzik az egyes tankönyveket. Az általános iskolai történelemkönyveknél a magyarországi gyakorlathoz hasonlóan, jobbára gyakorló vezető szaktanárok jegyzik az egyes tankönyveket, akadémikusok, tudományok doktorainak pedig a szaklektori szerep jut.

A nemzetkép meghatározásában döntő az, hogy milyen volt a két nemzet viszonya egymáshoz a történelem során, jelen esetben az, hogy milyen szerepet játszottak a magyarok a szerb nemzet életében, mennyire keresztetkék a szerb nemzeti célok megvalósulását, mennyire álltak érdekeik érvényesítése útjában, vagy adott esetben, mennyiben segítették azokat. Azt lehet mondani, hogy a szerb történelemkönyvek többségének magyarságképe, legalábbis a 18. század tárgyalásáig viszonylag kedvező, s többnyire a magyar és a szerb nemzet közötti együttműködést helyezik előtérbe. A váltás a 18. század fordulóján következik be, de még jellemzőbben a 18. század közepétől, amikor a magyarság a török elől Magyarországra menekült és letelepített szerb tömegeknek „beígért” kedvezmények valóra váltásának akadályozójaként jelenik meg. A magyarok a szerbek részére a letelepedésükkor kialakított kiváltságos területek felszámolására és a magyar vármegyerendszerbe való integrálásukra törekvő szerepben tűnnek fel, s válnak a szerb nemzetté válás és önállósulás fő akadályozóivá – legalábbis a tankönyvek szerint.

De kik is ezek a magyarok megszemélyesítve? A történelemtankönyvekben szereplő 1000 személy életrajzi adatait tartalmazó lexikonban 28 magyar vagy magyarnak tekinthető személy kapott helyet, Árpádtól II. és IV. Bélán, Durazzói Károlyon, Mátyás királyon és Hunyadi Jánoson, majd Rákóczi Ferencen, Andrássy Gyulán és Kállay Bénin keresztül Horthy Miklósig.¹ Kállay Béniről egyébként egy egész oldalas szócikk van, míg a többi jó esetben egynegyed, de inkább egynolcad oldal terjedelmű írásban foglalják össze a legfontosabb tudnivalókat. Ez a szám nem túl nagy, de még mindig több, mint a magyar történelemkönyvek becsült szerb névanyaga. Persze ehhez figyelembe kell venni, hogy ennek az évezredes egymás mellett élésnek a másik nemzetre gyakorolt hatása és jelentősége nem volt teljesen azonos, hiszen kevés szerb politikus, hadvezér játszott szerepet a magyar nemzet sorsának alakításában, mint ahogy a szerb államiság is csak ritkán jutott el arra a szintre, hogy érdemi beleszólása lehetett a közép-európai térség ügyeibe. Magyarországon, a magyar nemzet története jóformán csak akkor kerül a tankönyvekbe, ha valamilyen összefonódást mutat a szerb történelemmel. Önmagában a magyar történelem elvétve bukkan elő egy-egy tankönyvben, s ez talán érthető is.

Az egyik legkorábbi tankönyv, amelyet megvizsgáltam, az 1952-es kiadású, Belgrádban megjelent munka Julijana Vrcinac tollából.² A szerző az ötvenes-hatva-

1 Jovanović, N. (2004): *Leksikon 1000 ličnosti u udžbenicima istorije*. Platoneum, Novi Sad.

2 Vrcinac, J. (1952): *Opšta istorija: od Versajskog mira do drugog svetskog rata: sveska druga*. [izdaje Savez studenata Novinarske i diplomatske visoke škole], Beograd.

nas évek tankönyvíró mindenese volt, nevével a későbbiekben is többször találkozunk majd. Az említett tankönyv célközönsége nem lett explicite meghatározva, azonban abból a részletességből, amit nyújt, arra lehet következtetni, hogy vélhetően tanári kézikönyvnek készült. A szerző az első világháború végével, a békekonferenciával indít, ahol szomorúan jegyzi meg, hogy a nagyhatalmak lábbal tiporva a nemzetek önrendelkezési jogát, nem csak, hogy Ausztria és Magyarországnak hagyták az évszázadok óta a magyarosításnak, germanizálásnak kitett délszláv tömegeket, de jelentős délszláv lakosságot helyeztek az olasz imperializmus alá is. Kiemeli, hogy Finnországtól Jugoszláviáig, beleértve Magyarországot is, az államok alapvetően nem a nemzetek önrendelkezése alapján alakultak meg, s erre vezette vissza ezeknek az államoknak a vitáit (Csehszlovákia és Lengyelország rossz viszonyát Teschen miatt, Ausztria és Jugoszlávia vitáját Karintia miatt, illetve az Olaszország és Jugoszlávia közötti ellentéteket Isztria miatt). Ami furcsa, hogy egyetlen szóval nem említi Magyarországot vitáit valamennyi szomszédjával és általában a kisantanttal.

Az egyes államokat, így Magyarországot is nagy alapossággal vizsgálja. A tankönyv magán hordozza keletkezésének korát, így az ötvenes évek szellemiségének megfelelően fogalmazza meg véleményét a magyarországi események tárgyalásánál. Miközben Tisza Istvánt és a magyar uralkodó rétegeket a legmélyebben elítéli – mert a legkisebb reformmal is szembeszálltak, amelyek a néptömegek helyzetének javítását célozták –, addig a Tanácsköztársaság létrejöttét – Lenin, Magyarországot követendő példaként beállító idézetének közlésével – kifejezett szimpátiával kezeli. A Tanácsköztársaság egyik legnagyobb hibájául azt rója fel, hogy nem sikerült az osztályellenséget kiiktatnia, s hagyta, hogy az beszívárogon a Vörös Hadsereg soraiba, ahelyett, hogy lefegyverezte volna, így a burzsoá államgépezetet nem verte szét.³ Részletesen és viszonylag jól tárgyalja a Horthy-rendszer kialakulását, kiemelve természetesen a fehérterror jelentőségét, magyarul is idézve a „Horthy bunkó” *terminus technicusát*. 70 000 meggyilkolt, bírósági ítélet nélkül felakasztott vagy élve eltemetett áldozatról, 6 000 bíróságon elítéltről tud a szerző. Ami lényegesen több, mint amennyit a magyar történettudománynak sikerült összeszámlálnia.

A továbbiakban Magyarországról hosszú ideig nem esik említés. Újabb felbukkanására 1940-ig kell várnunk, amikor is megtudhatjuk, hogy Antonescu átengedte Magyarországnak Erdély egy részét az „ősi román várossal, Kolozsvárral” együtt. Szót ejt az 1944 októberi híres százalékos alkuról, amely Magyarországot 75%-ban szovjet befolyás alá helyezte. A párizsi békéről Magyarország vonatkozásában mindössze annyit ír, hogy át kellett engednie a Duna jobb partján lévő határmenti területeket Pozsonnyal szemben, továbbá vissza kellett adnia Csehszlovákiának és Romániának azokat a területeket, amelyeket német segédlettel szerzett meg. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy Jugoszláviát ebben a vonatkozásban nem említi, talán

3 E tanulmány szerzője kényszerűen érez, hogy megossa az olvasóval ezzel kapcsolatos saját „megélés-történetét”. Nevezetesen, hogy kisiskolásként határtalan büszkeség töltötte el, amikor a vajdasági magyar diákok részére kiadott történelmi atlaszt lapozgatva, felfedezte, hogy lám, a szocialista/kommunista eszme világban való elterjedésében és megvalósulásában anyaországa megelőzte Jugoszláviát.

a jugoszláv büszkeség miatt, hogy ők a maguk erejéből visszaszerezték azt, ami őket megillette.

Egy másik munkájában, amely ugyanebben az évben jelent meg, bár alapvetően ugyanazt a korszakot fedi le, mégis a korábbi időszakokra helyezi a hangsúlyt a szerző.⁴ A kiegyezés tárgyalásánál a magyarok meglehetősen sötét színben tűnnek fel. Egyrészt, mert már korábban megakadályozták a birodalomnak az októberi diplomában beígért föderatív átalakulását, illetve mert dacára annak, hogy nem alkottak többséget, mégis egyedül ők (és a németek) voltak teljes jogú nemzete a birodalomnak. Más nemzetek elnyomása minden szinten megnyilvánult – derül ki a tankönyvből. Az osztályharcot félretéve a szerző a nemzeti polgárságot is sajnálja, mert a „magyar és német burzsoázia élvezte az állam támogatását gazdasági és más téren is, és mindenütt háttérbe szorították más nemzetek burzsoáziáját”.⁵ Igazán elkeserítő helyzetben azonban a nemzetiségek parasztsága volt. A könyv elismeri, hogy a magyar és a német parasztok helyzete is súlyos volt, azonban őket „csak osztályelnyomás sújtotta, miközben a birodalom más nemzetiségű parasztágának nemcsak osztályelnyomásban volt része, hanem nemzeti értelemben is alávetett helyzetben volt, politikai jogok nélkül és kitéve az elnemzetietlenítésnek.”⁶ A kettős monarchia uralkodó köreinek politikája nemcsak az osztrák-magyar tőke behatolását könnyítette meg a birodalom szláv területeire, hanem elősegítette a földeknek német és magyar kézbe kerülését, aminek karakterisztikus példaként Szlavóniát és a Vajdaságot említi. A munkásság esetében is a nemzetiségek helyzete volt különösen rossz, a legrosszabb-legnehezebb munkát kellett végezniük és büntetésből a sztrájkokban való részvételükért nem vállalhattak munkát a birodalomban, aminek egyenes következménye volt fokozódó kivándorlásuk a Monarchiából. A magyar burzsoázia kiszorította a vajdasági kereskedőket Magyarországról, és saját kezébe vette a gabona exportálását az osztrák piacra. A fejezet igazi ortodox marxista szemléletű megállapítással zárul: „A különböző nemzetek burzsoáziája közötti kibékíthetetlen ellentétek lehetetlenné tették, hogy egységes osztályként lépjenek fel a hatalom megszerzéséért folyó harcban.”⁷

Julija Vrcinac bő egy évtizeddel később a délszláv nemzetek legújabbkori történelméről is írt egy rendkívül részletes, hasonló szemléletű tankönyvet a tanítóképző főiskolák részére, amelynek bemutatásától és elemzésétől most eltekintek.⁸

A hatvanas évek termése, de a hetvenes években is forgalomban volt Đorđe Knežević és Bogdan Smiljević negyedik gimnáziumi diákok részére írt tankönyve.⁹ Ebben a könyvben elismeréssel szólnak a magyar Tanácsköztársaság megalaku-

4 Vrcinac, J. (1952): *Istorija novog veka (od 1870–1939)*. Znanje, Beograd.

5 Uo. 75.

6 Uo.

7 Uo. 76.

8 Vrcinac, J. (1966): *Naša najnovija istorija. Pregled (1919–1945)* Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd.

9 Knežević, Đ. és Smiljević, B. (1974): *Istorija najnovijeg doba za IV razred gimnazije*. (13. kiadás) Zavod za udžbenike i nastavni sredstva, Beograd.

lásáról, kiemelik, hogy a magyarok már a háború előtt és annak befejeződése idején különösen aktívan szervezkedtek (szociáldemokrata és munkásszervezkedések), és céljuk nemcsak szociális változások elérése volt, hanem az ország kiszakítása a Monarchiából. Hosszú szünet után egy villanás erejéig a második világháború kapcsán jutunk ismét szerephez, amikor is megemlítik, hogy „a magyarok annektálták a Bácskát, Baranyát, a Muravidéket és a Muraközt”. A második világháború utáni időszak tárgyalásánál sem kerülünk jobban előtérbe a tankönyvben. A szocializmus sajátosságai és problémái fejezetben megelégedéssel olvashatjuk, hogy országunkat a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország mellett a fejlett államok közé sorolják, (megelőzve Romániát, Bulgáriát, a Szovjetuniót és a „kicsit elmaradottabb” Albániát). A problémákra nem térnek ki különösebben, mindössze megjegyzik, hogy a Hruscsov által meghirdetett sztálinizmussal való leszámolást a blokk többi állama is követte, és ez néhol igen viharos volt, például Magyarországon is. A Tito–Sztálin-szakítás kapcsán is épp csak megemlítik Magyarországot. Rákosi nevét szóba sem hozzák a szerzők, viszont utalnak arra, hogy a jugoszláv kommunistákkal szembeni nyomásgyakorlás egyik eszköze volt a számos országban, így Magyarországon is megrendezett koncepciós perek sora, amelyeknek „sok kiváló vezető esett áldozatul”.¹⁰

Az 1957-ben a gimnázium felsőbb osztályai részére készített tankönyvben viszonylag részletesen esik szó honfoglalásunkról, kalandozásainkról, letelepedésünkről és megkeresztelkedésünkről.¹¹ „A IX. században érkező magyarok nomádok voltak, eredetüket és életformájukat tekintve hasonlóak voltak a hunokhoz és az avarokhoz, akik az ázsiai térségből kiindulva fokozatosan haladtak nyugatra, majd Árpád vezetésével a Pannon-medencébe érkeztek, ahol az ott élő szlávokat leigázva megteremtették államukat. Számos rabló hadjáratot vezettek, mígnem Augsburgnál Ottó megverte őket. Ezt követően visszahúzódtak Pannóniába. A letelepedéssel elkezdődött a feudális társadalmi viszonyok kialakulása, ami együtt járt a kereszténység felvételével. Először a királyuk, Géza vette fel a kereszténységet, majd fia, István erőszakkal kereszteltette meg a népet 1000 körül. A pápa a harcias magyarokból szövetségeseket akart csinálni, Istvánnak az apostoli király címet adományozta. Ezzel létrejött a pápa és a magyarok szövetsége, aminek az volt a célja, hogy a hódító magyar balkáni politikát kombinálja a katolicizmus és a pápai hatalom erőszakos terjesztésével. Ez a szövetség sok rosszat hozott nemzeteinknek, mert a magyar hűbérurak a római pápa áldásával a középkor folyamán egész sor hódító hadjáratot vezettek a Balkán-félszigetre, hogy megszerezzék az uralmat Horvátország, Dalmácia, Bosznia és Raška felett.”¹² Érdemes odafigyelni a jelzőkre, mert ezek azok az elemek, amelyek igazán megragadnak az emberben. Implicite itt is benne van a vad magyar – békés szláv ellentétpár (harcias magyarok, akik leigázzák az ott élő szlávokat).

10 Uo. 166.

11 Jugović, M. (1957): *Istorija srednjeg veka za više razrede gimnazije*. Nolit, Beograd.

12 Uo. 20.

Kicsit gyengébb egyetemi/főiskolai jegyzetnek is beillik az a két kötet, amelyek az ősidőktől a szlávok betelepülésén keresztül 1959-ig kalauzolják el a középiskolás diákokat a történelemben.¹³ Mindkét kötetben tucatnyi szerző működött közre. Ezekben a tankönyvekben a magyarok is nagy terjedelemben szerepelnek, külön fejezetet kap például Bosznia harca a Magyar Királysággal. Aprólékos részletességgel mutatják be 1848–49 kapcsán a magyar–szerb/horvát szembenállást. Ideológiájukban és hozzáállásukban azonban semmiben nem (vagy alig) térnek el a már eddig tárgyaltaktól. Szó esik arról, hogy a magyarok örömmel fogadták a török elől menekülő szerbeket, mert fel akarták használni őket a török elleni védekezésben. Olvashatunk az 1527-es szerb parasztfelkelésről is (ahol kis számban magyarok is részt vettek), amelyet Zápolya János vert le, és torolt meg kegyetlenül. A továbbiakban nem nagyon lehetett mit írni a magyarokról, nem sok volt a rovásunkon. Viszont a népek tavaszán már a szerb nemzeti érdekek akadályozójaként jelenünk meg. A 1848–49-es magyarországi forradalom és szabadságharc bukása után a tankönyv a régi szállóigét idézi, miszerint a szerbek ugyanazt kapták jutalomként, amit a magyarok büntetésül. Majd a Szerb Vajdaság 1860-as felszámolása után, amikor annak legnagyobb része visszakerült a magyar közigazgatás hatáskörébe, ismét negatív szerepben tűnünk fel: „Ily módon a szerb népesség legnagyobb része közvetlen magyar közigazgatás alá került, s a szerb lakosságnak ezentúl a magyar uralkodó körökkel kellett megvívnia harcát, hogy megkapja belső autonómiáját.”¹⁴

Egy másik, tíz évvel később született tankönyv már a tananyagot megbontva, a gimnázium első osztálya számára íródott.¹⁵ A tankönyv értelemszerűen szintén a honfoglalással kezdi történelmünk tárgyalását. Jóval a bolgárok után a finn–török magyarok, illetve ugorok érkeztek Pannóniába. Főleg állattartással foglalkoztak, és a régmúltban Nyugat-Szibériából indultak el. Európába érkezésük után egy ideig – a 9. századig – együtt éltek a hunokkal és a bolgár törzsekkel, majd önálló hadi vállalkozásokba kezdtek. 895–900 között előjárójuk, Árpád vezetésével megszállták a Duna–Tisza közét, s betelepülésükkel kettéválasztották az északi és a déli szlávokat. (Ez régi toposz és vád, amely a 19. századtól jelen van – H. Á.) A betelepülő magyarok nem voltak sokan: összesen mintegy 25 000 ember (valószínű, hogy nyomdahi-báról van szó, s lemaradt egy nulla – H. Á.). A Pannon-medence lakossága többségében szláv volt vagy más törzs tagja. A magyarok az idők során egybeolvadtak velük, megtanulták tőlük a földművelést, átvették egyes szavaikat, de alapvetően megtartották nyelvüket, amit az elmagyarosodó őslakosság is elfogadott. Természetesen Szvatopluk birodalmának szétverésében játszott szerepünk sem maradt említés nélkül. A következőkben viszonylag nagy teret ad a könyv a magyar államiség kiépülésének, megerősödésének és külpolitikájának, kiemelve Horvátország megszerzését. Magyarország hamar megerősödött és vallási–kulturális tekintetben

13 *Pregled istorije Jugoslovenskih naroda* I. (1963) II. (1965) Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd.

14 Uo. II. 32.

15 Božić, I. (1974): *Istorija za I razred gimnazije*. Zavod za udžbenike i nastavni sredstava, Beograd. (Az 1974-es, 9. változatlan kiadást használtam.)

Európa nyugati részéhez igazodott. Azonban a magyar uralkodók visolyogtak a német királyok hatalmi törekvéseitől, s a 11. században végig arra irányult fő törekvésük, hogy a Német–római Birodalommal szemben szövetséget építsenek ki. Az investitúraharc idején határozottan a pápa oldalára álltak, s I. László és utódja, Kálmán élvezték a pápa és vazallusai feltétlen támogatását. Közülük első helyen szerepelt a dél-itáliai normann uralkodó, akinek fő törekvése a bizánci hatalom megtörése volt, így a magyar uralkodók elé az a feladat tárult, hogy megerősítsék pozícióikat a Balkánon, és megakadályozzák a bizánci hatalom megerősödését a félszigeten.

Érdekes újdonsággal szolgál az eddig tárgyalt tankönyvekhez képest – az először 1987-ben megjelent, de általam a 13. változatlan kiadásban felhasznált – a négyosztályos szakiskolák első osztálya részére készített tankönyv,¹⁶ mely viszonylag nagy teret szentel Magyarország történetének. A csomópontok természetesen itt is a szokásosak: honfoglalás és államalapítás, illetve a török elleni harc. Az újdonság, amire fentebb céloztam, az, hogy a könyv tárgyalja a délszlávokkal szomszédos nemzetek kultúráját és a művészetét, amire másutt nem találunk példát. Ránk két bekezdés jutott. Ezt érdemes teljes terjedelmében idézni. „A Rómából kapott kereszténység felvételével a középkori Magyarország a katolikus vallás és a római pápa előretolt helyőrségévé vált (a 11. századtól). Az egyház és az állam hivatalos nyelve a latin volt, így az első irodalmi és tudományos munkák is latin nyelven születtek, habár már a 14. században születtek magyar nyelvű művek – A Halotti Beszéd és Assisi Szent Ferenc életrajza. A történeti munkák közül a 13. és a 14. században jelennek meg a krónikák, majd Corvin Mátyás, a humanisták pártfogójának uralkodása alatt megjelennek igazi történetírói munkák. Az első egyetemet Pécsen alapították 1367-ben, az első nyomdát 1473-ban Budán hozták létre. A középkor végén megtörtént a feudális jog egyszerű kodifikálása, amit Werbőczy Tripartitumaként ismernek. A magyarországi építészet kezdetben sok elemét tartalmazta a bizánci építészetnek, de egyébként a meghatározó stílus a gótika. A művészek közül kiemelkednek a szobrász Kolozsvári-testvérek (14. század). A 14. században élt és alkotott János, a „királyi festő”. Az Anjou királyok udvarában olasz festők éltek és alkottak, akik a vallási motívumok mellett világi témákat is feldolgoztak. A magyar kultúra a híres Corvin Mátyás király uralkodása idején (1458–1490) érte el csúcspontját.”¹⁷ Igen részletesen tárgyalja a tankönyv a délszlávok helyzetét a Habsburg Birodalomban, nem feledve el megemlíteni a sérelmesnek tartott helyzetük mellett azt sem, hogy a dél-magyarországi szerbeknek saját újságjaik és lapjaik voltak, amelyek a kultúra és műveltség terjesztése mellett a nemzeti politikai célok hirdetésére is szolgáltak. 1848–49 tárgyalásánál, tárgyilagosan, mondhatni szenvtelenül ismerteti az eseményeket, valamint a Vajdaság területén kibontakozó élethalálharcot a szerbek és a magyarok között.

16 Perovšić, M. és Smiljević, B. (2000): *Istorija za I razred četvorogodišnjih stručnih škola*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd.

17 Uo. 116.

Sima Ćirković akadémikus a 90-es évek elején a gimnáziumok 2. osztálya számára írt tankönyvében (reál tagozatok részére készült, valamivel rövidebb, mint a humán tagozatos diákok részére írt tankönyv) a szerb privilégiumokkal szembeni magyar ellenkezést emeli ki.¹⁸ A kiváltságokat a magyar feudális urak a Magyar Királyság törvényeivel ellentétesnek tartották, és követelték, hogy a betelepült szerbek jobbágyok legyenek, és tizedet fizessenek a katolikus egyháznak. Velük szemben a szerbek az udvarhoz fordultak, amely kezdetben nagyon előzékeny volt, miután szüksége volt a katonai erejükre. A magyar nemesség ellenkezése miatt nem sikerült megvalósítani a szerbek területi autonómiára és saját világi méltóságaiik megválasztására irányuló igényeit (despota, vajda), ugyanakkor a császár megerősítette az egyházi méltóságok és a papság jogait. A reformkor tárgyalása kapcsán a szerző kiemeli, hogy: „A magyarok a Monarchián belüli nagyobb szabadságért és függetlenségért harcoltak, a központosító törekvésekkel és a német nyelv túlsúlyával álltak szemben, ugyanakkor a maguk területén, mint az államalkotó többség, éppen azt a politikát gyakorolták, ami ellen egyébként maguk is harcoltak. Mindez kiváltotta a más nemzetek szembenállást, hiszen nekik ugyancsak külön jogaik voltak, állami tradíciókkal rendelkeztek, büszkék voltak nemzetükre, nyelvükre és népi kultúrájukra.”¹⁹

A szerb diákok az 1848-as események kapcsán megismerhetik ebből a tankönyvből a „12 pontot”. Röviden tárgyalja a könyv a pesti események zágrábi visszhangját, és azt, hogy azok milyen fogadtatásra leltek a szerbeknél. Mindennek lényegét a szerző úgy foglalja össze, hogy a magyarok mozgalmát a demokraták vezették, s a forradalmi eseményeket a szerbek is örömmel fogadták, azonban a szerbek területi autonómia és nemzeti egyenjogúság iránti igényei hamar összetűzést eredményeztek a magyar forradalom vezetőivel, akiknek a magyar nemzeti célok lebegtek a szemük előtt, s céljuk az egységes magyar állam létrehozása volt. A nemzeti mozgalmak megosztottsága a horvátokat és a szerbeket az udvar oldalára vonta, és arra bírta őket, hogy a magyarok ellen harcoljanak. A Vajdaság területén folyó harcok kemények és elkeseredettek voltak; Magyarország 1849 áprilisában kikiáltotta a köztársaságot, és keményen ellenállt a császári seregeknek. Végül Bécs a cárt hívta segítségül, s a forradalmi seregek kapituláltak az oroszok előtt. A Bach-abszolutizmus alatt gyorsan eltűntek az 1848–49 folyamán előkerült ellentétek.²⁰

2002-ben Smilja Marjanović és Dušanić Marko Suica neve alatt kiadott, a középiskola 2. osztálya részére készített történelemkönyvében ugyancsak a magyarok első betörésével kezdődik a velünk való foglalkozás.²¹ „A magyarok (ugorok) Ázsia belsejéből lovashordáikkal megjelentek ebben a térségben, majd a Nagymorva fejedelemség lerombolása után a Duna középső folyásánál letelepedve nyugat felé

18 Ćirković, S. (1991): *Istorija za II razred gimnazije prirodno-matematičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

19 Uo. 202.

20 Uo. 205.

21 Marjanović, S. és Suica, D. M. (2002): *Istorija za II razred gimnazije opsteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

vezettek portyákat. Nagyszámú gyors könnyűlovasságukkal mindent elpusztítottak maguk előtt, mígnem Ottó az általa végrehajtott katonai reformok után leszámolt velük. Az augsburgi csata után a magyarok letelepedtek s a 11. században István uralkodása alatt – akit később szentté avattak és Magyarország védelmezője lett – felvették a kereszténységet.”²² A rövid szöveg mellé a magyar koronát szerepelteti a könyv illusztrációként. Külön alfejezet foglalkozik két oldalon a Magyar Királyság megalapításával. Ebben igen kedvező színben tüntetik fel a magyar államot. „A 10. század során megalakuló magyar állam idővel rendkívül jelentős politikai tényezővé vált, amely hatással volt a balkáni államok sorsára és a bennük lezajló eseményekre. Magyarország terjeszkedett és Horvátországot is határai közé vonta. Magyarország és Szerbia kapcsolatai a 13–14. században igen szorosak voltak. [...] Az Anjou-dinasztia trónra kerülésével a 14. században a királyi hatalom ismét erősödött és a Magyar Királyság politikai befolyása nőtt és meghatározóvá vált a Balkánon.”²³ Ezt térképmelléklettel is alátámasztják a 14. századi Magyar Királyságról, amelyben a magyar–lengyel perszonálunióval megnövelt Magyarország valóban impozáns méretűnek hat.

A Magyar Királyság nem sokkal a kereszténység felvétele után a katolicizmus egyik legerősebb fellegvára lett, amely közvetlenül határos volt a balkáni államokkal, s amelyen keresztül a katolikus papság erős vallási és politikai nyomást gyakorolhatott a Balkánra. Ezt a tényt az újabb könyvek is mind hozzák, nagy jelentőséget tulajdonítva neki. Ismerve az utóbbi évtizedek politikai történetét, ez cseppet sem vet kedvező fényt ránk. Természetesen szólnak Horvátországnak a Magyar Királyság részévé válásáról, majd a szerb–magyar (elsősorban a dinasztikus) kapcsolatokról, összefonódásokról esik szó, de valamennyiszer pozitív kontextusban, a „partneri” viszony hangsúlyozásával. Például értesülhetünk arról, hogy Komnénosz Manuel bizánci uralkodó halála után Stefan Nemanja és a magyar király között „szövetség jött létre, amelynek jegyében együtt vettek részt a bizánci területek elfoglalásában. Lajos uralma alatt számos főúr elismerte a magyar királyt hűbérurának. Szó van Hunyadi Jánosról, akinek kapcsán ismételten a magyar–szerb együttműködést emelik ki. Đurađ Branković (Brankovics György) despota-halála után a tankönyv két áramlatról beszél a szerbek körében: a törökbarát és a magyarbarát áramlatról. Szerbia, írja a könyv, a magyar és a török politikai törekvések játékszere lett. A despotaság bukása után egyes szerb főurak a szerb hagyományok maradványainak ápolását magyarországi főúri birtokaikon folytatták. Több alkalommal is kitér a tankönyv a szerbek letelepedésére Magyarországon. A szerbek kivándorlását két okkal magyarázza: egyrészt tudatosnak minősíti azt a szerb urak részéről, akik magyarországi birtokaikat szerbekkel akarták benépesíteni, másrészt a szerbek a török előli meneküléseként értelmezi. Mindenesetre a letelepedésük kapcsán megjegyzi a könyv, hogy azt minden esetben támogatták (ami igaz is). Igen részletesen írnak Mátyás király uralkodásáról, kiemelve sikereit a török elleni védekezésben.

22 Uo. 37–38.

23 Uo. 184.

Ebben az összefüggésben megemlíti a szerbek és a könnyűlovasság szerepét, valamint a sajkásokat. Mátyás képe mellett ott van Vlad Tepes képe is, amit vélhetően inkább a diákok képzeletének megragadása, semmint jelentősége indokol. Végül megemlíti Mohácsot, amelyet sorsdöntőnek ítél az egész térség szempontjából, még ha a török nem is foglalta el azonnal Magyarországot.

Összességében ez a tankönyv a pozitív magyarságkép kialakulását szolgálja, hiszen a térség meghatározó hatalmának tekinti Magyarországot, amely dinasztikus kapcsolatokat létesített a szerb uralkodócsaládokkal; nem esik szó arról, hogy voltak magyar törekvések szerb területek elfoglalására, helyette viszont megemlíti, hogy az Árpád-ház kihalása után a szerb uralkodó is belefolyt a magyar trón körüli csatározásokba. A későbbiekben is az összefogás, az együttműködés dominál. Talán ennek tudható be, hogy viszonylag gazdag magyar képanyaggal találkozhatunk a könyvben. Az egyik oldalon két kép is van: az egyik egy 13. századi magyar páncélos lovagot ábrázol, a másik a Diakovár melletti gorjani csatát mutatja, amely az Anjou-ház uralmának végét jelentette. Emellett Hunyadi János, a mohácsi csata ábrázolása és a Szent Korona ugyancsak megjelenik illusztrációként.

Nikola Gaćeša, Dušan Živković és Ljubica Radović 2001-ben kilencedik, átdolgozott kiadásban megjelenő könyve a gimnáziumok 3. és 4. osztálya számára íródott (pontosítva: a reálgimnáziumok 3. és a humán gimnáziumok 4. osztályának).²⁴ Magyarországgal a kiegyezés kapcsán foglalkozik először a könyv, itt sorolja fel, mely délszláv területek kerültek a birodalom magyar részéhez. Magyar szempontból a kiegyezés jelentőségét abban látja, hogy bizonyos korlátozások ellenére is, amelyek a függetlensége elé tornyosultak, Magyarországon szerencsés fejlődés indult el a társadalomban és a gazdaságban. Nagy lendületet vett a polgárosodás, s a polgári és politikai szabadságjogok tekintetében is jelentős fejlődés mutatkozott. Nem sikerült viszont rendezni a nemzetiségi kérdést, noha az létkérdés volt, főleg a birodalom magyar része számára. Éppen ezért az Andrássy-kormány ezt a kérdést az elsők között rendezte az 1868-as nemzetiségi törvénnyel, azonban az ismert nagy-magyar politika szellemében, a magyar nemesség felfogását tükrözve. A nemzetiségek képviselői elégedetlenek voltak az egyének számára nyújtott szabadságjogokkal, s mért nem járultak hozzá a nemzetiségek alapján szerveződő megyék kialakításához, a nemzetiségi képviselők Svetozar Miletić vezetésével elhagyták a magyar parlamentet.

A tankönyv szerint a törvény egyébként mégis biztosította az alapfeltételeket a nemzeti sajátosságok megőrzéséhez. A legnagyobb gondnak azt látja, hogy nem alkalmazták következetesen, mi több, tudatosan igyekeztek kijátszani azt és megsértették rendelkezéseit. Ez a korábbi megítélésekhez képest egyértelmű előrelépés. A tankönyv végkövetkeztetése azonban igen súlyos: eszerint Magyarország kiépítette az állami szintű nemzeti egyenlőtlenséget és elnyomást. A kiegyezés az állam feletti befolyást megosztotta az osztrák és a magyar nemzet vezető rétegei között, s a többi nemzet, amely mindkét részben többségben volt az uralkodó nemzetekhez

24 Gaćeša, N., Živković, D. és Radović, Ljubica (2001): *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

képest, egyenlőtlen és kihasznált helyzetben maradt, így a nemzetiségi kérdés azt követően is élesedett. A nemzetiségek – nem csak a szerbek – tiltakoztak, ám a magyar kormány különböző eszközökkel azon volt, hogy meggyorsítsa a magyarosítást. Ez a helyzet elvezetett a nemzetiségek 1895-ös budapesti kongresszusához, amelyen együttesen tiltakoztak a politika ellen. A 20. század elején a magyar kormány még erőteljesebben nyúlt a magyarosítás eszközeihez, ilyen volt az 1907-es törvény (lex Apponyi), amely szerint a tanítóknak és a tanulóknak az egyházi iskolákban is el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Ennek volt kiteljesedése az 1912-es esztendő, amikor megszüntették a szerb egyházi-iskolai autonómiát. „Ily módon az I. világháború előtt a magyarországi szerbek és más nemzetiségűek helyzete érezhetően romlott.”²⁵

Figyelemre méltó, hogy a tankönyv a második világháború tárgyalásakor a Jugoszlávia elleni háborúban a magyar részvétel kapcsán csak annyit jegyez meg, hogy Magyarország mely területet szerezte meg, illetve azt, hogy az annektálások után a megszállók, így a magyarok is hozzáláttak a „nemzetiségi kérdés” rendezéséhez. Ez abban nyilvánult meg – olvashatjuk –, hogy szinte valamennyi szerb telepést elűldöztek vagy magyarországi gyűjtő-, illetve munkatáborokba zárták. Ami még érdekes lehet: egyetlen szót sem szól a tankönyv Magyarország kapcsán az 1956-os eseményekről.

Ezt a tankönyvet váltotta fel a 2002-es, a gimnázium 3. és 4. osztálya számára készült, Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović és Zorica Spadijer nevével jegyzett tankönyv.²⁶ (Valamennyi szerző a belgrádi Modernkori Történeti Intézet munkatársa.) Figyelemre méltó, hogy a fentebb ismertetett tankönyvhöz hasonlóan az Eötvös-féle nemzetiségi törvényt alapvetően itt is jónak és kielégítőnek jellemzik, amelyet azonban a mindennapi életben nem tudtak érvényesíteni és a gyakorlatba átültetni.

A korábbi szerb történelemtankönyvek magyar vonatkozású képanyaga rendkívül szegényes, magyar személyekkel alig találkozunk, legfeljebb egy-két tárgyi ábrázolással, úgymint magyar kardokkal, íjakkal, esetleg a Szent Koronával. Az újabb történelemtankönyvekben azonban (így ebben is) megjelennek a személyek is. A kiegyezés tárgyalásánál Deák Ferenc arcképe, illetve a világosi csatát ábrázoló festmény található illusztrációként. A könyvbe másik magyarként – boszniai szerepvállalása és a bosnyák nemzet szerbek rovására történő megteremtési kísérlete miatt Szerbiában egyébként igen rossz hírű – Kállay Béni képe került. Érdekes, hogy a második világháború tárgyalásánál nem esik szó Magyarországról, sem az örökbarátsági szerződés megkötéséről és megsértéséről, igaz, ez általában kimarad a tankönyvekből (valahogy mi nagyobb jelentőséget tulajdonítunk ennek a „szerződésszegésnek”), mindössze arról esik szó, hogy Magyarország is megszállt jugoszláv területeket,

25 Uo.

26 Nikolić, K., Žutić, N., Pavlović, Momčilo és Spadijer, Zorica (2002): *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Baranyát, Bácskát és a Muraközt, illetve, hogy Szlovénia felosztásában is részt vett a Muravidék elcsatolása révén.

Újat hoz ez a könyv abban, hogy meglehetősen hosszan szól a kommunizmus elleni magyarországi elégedetlenségről. Említi Nagy Imrét és liberális reformjait, majd szól Rákosi leváltásáról 1956 nyarán, végül a forradalom tárgyalására is sort kerít (a felkelés–láadás szavakat használja). A szovjet beavatkozás okaként Nagy Imrének a szovjet csapatok kivonását követelő kijelentését és Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépésnek a bejelentését jelöli meg, ami a felkelés vérbe fojtásához vezetett. Megemlíti a könyv, hogy Nagyék a jugoszláv nagykövetségen kaptak menedéket, illetve azt, hogy a garanciák után a követséget elhagyókat titkos eljárásban elítélték és kivégezték. A kelet-európai változásokat tárgyaló résznél kiemeli, hogy Magyarországon a hatalmon lévő Kommunista Párt már 1985-ben állást foglalt a liberális reformok és a politikai pluralizmus mellett, ezért az átmenet békésen történt meg. 1989 tavaszán és nyarán az események nem várt gyorsasággal zajlottak le, a parlament nagyobb szerephez jutott, új alkotmányt hoztak, s 1990-ben megtartották az első szabad választásokat.

A történelemtankönyvek mellett figyelmet érdemelnek azok az újabb kiadványok, amelyek a gimnáziumi történelemoktatást hivatottak segíteni. Az új évezredben indult vállalkozás, hogy munkafüzetet készítenek a történelemoktatás sikeresebbé tételéhez.²⁷ Vezető szerb történészek, a belgrádi egyetem professzorai jegyzik a köteteket. Andrija Veselinović a középkor, kollégája, Radoš Ljušić pedig az újkor döntően nemzeti történelmének oktatásához fontos forrásokat rendezte kötetbe.²⁸ A középkor történetét tárgyaló kötet öt oldalon foglalkozik a magyarokkal. Bölcs Leó Taktikájából, Bíborbanszületett Konstantinnak a Birodalom kormányzásáról, Szent István Intelmeiből és az Aranybullából vett idézetek segítik a nebulók tájékozódását a középkori magyar történelem és egyáltalán a magyarok elhelyezésében. A változatos forrásanyag mellett a képanyag meglehetősen egyoldalú: gyakorlatilag a koronázási ékszerekre korlátozódik (kard, korona, jogar, palást és az országalma). A források ismertetésétől el lehet tekinteni, teljesen érdektelenek számunkra, hiszen bárki megtalálhatja azokat a magyar történelemtankönyvekben, és egyébként is ismerjük őket. Érdekesebbek a fejezet végén a diákoknak feltett kérdések: Milyen származásúak a magyarok, és honnan érkeztek a Pannon-medencébe? Miért került sor a magyarok vándorlására? Mi jellemzi a harcmodorukat? Melyek a legtávolabbi területek, ahová rabló hadjárataikat vezették? Miről szól II. András Aranybullája?²⁹ Ennél is izgalmasabbak a kutatómunkára kiadott feladatok: 1) Hasonlítsd össze Ammianus Marcellinus hunokról szóló forrásrészletét a bizánci írók magyarokról szóló adataival: keresd meg a hasonlóságokat és eltéréseket. 2) Próbáld meghatá-

27 Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a kötetek gerincét az évtizedekkel korábban az általános iskolák felsőbb évfolyamai részére készített történelmi olvasókönyvekből vett szemelvények alkotják.

28 Veselinović, A. (2003): *Srbija i Evropa u odabranim izvorima srednjeg veka. Radna sveska iz istorije za II razred gimnazije*. Platoneum, Novi Sad.

Ljušić, R. (2002): *Identitet Srba. Radna sveska iz istorije za III razred gimnazije*. Platoneum, Novi Sad.

29 A. Veselinović i.m. 48.

rozni, mi az a két fő ok, ami miatt a magyaroknak sikerült megmaradniuk Pannóniában, eltérően a korábbi barbár népektől, a hunoktól és az avaroktól.³⁰

Furcsa mód a 16. és 17. század szinte kimarad ezekből a könyvekből. Az újkor megismerését segítő munkafüzet a szerbek nagy vándorlásával (1690) kezdi a nemzeti történelem tárgyalását, s azt is csak nagy vonalakban. A magyarokkal a kiegyezés kapcsán foglalkozik (Vasilije Krestić akadémikusnak a horvát–magyar kiegyezésről írt 1969-es monográfiájából vett részletek közlésével). Szentel viszont nekünk egy alfejezetet, Magyarok – a szerbek északi szomszédai címmel. Ebbe a kétoldalas fejezetbe zsúfol történelmet, félig-meddig nemzetkarakterológiát és a magyar nemesi társadalom rétegződésének leírását.³¹ A nemességet – olvashatjuk a könyvben –, amely a magyar társadalomnak egyhuzadát tette ki – óriási különbségek jellemezték: fő-, közép- és kisnemességre oszlott. A főnemesség töltötte be a legfontosabb, érseki, püspöki, főispáni pozíciókat. A leggazdagabbak saját kastélyaikban éltek, csak Mária Terézia uralkodása alatt 200 kastély épült – olvashatjuk. „Közülük is kitűnt fényével és a benne folyó étellel az Eszterházyak kastélya, amelynek saját színháza volt, ahol operaelőadásokat tartottak, s ahol Haydn volt a zeneszerző és karmester.”³² A közép- és kisnemességnek nem futotta fényes új kastélyra, megelégedett régi családi udvarházával, a vármegyei hivatalokat látta el: az alispánok, a főjegyzők és a bírák közülük kerültek ki. Patriarchális életmódot folytattak, őseik dicső idejéről álmodoztak, s reménykedtek a régi élet újjáéledésében. „Nem túl nagy birtokaikra visszahúzódva néha már-már elszigetelten éltek. A társadalmi életük lakomákban, ivászatokban és hatalmas vadászatokban merült ki – a hozzájuk fűződő rengeteg anekdota pedig mintha csak a realista próza számára született volna.”³³ Ezt a negatív képet annyiban finomítják, hogy a következő mondatban hozzátesszik, hogy ugyanakkor nem kevés azok száma sem, „akik közülük a művészetek területén is realizálták tehetségüket”.

A kisnemcesek sokszor birtok nélkül vagy csekély birtokkal rendelkeztek, és szinte úgy éltek, mint a parasztok; sokan közülük úgy kapták a nemességüket, hogy birtokadományban nem részesültek, ők voltak az armalisták. Egész falvak léteztek, ahol armális nemesek éltek. Szívesen léptek állami szolgálatba, de főnemsekhez is gyakran elszegődtek, és más jellegű munkáktól sem húzódoztak. Ennél fontosabb volt azonban, hogy közülük került ki az értelmiség: lelkészek, tanítók, tanárok, orvosok és ügyvédek, s mindnyájukat magához vonzotta a felemelkedő központ, a jövőendő főváros, Budapest.³⁴

Ezt követően a fejezet a magyarok kulináris világába kalauzolja el a diákokat: „Az ételek nagyon változatosak, azonban – mint azt az egyik magyar mondta – ezt

30 Uo.

31 A szóban forgó két oldalon Sava Babić: Magyar civilizáció című művéből válogatott részletek vannak. Babić, S. (1996): *Mađarska Civilizacija*. Centar za geopolitiku, Beograd.

32 Ljušić, R. i.m. 42.

33 Uo.

34 Uo.

még nem lehet konyhának nevezni, mert hiányzik az egységes civilizációs stílus. Általában csak azt tekintik magyar ételnek, amit az Alföld széles síkságain készítenek, vagyis a bográcsban főtt ételeket: a gulyást, a paprikást, a halászelevet és a babgulyást.” A magyar zene és tánc is helyet kap a fontos tudnivalók között: „A csárdás a legismertebb magyar népi tánc, amit vegyes párok táncolnak. Az elnevezés gyűjtőfogalom, amelyben a lassútól a viharos táncformáig minden megtalálható. Nevét a pusztai kocsmáról, vendégfogadóról, a csárdáról kapta, s maga az elnevezés szerb közvetítéssel érkezett a magyar nyelvbe [čardak-góré, hombár – H. Á.], a szerb szó pedig török közvetítéssel a perzsa nyelvből származik.”

A legpozitívabb képet mindenképpen a Széchenyi István grófról írottak mutatják. A legnagyobb magyart nagy reformernek, nemzete és hazája boldogulását és felemelkedését mindenek fölé helyező államférfinak mutatja be a könyv, felsorolva szerepét a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában, a Lánchíd megépítésében, a balatoni gőzhajózás megindításában stb.

A szemelvény alján a diákok számára a következő, meglehetősen nehezen kivitelezhető feladatot adja: „Vonj párhuzamot a dél-magyarországi magyar és a szerb nemesség között. Milyen hasonlóságokat és eltéréseket látsz?”³⁵

Meg kell említeni a történelmi albumokat is. Ezek közül a 20. századra vonatkozó kiadvány érdemel figyelmet, amely a Szocialista forradalmak kora címet viselte.³⁶ Ebben összesen három magyar vonatkozású fotó található. Az egyik ismert fotó egy teherautó emberekkel és zászlókkal megpakolva, alatta a képalírás: „A forradalmi mozgalom eléri Magyarországot”. A másik a Tanácsköztársaság kikiáltása után megtartott választásokról készült fotó. Egyikből sem lehetne rájönni, hogy Magyarországon készült. A harmadik fotó ugyancsak elég jellegtelen. A fasiszta megszállók ábrázolása blokkban kapott helyet, rohamsisakos katonák feltartott karú parasztság-szonyokat és férfiakat terelnek, alatta a szöveg: „Jugoszlávia egy része magyar fasisztákhoz kerül, Bácska, Baranya, Muravidék és Muraköz a kezükben van.”

Fél évszázad szerb történelemtankönyv-termésének alapos áttanulmányozása és a belőlük kiszűrt, magyarokra, illetve Magyarországra vonatkozó tényanyagot bemutató tanulmányom ismételt átolvasása után úgy vélem, helytálló az a megállapításom, hogy a szerb középiskolák diákjai alapvetően pozitív magyarságképet kaptak/kapnak, különösen a legújabb tankönyvekben. Életképes, fejlődőképes, a nyugati civilizációs körhöz tartozó, majdhogynem birodalmat létrehozó nemzetként jelenünk meg a legtöbb munkában, igaz, ez inkább implicite van benne, s a tanáron sok múlhat/ott, miként interpretálja a tankönyvek többnyire helytálló adatközléseit. Amennyiben negatív színben jelenünk meg, mert történelmi kapcsolataink alakulásából kifolyólag ilyenre is jócskán akadt példa, döntően a 18–19. század tárgyalásánál, akkor is szinte minden alkalommal ott szerepel – különösen a régebbi munkáknál – az „uralkodó körök”, a „nagy-magyar nemesség”, vagy „magyar burzsoázia”

35 Uo. 43.

36 Novaković, R., Tasić, M. és Ranković, D. (1969): *Istorijski album. Epoha Socijalističkih revolucija*. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd.

kifejezés, amivel csak bizonyos rétegeket marasztalnak el, s nem a magyarság egészét.

A fenti megállapítás az utólag áttekintett általános iskolai történelemtankönyvek átnézését követően is vállalható, amelyek nyilván kisebb terjedelemben (bár esetenként éppenséggel informatívabban), a megcélzott korosztályok számára emészthető mélységben mindenben illeszkedtek a középiskolai tankönyvek szellemiségéhez.³⁷

37 Az áttekintett általános iskolai tankönyvek:

Božić, Ivan (1976) *Udžbenik za VI razred osnovnog vaspitanja i obrazovanja*. Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad.

Ugyanezen szerzőnek egy korábbi, 1974-es tankönyve szintén a hatodik osztály részére:

Božić, Ivan (1974) *Istorija za VI razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd.

Čubrilo, Ljubica – Živković, Smilja – Popović, Momčilo (1952) *Istorija za VI razred osmogodišnje škole i II razreda gimnazije*. Znanje preduzeće za udžbenike Narodne republike Srbije, Beograd.

Grubač Đorđe (1967) *Istorija za VII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd.

Grubač Đorđe – Sečanski, Živan (1964) *Istorijska čitanka za VII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd. [Történelmi olvasókönyv hetedikesek számára.]

Rajičić, Miodrag – Prljević, Dragutin – Solarić, Gojko (1958) *Istorija za sedmi razred osnovne škole*. Beograd, (6. kiadás).

Solarić, Gojko M. (1952) *Istorija za VIII razred osmogodišnje škole i IV razred gimnazije*. Znanje Preduzeće za udžbenike Narodne republike Srbije, Beograd.

Kovačević, Duško M. – Mikavica, Dejan – Bešlin, Branko – Šimunović-Bešlin, Biljana (2003) *Istorija za 8. razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Mirnić, Josip – Đerd, Gal (1980) *Istorija sa društvenim uređenjem SFRJ. Udžbenik za VIII razred osnovnog vaspitanja i obrazovanja*. Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad.

TÖBB MINT 1100 ÉV KEVESEBB, MINT 11 MONDATBAN

A német történelemtankönyvek képe Magyarországról

FIZIKER RÓBERT

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

MORE THAN 1100 YEARS, IN LESS THAN 11 SENTENCES. IMAGE OF HUNGARY IN GERMAN HISTORY TEXTBOOKS.

The examination of the image of Hungarians in German history textbooks is difficult. The main reason – beside the changed role of the history as subject, the different provincial concepts and diversity – is the fundamental fact that there are no or very few Hungarian connections in these books. They focus on German and European history over the dividing lines of historical periods and concentrate on the events of the previous 150 years. The German students' knowledge about Hungary is mainly based on maps, tables, diagrams and with sufficient interest the conclusions from these.

The politics of memory, which explores and undertakes the past honestly, is the best country image. In Hungary this process is expected to take a long time, so it is worth selecting knowledge from German textbooks which confront us of our relations and sometimes destroy our myths.

A németországi történelemoktatásban manapság használt tankönyvek által közvetített magyarságkép bemutatása erőteljes kihívás elé állítja a témával foglalkozó kutatókat. Nem elsősorban az alapvetően tartományi szinten működtetett oktatásügy és az ebből fakadó eltérő koncepciók és sokszínűség okozza a problémát, hanem az a tény, amit a *Deutsche Schule Budapest* könyvtárosa érdeklődésemre a következőképpen fogalmazott meg: „A történelem szakmai munkaközösséggel folytatott egyeztetés alapján közlöm Önnek, hogy a jelenlegi történelemtankönyvek főleg a német történelemmel foglalkoznak, és a 20. századi Magyarország semmilyen vagy csupán marginális szerepet játszik”. Nem meglepő tehát, ha – a világhálón is elérhető, országokra lebontott válogatott bibliográfia¹ adatai szerint, Szabolcs Ottó korábbi kutatásai nyomán – két szerző tollából összesen három részletes, részben egymást fedő adatok-

¹ Lásd Gyertyánfy András bibliográfiáját. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/magyarsagkep-kulfoldi-tortenelemtankonyvekben-%E2%80%93-idegenek-kepe-hazai-tortenelemtankonyvekben-1987%E2%80%932014-06-01-15/> (2016. 02. 24.)

kal dolgozó tanulmány² született a témakörben. Ezekből, főleg a több mint kilencszáz történelemtankönyv vizsgálatán alapuló munkából pedig azt is tudni lehet, hogy a korábbi történeti korszakokban is „minden említésnek örülni kell”.³

A felhasznált és magyar vonatkozások után kutatva átvizsgált, közvetlenül a Wende után megjelent⁴ és 2010-es években kiadott⁵ történelemtankönyvek,⁶ illetve

- 2 Mätzing, H. Ch. és Vitári Zs. (2008): Az NDK és az NSZK történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. *Limes*, 3. Magyarságkép a 20. században. II. rész. 167–192.
- Vitári Zs. (2009): A Németországi Szövetségi Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. In: Hornyák Á. és Vitári Zs. (szerk.): *Kutatási füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 111–159.
- Mätzing, H. Ch. (2009): A Német Demokratikus Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. In: *Uo.* 161–171.
- 3 Vitári Zs. (2009): 119.
- 4 A megjelenés sorrendjében: Birk, G. és mtsai (1995): *Geschichte und Geschehen A2*. Ernst Klett Schulbuchverlag GmbH, Stuttgart.
- Askani, B. és Wagener, E. (1997): *Anno 1*. Westermann Schulbuchverlag GmbH, Braunschweig; Hinrichs, E. és Stehling, J. (1998): *Wir machen Geschichte*. Bd. 2. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main.
- 5 Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum állományában fellelhető tankönyvek a megjelenés sorrendjében:
Bahr, F. (2010): *Horizonte 11–13*. Westermann Verlag, Braunschweig.
- Brückner, D. és Focke, H. (2010): *Das waren Zeiten 4*. C. C. Buchners Verlag, Bamberg.
- Cesar-Rothfeld, B. és mtsai (2010): *Trio 9/10. Geschichte/Erdkunde/Politik*. Schroedel Verlag, Braunschweig.
- Ebeling, H. és Birkenfeld, W. (2011): *Die Reise in die Vergangenheit. Ein geschichtliches Arbeitsbuch*. Band 7/8. Schöningh Verlag, Braunschweig; Lanzinner, M. és Ott, Th. (2011): *Buchners Kolleg Geschichte 12*. C. C. Buchners Verlag, Bamberg.
- Regenhardt, H. O. (2011): *FORUM Geschichte 2*. Cornelsen Verlag, Berlin.; Simianer, N. (2011): *von... bis*. Band 3. Schöningh Verlag, Braunschweig, Paderborn, Darmstadt.
- 6 Természetesen – az otthoni könyvespolcra, a tankönyvi változások, azaz a fokozatosan elmaradó magyar vonatkozások figyelemmel kísérése céljával – néhány korábban megjelent tankönyvet is bevontam a vizsgálatba, ezek a megjelenés sorrendjében:
Tenbrock, R. H., Goerlitz, E. és Grüter, W. (1970): *Die geschichtlichen Grundlagen der Gegenwart*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, Hermann Schroedel KG, Hannover.
- Hug, W., Busley, H. és Bahl, F. (1975): *Geschichtliche Weltkunde*. Band 1. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, Berlin, München.
- Hug, W., Glaser, H. és Bahl, F. (1980): *Geschichtliche Weltkunde*. Band 1. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, Berlin, München.
- Busley, H., Glaser, H., Hug, W. és Bahl, F. (1981): *Geschichtliche Weltkunde*. Band 2. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, Berlin, München.
- Alter, P., Hufnagel, G., Schwalm, E., Sösemann, B., Steinbach, P. és Würfel, M. (1984): *Tempora. Grundriss der Geschichte*. Band 2. Ernst Klett Verlage GmbH u. Co. KG, Stuttgart.
- Dotterweich, V., Mehl, A., Walther, H. G., Schwalm, E. és Würfel, M. (1984): *Tempora. Grundriss der Geschichte*. Band 1. Ernst Klett Verlage GmbH u. Co. KG, Stuttgart.
- Az alábbi történelemtankönyveket *Andreas Schmidt-Schweizer*, az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársa bocsátotta rendelkezésemre, köszönet értük:
Busley, H., Danner, W., Glaser, H., Hug, W. és Bahl, F. (1982): *Geschichtliche Weltkunde*. Bd. 3. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, Berlin, München.
- Cornelissen, J., Götz, R., Holzbauer, H., Wehlen, W. és Zuber, K-H. (1986): *BSV Geschichte 1N*. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München.
- Cornelissen, J., Dahlmann, D., Götz, R., Holzbauer, H., Kauffeldt, R., Kirmer, G., Schlandt, J., Wehlen, W. és Zuber, K-H. (1986): *BSV Geschichte 2N*. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München.
- Bruch, R. v., Cornelissen, J., Holzbauer, H., Hummel, K-J., Kirmer, G. és Zuber, K-H. (1986): *BSV Geschichte 3N*. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München.

szakmai dokumentumok⁷ ajánlásai és internetes oktatási segédletek⁸ alapján egyértelműen megállapítható, hogy a tantárgy középpontjában a történeti folyamatokban való eligazodás és a média értő felhasználása mellett a diktatúrákkal való foglalkozás, a demokrácia és az emberi jogok története áll, ugyanakkor hangsúlyos szerepet kap a mindenkori német állam, illetve az adott tartomány históriája. Ebből következik, hogy magyar történelmi vonatkozás csupán ezek részeként jelenik meg. Ezért le kell mondanunk arról a szemléletről, hogy „méltányosnak tartanánk”,⁹ ha a hosszú évszázadokra visszanyúló történelmi, gazdasági és kulturális kapcsolatok alapján, és nem csupán a két nép viszonyának teherterelt hordozó elemei, a közép-európai német expanziós törekvések, a fasizmus öröksége és a második világháború utáni kitelepítések¹⁰ kapcsán kerülne elő pár magyar morzsa a tankönyvek lapjain.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy – anélkül, hogy a német történelemoktatás jelenlegi fejleményeivel és távlataival, a tartományok különböző elképzeléseivel részletesen foglalkoznánk – egy sajtóinformáció szerint Németországban „kiterjedt történeti amnézia” fenyeget. A történelem tanórak száma drasztikusan csökken, egyre több évfolyamban csupán heti egy órában van módjuk a diákoknak a jelenkori és múltbeli történések közötti összefüggések felismerésére és a tanulságok levonására. Több helyen összevonják a történelmet más tárgyakkal, így a földrajzzal, a szociológiával vagy a gazdaságtannal, a kronológiai oktatást háttérbe szorítja az ún. súlyponti (*Längsschnitt*, a. m. hosszanti metszet), korszakokon átívelő témákat feldolgozó, a hétköznapi és az egyes ember szintjére fókuszáló képzés. A 2001-es PISA-felmérés okozta sok hatására csökkentették a tanórak számát és az oktatandó tartalmakat is. Egy 2012-es, hétezer kilencedik és tizedik osztályos tanuló bevonásával készült felmérés eredménye is azt igazolta, hogy a diákok még saját országuk közelmúltjával kapcsolatban is súlyos tudásbeli deficittel küzdenek.¹¹

Természetesen nem feltétlenül baj, ha a történelem tantárgyhoz gyakran kötődő, és nem csupán a ma diákjaitól hallható jellemzők (a vastag könyvek, a sok évszám és a bemagolt tananyag) helyébe egy új, kompetenciaalapú oktatási-tanulási felfogás lép, ahogy az a 2015/2016-os tanévtől kezdve például Berlinben történik. A német fővárosban, illetve tartományban ugyanis a régi „történelemoktatás ma már történe-

- 7 Elérhetőek például a különböző szövetségi tartományok képzései, illetve tantervei iskolatípusonként, tagozatonként, évfolyamonként és tantárgyanként. Letöltés: <http://www.bildungserver.de/Bildungsplaene-Lehrplaene-der-Bundeslaender-fuer-allgemeinbildende-Schulen-400.html> (2016. 02. 29.) Továbbá a kultuszminiszteri konferencia tantárgyi vizsgakövetelményeket megfogalmazó ajánlásai – többek között történelemből. Letöltés: http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/1989/1989_12_01-EPA-Geschichte.pdf (2016. 02. 29.)
- 8 Például segu-geschichte.de, historicum.net, lehrer-online.de/geschichte.php, www.geschichtslehrerforum.de Ezek a honlapokon értelemszerűen a tankönyvi szövegeknél jóval több magyar vonatkozású anyag található. (2016. 02. 28.)
- 9 Vitári (2009) 112.
- 10 Lásd ehhez Glatz Ferenc: *Német-magyar kapcsolatok*. Letöltés: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/90-04/ch11.html> (2016. 02. 24.)
- 11 Ehhez lásd *A történelem tantárgy baljós hanyatlása* című cikket a *Die Welt* című napilap 2015. december 14-i számából. Letöltés: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article149909227/Der-fatale-Niedergang-des-Schulfachs-Geschichte.html> (2016. 02. 25.)

lem”, és a természettudományos diszciplínákhoz hasonlóan a történelem, földrajz és a politikai képzés tantárgyak összevonásával az ún. *Gesellschaftswissenschaften* (társadalomtudományok) oktatása indult meg. A különböző műveltségterületek ilyen módon puzzle-darabonként állhatnak össze egységes egészzé, ugyanakkor a kronologikus oktatás elhagyása meggyőződésem szerint inkább a felsőbb évfolyamokon vezethet eredményre.¹²

A történelemoktatás fő médiuma továbbra is a tankönyv, és ugyan az idők során egyre inkább munkatankönyvvé válik, így annak vizsgálata – a teljes tanítási folyamat ismeretének hiányában – az egyetlen lehetséges módszer valamiféle átfogó, bár csupán egy ilyen tanulmány keretei között létező kép felvázolására. Persze a tankönyvi törzsszöveget egyre inkább kiegészítik, illetve akár fel is váltják az egyéb szövegek, újságcikkek, az audiovizuális eszközök (filmek, videók, televízió, hangfelvételek), a számítógépen (CD-ROM, internet) elérhető különböző tartalmak, illetve a szemtanúkkal és kortársakkal folytatott beszélgetések. Ezért a legpontosabb magyarságképet és a legjobb országimázst meggyőződésem szerint a tisztességes, a mítoszokkal, félinformációkkal, tévhitekkel és előítéletekkel szemben határozottan fellépő, a magyar és az európai múlt eseményeit értékükön kezelő emlékezetpolitikai gyakorlat biztosíthatja.

TÉRKÉPRAJONGÓK ELŐNYBEN

Amennyiben az átnézett történelemtankönyvek törzsszövegeit vizsgáljuk, a tanulmány vállalt és méltányos terjedelme rögtön veszélybe kerül. A „*vikingek szerepét átvevő*” magyarokkal először a 10. században találkozunk, akik „*minden nyáron*” útra keltek gyors lovaikon, hogy „*mindent felégessenek, gyilkoljanak és fosztogassanak*”, amíg „*megsemmisítő vereséget*” nem mért rájuk I. Ottó.¹³ Ezután több mint fél évezrednyi csend, és legközelebb már a Habsburgok világhatalommá válásának egyik állomásán, Cseh- és Magyarország házassági szerződéssel történt megszerzésekor¹⁴ kerülnek újra az előtérbe őseink. Újabb nagy ugrás után Budapestet és „*Magyarország lehetséges elszakadását*”¹⁵ az 1848/49-es liberális és nemzeti felkelések sorában,¹⁶ illetve az első világháború¹⁷ után függetlenné vált államok között is megemlítik, de kiemelten csak Németországgal és a versailles-i békeszerződéssel foglalkoznak.¹⁸

12 Letöltés: <http://www.tagesspiegel.de/berlin/neues-fach-gesellschaftswissenschaften-in-berlin-geschichtsunterricht-ist-geschichte/10876258.html> (2016. 02. 25.)

13 Askani és Wagener (1997) 177.

14 Uo. 275.

15 Bahr (2010) 239.

16 Simianer (2011) 74.

17 Egy helyen a világháború kirobbanását megelőző ún. „júliusi válság” részletes bemutatása is véletlenül átsusszant a tankönyvi szövegeket drasztikusan csökkentők rostáján. Bahr (2010): 291.

18 Brückner és Focke (2010) 96.

Térségünk szovjetizálása kapcsán (jó negyedszázad ismét kimaradt) a felsorolásban természetesen országunk is szerepel.¹⁹ Az 1956-os felkelés is kap egy dőlt betűs mondatot, melyben a nyugati hatalmak benemavatkozását és a szovjetek beavatkozását hangsúlyozzák.²⁰ Egy másik kötet részletesebben foglalkozik a békés egymás mellett élés szovjet értelmezésével, a varsói és a budapesti eseményekkel. Kitér a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentésére és a semlegesség kinyilvánítására, említi Nagy Imre miniszterelnök tevékenységét, a magyar 1956 és a szuezi válság összefüggéseit, illetve a hatalmat visszaszerzett lengyel és magyar szovjetbarát kormányok törekvését a lakosság szigorúbb ellenőrzésére és a tömegek fogyasztási szükségleteinek kielégítésére.²¹

Az 1989-es kelet-európai változások egyik helyszínként is szóba kerül Magyarországnak, de kiemelten inkább a magyaroknak és a cseheknek is mintául szolgáló lengyelországi átalakulást követik a tankönyvírók.²² Másutt a lengyelek mellett a magyarokat tartják a változások élharcosának, megemlítik a kommunista reformerők közreműködését, beszámolnak a szabad választásokról és az ország NATO-tag-ságáról,²³ sőt az MDF ismert választási plakátja (*Товарищу, коней!*) mellett az is szóba kerül, hogy 1989 februárjában Magyarországon is törölték az alkotmányból a kommunista párt vezető szerepéről szóló passzust.²⁴ Ugyanakkor a Német Demokratikus Köztársaság felbomlásának és a Vaszfüggöny lebontásának meghatározó elemeként idézik fel „*a Szovjetunióval és az NDK-val szövetséges Magyarország*” reformkommunista kormányának májusi döntését a nyugati határzár elbontásáról és az 1989. szeptemberi határnyitásról,²⁵ illetve több mint 25 ezer keletnémet átengedéséről.²⁶

A többi információ csupán különböző²⁷ térképeken tűnik fel (használható szinonima – az 1862-ben kiadott nyelvi szótár által kínált *földabrosz* nem tartozik ezek közé – híján a tanulmány írója komoly szintaktikai megmérettetésen is részt vesz, hogy elkerülje az állandó szóismétlést), illetve megfelelő topográfiai ismeretek birtokában azok segítségével kikövetkeztethető. Már amennyiben a történeti Magyarország „ráfért” a térképre, ugyanis gyakran éppen a jobb alsó sarokban lévő

19 Lanzinner és Ott (2011) 11.

20 Uo. 12. A nyugati-keleti kapcsolatok „lázgömbjén” egy 1-től 10-ig terjedő skálán 5 pontot kapott 1956, ennél kisebb negatív hatással a diagram szerint csak az 1947-es év doktrínái (Truman és Zsdanov) és a Marshall-terv mellett 1968 járt. Ugyancsak 5 pontot érdemelt az amerikaiak vietnami beavatkozása. Uo. 24.

21 Brückner és Focke (2010) 253.

22 Cesar-Rothfeld (2010) 52.

23 Lanzinner és Ott (2011) 18–19.

24 Brückner és Focke (2010) 308.

25 Cesar-Rothfeld (2010) 73.

26 Lanzinner és Ott (2011) 183.

27 Általában egyszerű, az egyetemi történeti topográfiai órákon minden bizonnyal maximum gyenge négyest érdemlő, olykor pontatlan térképekről van szó, például így kerülhet Budapest a keresztes hadjáratokat bemutató térképre. Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer, Schlandt, Wehlen és Zuber (1986): 54.

könnyíti a beazonosítást),⁵⁴ vagy a harmincéves háború fő hadszíntereit és a népesítésvesztést bemutató térképen feltűnő „Zsitvatorok, 1606”⁵⁵ bejegyzésre (bár valószínűbb, hogy már a Zsitva folyó nevének kiolvasása is gondot okozhat).

A német egység születését végigkísérő (1815, 1866, 1867, 1871) sorozaton a kíváncsi nebuló felfedezheti az új államként és európai hatalmi tényezőként megjelenő Ausztria-Magyarországot.⁵⁶ Az 1918 utáni Európát ábrázoló térkép az új magyar határok mellett egy népszavazás utáni területgyarapodást is jelöl, további magyarázat nélkül.⁵⁷ Ezt soproni születésüként kifejezetten fájjalom.

Kördiagramok mutatják az európai nemzeti kisebbségek arányát a különböző országokban, ezek közül a csehszlovákiai (csehek: 46%), jugoszláviai (szerbek: 46%) és romániai (románok: 76%) adatok talán kérdéseket vetnek fel a tanulóknak ezen államok nemzetállami jellegével kapcsolatban.⁵⁸ Nyíl jelzi a második világháborús Magyarország Jugoszlávia elleni fellépését, illetve a Szovjetunió elleni támadásban való magyar részvételt,⁵⁹ törzsszövegi kifejtés nélkül. Ugyanakkor nehezen feltételezhető, hogy a Németország ötvenes éveit bemutató fényképek egyikén (egy felvételen a Sissi-filmből) feltűnő *Romy Schneidert* egyből a magyarok királynéjaként azonosítanák a német tanulókat.⁶⁰

Természetesen nem hiányozhat Ausztria, illetve Ausztria-Magyarország a német-német háború,⁶¹ azaz Königrätz veszteseként, aztán mégis – *Bismarck* okos intencióinak megfelelően – Németország szövetségeseiként,⁶² az 1879 és 1887 között született nagyhatalmi szerződések (kettős és hármas szövetség, három császár szövetsége és az ún. földközi-tengeri egyezmény) aláírójaként, illetve érintettjeként (a német-orosz viszontbiztosítási szerződés).⁶³ Utóbbiakról egy táblázat segítségével kaphatunk információkat, ahogy az 1939 előtti hazai zsidó lélekszámról (800 ezer) és a holokauszt magyarországi áldozatainak számáról (a vizsgált tankönyv szerint 520 ezer⁶⁴ meggyilkolt) is hasonló módon tájékozódhatunk.⁶⁵

54 Regenhardt (2011) 48.

55 Hinrichs és Stehling (1997) 171.

56 Simianer (2011) 95.

57 Brückner és Focke (2010) 96.

58 Bahr (2010) 308.

59 Brückner és Focke (2010) 163.

60 Lanzinner és Ott (2011) 321.

61 Brückner és Focke (2010) 10.

62 Ebeling és Birkenfeld (2011) 167.

63 Regenhardt (2011) 216.

64 Másutt 550 ezer fő. Brückner és Focke (2010) 173. A zsidók meggyilkolása Európában című térkép 200 ezer magyar áldozatot tüntet fel. Bahr (2010) 383.

65 Cesar-Rothfeld (2010) 32. Egy másik kötet Magyarország második világháborús veszteségéről is tudósít: a katonai veszteséget (0,42 millió; a valószínűleg magasabban, a polgári áldozatok számát (0,3 millió) a tényleges adatoknál alacsonyabban adja meg. Brückner és Focke (2010) 189.

MÚLTIDÉZŐ

Ha visszatekintünk az 1989/1990 előtt forgalomban volt történelemtankönyvek tényanyagára, akkor – bár a mintavétel objektív korlátozottsága folytán az eredmény nem tekinthető reprezentatívnak – szembesülhetünk azzal, hogy a tananyag jelentős csökkentése mitől fosztotta meg a német diákokat, illetve mi az a tény mennyiség, amely kitartóan helyet követel magának a tankönyvek oldalain, leginkább a térképeken. Talán két adat mutatja legkifejezőbben a változásokat. Egyrészt 1956-ról korábban az egyik tankönyv 14 sorban tudósított, megemlítve *Gerő Ernőt*, részletesen ismertette Nagy Imre nyugati hatalmakhoz intézett felhívását és későbbi kivégzését is.⁶⁶ Másrészt még az olyan részinformációk esetén is, amikor lelkes térképfeltáró tevékenységre van szükség bármiféle magyar reláció azonosításához, erőteljes rostálás érhető tetten. A keresztes hadjáratok magyarországi átvonulását bemutató térképen korábban három ilyen vállalkozás útirányát rögzítették.⁶⁷ Napjainkban örülhetünk, ha a háromból egy esetleg feltűnik valahol.

A huszadik század utolsó harmadában használt tankönyvek⁶⁸ a Nyugatot fenyegető 9–10. századi támadások sorában nem csupán 955, az Itáliáig és a francia atlanti partokig eljutó „*Madjaren*” döntő vereségének előzményeit (pl. *I. Henrik*⁶⁹ 9 évre szóló, a magyaroknak tekintélyes hadisarcot garantáló szerződését)⁷⁰ és jelentőségét tárták fel, de az elődeinket érintő következményekről is viszonylag részletesen beszámoltak. Szóba kerül a quedlinburgi követjárás,⁷¹ említik az Árpádok uralkodóházának „központilag kormányzott autokrata fejedelemségét”⁷² és *Szent István* nevét⁷³ is.

Az európai népesség 500 és 1450 közötti alakulását bemutató táblázat szerint a Magyar Királyság (illetve annak korábban különböző germán törzsek, majd avarok és szlávok által lakott) területén i. sz. 500 körül, majd 600 körül szintén mintegy félmillióan, az államalapítás idején már másfél millióan laktak. A népességszám 1340 környékére 2 millióra emelkedett, majd 1450 körül (alapvetően a pestisjárványok hatására) ismét másfél millióra csökkent.⁷⁴ Egy térképen 1203-as dátummal a

66 Tenbrock, Goerlitz és Grütter (1970) 163.

67 Hug, Busley és Bahl (1975) 147. Sőt, a szegények keresztes hadjáratairól azt is megtudhattuk, hogy résztvevői Magyarországon is fosztogattak. Uo. 145.

68 Az első közvetett vonatkozás a „*magyar Alföldre bevonult avarok*” említése. Cornelissen, Götz, Holzbauer, Wehlen és Zuber (1986) 177.

69 Vele kapcsolatban egy tankönyv azt is megemlíti, hogy a magyarokon kívül a normannok (a dán-viking *Gnupa* király) ellen is sikeresen viselt hadat. Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer. Schlandt, Wehlen és Zuber (1986) 26.

70 Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981) 48.

71 Uo. 50.

72 Dotterweich, Mehl, Walther, Schwalm és Würfel (1984): 137.

73 Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981): 52.

74 Mindeközben Európa lakossága 27,5 millióról 40, majd 75 millió főre nőtt, majd 1450 körül 50 milliót ért el. Hug, Busley és Bahl (1975) 112.

Bosznia feletti magyar fennhatóságot jelölik.⁷⁵ Valójában ekkor üzte el a korábban már *III. Bélának* hűségesküt tett *Kulin* bán az eretneknek tartott bogumilokat és a pápai vizsgálóbizottság, illetve *III. Ince* kedvében⁷⁶ járva meg is eskette a bosnyák egyházi vezetőket, hogy elfogadják a katolikus egyház tanításait. Kulin nem sokkal később meghalt, de a bogumil tanok továbbra is fennmaradtak Boszniában. Persze, ezek az információk nincsenek feltüntetve a térképen, de legalább van egy kiindulópont, egy évszám, amelyen elindulhat az érdeklődő.

A keleti német expanzió témakörében – a kárpát-medencei térfoglalás 950 és 1250 közötti eseményeinek és a településeknek német névvel történő feltüntetése mellett⁷⁷ – említik egy tankönyvben a cisztercieknek és premonstreieknek az erdők kiirtásában és a földek termékennyé tételében játszott szerepét.⁷⁸ Korábban hallhattak a német diákok a mongolok magyarországi pusztításairól,⁷⁹ a Luxemburg-ház kapcsán legalább térképen megjelent az 1387-es dátum.⁸⁰ Az első hazai Habsburg uralkodó, Albert trónra lépésének évszámáról (1437), illetve a mohácsi csatavesztés dátumáról is értesültek,⁸¹ sőt, a 14–16. századi parasztfelkelések egyik helyszínéként⁸² is előke-rült Magyarország. Az 1515-ös házassági szerződésen⁸³ túl utalás történt arra is, hogy 1500 körül a cseh-lengyel szorosabb kapcsolatok mellett a magyar-lengyel viszony is szorossá vált (*II. Ulászlót* nem említik).⁸⁴ A *Reformáció-ellenreformáció* című térképről korábban sem lehetett többlet leolvasni annál, mint hogy magyar területen is jellemző volt a katolikus-evangélikus megosztottság (az unitáriusok nem kerülnek szóba).⁸⁵

A magyar mágnások 17. századi ellenállásáról is csak korábban olvashattunk legalább egy szókapcsolat erejéig.⁸⁶ Térkép mutatta az Oszmán Birodalom terjeszkedését 1683-ig,⁸⁷ illetve a középkori kereskedelmi utak mellett a szállított javakat (a Magyar Királyság esetében a szarvasmarha és a ló mellett a vas, a réz, az arany és az ezüst szerepel)⁸⁸ is le lehetett olvasni róluk. *II. Miksa Emánuel* bajor választófejede-

75 Hug, Busley és Bahl (1975) 142.

76 Egy másik kötet a *III. Incétől* való magyar függőségről tudósít. Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981): 90.

77 Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981) 109.

78 Hug, Busley és Bahl (1975) 130.

79 Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981) 113.

80 Uo. 118.

81 Uo. 119.

82 Uo. 164.

83 Egy kötet törzsszövegben közli, hogy Ferdinánd házassága révén a magyar és cseh trónra is jogot formált: Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer, Schlandt, Wehlen és Zuber (1986) 150.

84 Hug, Busley és Bahl (1975) 188.

85 Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer, Schlandt, Wehlen és Zuber (1986) 169.

86 Dotterweich, Mehl, Walther, Schwalm és Würfel (1984) 207.

87 Hug, Busley és Bahl (1975) 152.

88 Uo. 167.

lem magyarországi harcai,⁸⁹ majd évszázadnyi szünet után a *II. József* elleni belga és magyar fellépés,⁹⁰ aztán 1848 előzményeként a fő- és köznemesek érdekellentétei,⁹¹ végül a *Kossuth* vezette forradalmi mozgalom⁹² is szóba került. Ennek eredményeként Magyarország saját hadügy-, pénzügy- és külügyminisztériummal rendelkezhetett⁹³ (valójában a király személye körüli miniszter a magyar külpolitikai érdekek bécsi képviselését látta el). A *Nyelvek és államhatárok, 1848* című térképről a „magyarisch” kisebbségi helyzetére vonatkozóan lehetett információkat nyerni.⁹⁴

Az országnak ismét saját parlamentet és kormányt⁹⁵ biztosító kiegyezés előzményeinek⁹⁶ és *Friedrich List* Magyarországot is érintő vámuniós tervének⁹⁷ említéséből, vagy ugyanabban a kötetben a Tanácsköztársaság, a nyilasok, illetve a háromhatalmi egyezményhez való magyar csatlakozás⁹⁸ témájának felvetéséből persze semmiféle kép nem áll össze az 1945-öt megelőző száz év magyar törtérijából.⁹⁹ A tehertételek közül a kitelepítés¹⁰⁰ nem hiányozhatott korábban sem a tankönyvekből, a fordulat éveként 1946/1947 szerepelt egy kötetben¹⁰¹ (ez legalább a különböző, a térség szovjetizálásának ütemével kapcsolatos interpretációk megvitatására módot adhat). A keleti blokk világpolitikai jelentőségű történései között a magyar 1956 – változó terjedelemben – az 1953-as kelet-berlini, az 1968-as csehszlovákiai és az 1981-es lengyelországi fejleményekkel került egy sorba.

KIJÓZANÍTÓ

955 természetesen biztos pont a német történelemkönyvekben. Míg azonban nálunk az eufemisztikus „kalandozások” terminus technicus mögé bújva sokan valamiféle zgalmas, a dicső magyar múltat igazoló, de legalábbis népmesébe illő férfias kalandként aposztrofálják Európa folyamatos megsarcolását, addig a német tankönyvek leszámolnak ezzel a mítosszal, és annak egyetlen pozitívumaként a német

89 Busley, Danner, Glaser, Hug és Bahl (1982) 28.

90 Bruch, Cornelissen, Holzbauer, Hummel, Kirmer és Zuber (1986) 19.

91 Alter, Hufnagel, Schwalm, Sösemann, Steinbach és Würfel (1984) 97.

92 Tenbrock, Goerlitz és Grütter (1970) 39.

93 Alter, Hufnagel, Schwalm, Sösemann, Steinbach és Würfel (1984) 104.

94 Bruch, Cornelissen, Holzbauer, Hummel, Kirmer és Zuber (1986) 128.

95 Alter, Hufnagel, Schwalm, Sösemann, Steinbach és Würfel (1984) 154.

96 Tenbrock, Goerlitz és Grütter (1970) 41.

97 Uo. 58.

98 Az említés sorrendjében Tenbrock, Goerlitz és Grütter (1970) 103., 124., 140.

99 Másutt egy térképen tűnik fel az Osztrák-Magyar Monarchia felirat, minden előzmény és magyarázat nélkül. Bruch, Cornelissen, Holzbauer, Hummel, Kirmer és Zuber (1986) 169.

100 Alter, Hufnagel, Schwalm, Sösemann, Steinbach és Würfel (1984) 319.

101 Uo. 324. Másutt még a Független Kisgazdapárt feloszlását is szóba hozták. Tenbrock, Goerlitz és Grütter (1970) 154.

területek összefogását, egységbe tömörülését emelik ki. Illetve meglepéssel konstatálják, hogy az Augsburg melletti döntő vereség után a magyarok végre felhagytak a nomád hadakozással, nyitottak a nyugati vallás és kultúra felé, és a nevét megkeresztelkedése után Istvánra változtató „*Waik*” fejedelmük,¹⁰² a királyság megalapítója vezetésével beilleszkedtek a keresztény Európába.¹⁰³

A Német Nemzet Szent Római Birodalmát ábrázoló térképen ugyan Budát és Mohácsot is feltüntetik, ugyanakkor a három részre szakadt ország helyett a királyi Magyarország egységesen Habsburg,¹⁰⁴ a hódoltsági terület oszmán fennhatóság alatt és Oszmán Birodalom megjelöléssel szerepel.¹⁰⁵ Ez szimbolikusan is szembeállít minket azzal, hogy a nagymagyar ábránd, az egykorvolt nemzeti nagylét délibábja helyett a Magyar Királyság majd' ezeréves történetének jelentős része valójában alávetettségben, más nagyhatalmaktól való függőségben, illetve jobb esetben kölcsönös egymásrautaltságban íródott. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, *Pálffy Géza* történész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete tudományos tanácsadójának vezetésével létrejött „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által folyamatosan publikált friss hazai kutatási eredmények ugyanakkor azt igazolják, hogy a Habsburgoknak, az általuk nyújtott katonai és anyagi segítségnek meghatározó szerepe volt Magyarország 16–17. századi megmaradásában. A Habsburg Birodalom részévé lett Magyar Királyságnak és a török gyámkodás alatt szintén csak korlátozott szuverenitással bíró Erdélyi Fejedelemségnek esélye sem volt az ország újraegyesítésére, ehhez európai katonai-diplomáciai összefogásra volt szükség.

Mária Terézia csak Lengyelország első felosztásánál (bár pontatlanul a robotkötélezettség eltörlését is javára írják),¹⁰⁶ a csupán egy rézmetszeten ábrázolt II. József pedig rendeleteinek visszavonása kapcsán¹⁰⁷ kerül szóba. Ahogy teljesen természetesnek kell tekintenünk, hogy az eseményeket német szemszögből szemlélik, és ezért a Német-római Birodalom, illetve a későbbi Német Császárság területére fókuszálnak, ugyanúgy el kell fogadnunk, hogy bármilyen magyar vonatkozás csak a német történelem árnyékában, azzal valamilyen összefüggésben jelenhet meg. Például egy 13–14. századi térkép Magyarországot 1305 és 1308 között Wittelsbach fennhatóság alatti területként mutatja be,¹⁰⁸ miközben az előző háromszáz éves magyar históriára (és a következő kétszáz évre) egyetlen szót sem veszteget. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-es alakulását is minden bizonnyal azért is találjuk meg a vonatkozó térképen, mert a hazai ipari munkásság és bányászság jelentős része

102 Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer, Schlandt, Wehlen és Zuber (1986) 33.

103 Lásd például: Birk (1995) 78.

104 Vagy jobb esetben – bár pontatlanul – Ausztria–Magyarországgént. Ebből következik, hogy *Szapolyai Jánost* „magyar ellenkirálynak” nevezik. Busley, Glaser, Hug és Bahl (1981) 216.

105 Bahr (2010): 132.

106 Regenhardt (2011) 100.

107 Uo. 103.

108 Cornelissen, Dahlmann, Götz, Holzbauer, Kauffeldt, Kirmer, Schlandt, Wehlen és Zuber (1986) 120.

német nemzetiségű, illetve németajkú volt, továbbá a párt szervezői is a német utat követték.¹⁰⁹

Az átnézett tankönyvekben a legtöbbényt a magyar történelmi személyiségek közül érdekes módon *Semmelweis Ignác*-ról, az öt hosszan méltató leírásból tudunk meg, ugyanakkor – jegyezné meg azonnal egy „méltányos” elbírálást igénylő tanulmányíró – a származását nem tüntetik fel.¹¹⁰ Tegyük hozzá rögtön: a magyar orvosnak apai ágon szász ősei voltak, édesanyja pedig sváb családban nőtt fel.¹¹¹

I. Istvánt még olykor-olykor megemlítik a tankönyvek, de sem a második honalapító, IV. Béla, sem a német-római császári címre törő „igazságos” *Mátyás* nem kerül szóba a Magyar Királyság első fél évezredének történetéből. Mohács–Arad–Trianon történeti tudatunkban és emlékezetkultúránkban meghatározó szerepet játszó hármásából csak az első, valóban évszázadokra meghatározó változásokat eredményező csatavesztést jelzik – bár gyakran azt is csak térképen – a német tankönyvekben. Megjegyzem, Ausztria is elveszítette az Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség mintegy háromnegyedét, a németlakta térségek egyharmadát. Ez a trianonihoz számszerűleg és pszichológiailag is mérhető veszteség. Mégis, egy háromnapos nemzeti gyász után egyből azon kezdtek el munkálkodni, hogy az adott helyzetből a lehető legtöbbet hozzák ki, és megtalálják az ország új helyét a drasztikusan megváltozott körülmények között.

Persze a minimális magyar vonatkozás oda is vezethet, hogy amennyiben véletlenül egy-két teljes mondatot szentelnek valamilyen magyar történelmi esemény bemutatásának, az leegyszerűsítővé, pontatlanná és egyéb magyarázat híján félrevezetővé válhat. Például azt az állítást, hogy I. Lipóttal szemben a protestáns magyarok „állandó kisháborút” folytattak, elfogadhatjuk, ugyanakkor a következő két mondat tartalmával már több probléma is van. Eszerint ugyanis a magyarok (az Erdélytől egyre inkább függetlenedő és a Béccsel később is tárgyaló *Thököly Imre* kurucái) a törökkel léptek szövetségre (akikről itt tudjuk meg, hogy a 16. század közepe óta Magyarországot egészen a Balatonig – már megint a Balaton – megszállva tartották). Az 1687-es pozsonyi országgyűlés pedig a tankönyvírói kollektíva szerint a kettős monarchia születését eredményezte.¹¹² Persze, a 2000-es évek óta zajló drasztikus tananyagcsökkentés az ilyen és ehhez hasonló,¹¹³ nem kellően kiértékelte mondatokat egyszerűen kirotálja.

Általában Magyarország az 1989 előtti tankönyvekben is csupán a többi állam sorában tűnt fel mind az 1918, mind az 1945 utáni jelentős változásokkal kapcsolat-

109 Bruch, Cornelissen, Holzbauer, Hummel, Kirmer és Zuber (1986) 181.

110 Ebeling és Birkenfeld (2011) 203.

111 Egy másik tankönyvben *Theodor Herzl*, a cionizmus atyjának budapesti gyökereiről értesülhetünk. Lanzinner és Ott (2011): 269.

112 Cornelissen – Dahlmann – Götz – Holzbauer – Kauffeldt – Kirmer – Schlandt – Wehlen – Zuber (1986): 212. Tény, hogy Magyarország ekkor került a Habsburgok örökös királyságai közé, de a kettős monarchia az 1867 utáni államalakulat leírására szolgál.

113 Az 1848/49 történéseiről készült táblázat 1848. októberre és 1849. júniusra jelez magyarországi „felkeléseket”, amelyeket augusztusban orosz segítséggel levertek. Bruch, Cornelissen, Holzbauer, Hummel, Kirmer és Zuber (1986) 133.

ban. A koncentrációs és haláltáborok európai listáját 1944 elején nagy-magyarországi munkatáborok is bővítik.¹¹⁴ A kelet-európai reformmozgalmak közül – ahogy már említettem – a lengyel „éltanulói státusz” visszatérő elem, a magyar változások motorjaként – említve az antikommunista ellenzéki csoportosulásokat is – egyértelműen az uralkodó „Szocialista Munkáspárton” belül felülkerekedő reformerőket nevezik meg, akik demokratizálták az országot, többpártrendszert vezettek be és az osztrák-magyar határon lévő vasfüggöny lebontásához is hozzáálltak.¹¹⁵

Az európai gazdagokat és szegényeket bemutató térképen az egy főre jutó bruttó hazai össztermék a 2006-os szinten, az EU-s átlaghoz (100) viszonyítva, régióként tüntetik fel. Eszerint Budapest és környéke a 90–110 közötti sávba került, Nyugat- és Északnyugat-Magyarország az 50–90 közötti tartományba, az összes többi magyar régió pedig nem éri el az 50-es szintet.¹¹⁶ Az istenhit jelenlétét vizsgáló, 2008-as állapotot tükröző térkép adatai szerint a magyar lakosság 30–40%-a istenhívő, ez Szlovéniával azonos szintet jelent, ugyanakkor kisebb, mint a környező államokban mért adat. A muszlim lakosságot 1% alatt mérték.¹¹⁷

Az említett friss kutatási eredmények hazai viszonylatban tíz-húsz év alatt jelennek meg a tankönyvekben. A tanulmányban jelzett változások miatt erre azonban talán már nem is kerül sor, legalábbis – amennyiben előbb-utóbb a pedagógiai gyakorlatban is követjük az európai trendeket és hasznosítjuk az ottani tapasztalatokat – a megszokott keretek között biztosan nem. A napjainkban többek között a menekültkérdés kezelése miatt kiobbant német-osztrák-magyar diplomáciai „kisháború” alaposabban formálja az országról kialakult képet, mint bármelyik, kiveszőben lévő történelemtankönyv. Összességében a kutatás során pusztán azt fedezhettem fel maradéktalan örömmel, hogy az egyik tankönyv az általában a történelemtudomány szolgálóleányának tekintett levéltárak fontosságára hívja fel a figyelmet.¹¹⁸

¹¹⁴ Brückner és Focke (2010) 173.

¹¹⁵ Bahr (2010): 478.

¹¹⁶ Lanzinner és Ott (2011) 237.

¹¹⁷ Uo. 242.

¹¹⁸ Brückner és Focke (2010) 135.

MAGYARORSZÁG A HORVÁT ÁLTALÁNOS ISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN

JENYIKNÉ BENDE KLÁRA MÁRIA

*A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

József Attila: *A Dunánál* (1936)

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

KLÁRA MÁRIA JENYIK BENDE: HUNGARY IN THE HISTORY TEXTBOOKS OF PRIMARY SCHOOLS IN CROATIA

✓ We have analysed different Croatian history textbooks for primary school (9 versions for grade 6, 7 and 8 versions for grade 8) in order to see the image of Hungary in them. We pointed out that the first mention of the Hungarians is in the 9th century, when the Carpathian Basin was conquered by the Hungarians. It is mentioned in every textbook, when Tomislav, the Croatian king stopped the Hungarians along the Drava and this river became be the final border between the two countries. Although the occurrence of this event has been discussed by Hungarian historians. From the 12th century the relationship between the Kingdom of Hungary and the Kingdom of Croatia is determined as a personal union. Hungary related issues regarding the period between 1102 and 1918 can be read in the part of the national history of Croatia. The determination of the eras is based on the Hungarian chronology. But the emphasis and judgement of the events aren't unlike, and there are missing topics also. e.g. the Principality of Transylvania. The so called long nineteenth century, which is the era of the nationalism and the Croatian-Hungarian conflicts, is discussed in most detailed in these history textbooks. Although these conflicts aren't attributed to former centuries. Describing the 20th century the issues, which are important to Hungary e.g. the territorial losses and consequences after the Great War are touched upon in the history textbooks.

Amikor a magyar történelem bemutatását vizsgáljuk a horvát általános iskolai tankönyvekben, három dolog fontos: mi az, amit a tankönyv megemlít; azt hogyan értékeli; és mi az, amit figyelmen kívül hagy. Horvátországban szabad tankönyvválasztás van, a tankönyvpiacot a pluralizmus jellemzi, így a 6. és a 7. osztályban kilenc, a nyolcadikban nyolc különböző tankönyvet vizsgáltunk. Bár az egyes tankönyvek között vannak különbségek, a tendencia nagyjából azonos. Az első tankönyvek pozitívista szellemben íródtak, sok-sok apró részlettel, majd egyre tömörebbé vált a szöveg, és a szemléltetés, a képek, táblázatok, diagramok váltak hangsúlyosabbá, végül a forrásközpontú történelemoktatás került előtérbe. A 2000-es évek elején a tananyag csökkentése együtt járt azzal, hogy kevesebb szó esik például a magyarokról is.

Általánosságban elmondható, hogy a horvát történelemtankönyvekre nem jellemző a magyarellenesség, a XIX. század nacionalista egymásnak feszülését, a horvát–magyar érdeellentéteket az adott korszakban bemutatják ugyan, de nem vetítik vissza a korábbi évszázadokra. A magyar–horvát kiegyezés és az azt követő időszak az, amit a leginkább negatívnak ítélnék meg, amikor Magyarország bebiztosítja az uralmát Horvátország felett, és visszaveti fejlődését.

AZ ÁRPÁD- ÉS VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORA

A magyar történelem 1102–1918 között a horvát nemzeti történelem részben szerepel, mivel a horvát nemzeti történelem keretét adja, így annak bemutatása elképzelhetetlen a magyar történelem főbb eseményeinek ismertetése nélkül. Ennek az időszaknak a tagolása is megegyezik a magyar történelem tagolásával. 1301-ig az Árpád-kor, 1526-ig a vegyesházi királyok kora, amit az Anjouk és más királyok korának neveznek, a török hódítás kora 1699-ig és így tovább.

A magyarok a honfoglalással és a kalandozásokkal jelennek meg a hatodik osztályos horvát történelemtankönyvekben. A főbb témák: a honfoglalás, a horvát–magyar államszövetség létrejötte, az Árpád-házi uralkodók, a vegyesházi királyok kora, a mohácsi csata és a török hódítás kora, a Wesselényi-féle összeesküvés, a török kiűzése, a XVIII. század történelméből pedig a Pragmatica Sanctio, Mária Terézia és II. József uralma.

Amit minden tankönyv megemlít, az az, hogy Tomislav horvát király megállítja a magyarokat a Drávánál, és a folyó lesz véglegesen a két ország határa. A következő téma a perszonálunió létrejötte, amit részletesen mutatnak be. Leírják azt is, hogy I. Lászlót nővére, az elhunyt horvát király, Zvonimir özvegye hívja be Horvátországba. László legyőzi Petar Svačić seregét 1097-ben, majd Kálmán megegyezik a horvát nemességgel jogaik elismeréséről, és így 1102-ben Tengerfehérváron királlyá koronázzák. A Pacta Conventát nem mindegyik tankönyv említi, mivel a horvát történészek körében is megkérdőjelezhető a hitelessége. A magyar–horvát államszövetséget viszont egyre pozitívabban ítélik meg a tankönyvek.

Az Árpád-házból még III. Bélát említik meg, annak kapcsán, hogy visszaszerzi Dalmáciát, II. Andrást pedig mint olyan gyenge kezű királyt, akinek a köz- és kisnemesség nyomására ki kell adnia 1222-ben az Aranybullát. IV. Bélával és a tatárjárással kapcsolatban a részletesebb tankönyvek megemlítik a Sajó melletti vesztes csatát; arra viszont minden tankönyv kitér, hogy a király Zágrábon és Zárán keresztül menekül Trogirba (Trauba), és hogy 1242-ben Zágrábnak szabad királyi város címet adományoz. Végül a horvát tankönyvek is megemlítik, hogy III. Andrással hal ki az Árpád-ház.

A vegyesházi királyok korszakából lényegében minden jelentős uralkodó, Károly Róbert (I. Anjou Károly néven), Nagy Lajos, Zsigmond, Hunyadi János, Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos is szerepel. Károly Róbertől az olvasható a tankönyvekben, hogy rokonságban volt az Árpád-házzal, és hogy a Subicsok támogatásával kerül Magyarországra. A tankönyvek megemlítik trónért való küzdelmét és leszámolását a Subicsokkal, valamint reformjait, a pénzverést, a városok támogatását és a banderális hadsereg létrehozását. Nagy Lajossal kapcsolatban megemlítik itáliai hadjáratait, de a pestist, amit behurcolnak az országba, nem; sem a II. Aranybullát. Azt viszont igen, hogy Lajosnak a lengyel trón megszerzésével a Balti-tengertől az Adriáig terjedt a hatalma. Horvát vonatkozásai miatt szerepelnek a Nagy Lajos halála utáni trónharcok is, valamint Zsigmond uralkodása. A törökverő Hunyadi Jánost és hadjáratait csak néhány tankönyv említi meg, általában részletek, csaták, évszámok nélkül. Egy tankönyvben szerepel a nándorfehérvári győzelem és a várnai csata. Mátyás uralkodásának nagyobb figyelmet szánnak, megemlítik a központosítási törekvéseit, a nagybirtokosok visszaszorítását, az új adók bevezetését (egyes tankönyvek szerint az adókat kiterjesztette a nemesekre is), a zsoldos seregét és Vitéz Jánost, valamint Janus Pannoniust, akit származása alapján a horvát irodalom is éppúgy a magáénak tart, mint a magyar (latinul írta verseit). Mátyással kapcsolatban szerepel az a mondas is, hogy „Meghalt Mátyás király, oda az igazság”. Fia, Corvin János jelentősége a horvát történelemtanításban nagyobb, mint a magyarban, mivel horvát területen tevékenykedett. II. Ulászló a horvát tankönyvekben is gyenge kezű uralkodó, a nemesség bábja, II. Lajos pedig üres pénztárcájú, tékozló király, akit a nemesség is elhagyott, és aki felelőtlenül belekezd a mohácsi csatába úgy, hogy nem várja be sem Frangepán horvát bánt, sem Szapolyai János erdélyi vajdát és seregét.

A TÖRÖK HÓDÍTÁS IDŐSZAKA

A mohácsi csata jelentősége a török hódítás mellett a horvát történészek szerint az, hogy II. Lajos halálával megszűnik a magyar–horvát perszonálunió, hiszen I. Ferdinándot és Szapolyai Jánost is külön-külön választja meg a magyar országgyűlés és a horvát sabor, illetve annak Szapolyai- és Habsburg-párti nemessége. Az érdekes azonosság azonban, hogy erős támaszt találjanak az új uralkodóban a törökkel szemben, és a közös fenyegetettség újabb perszonálunióba, a Habsburg Monarchiába

viszi mindkét nemességet. A török harcokból horvát vonatkozása miatt Jurisics Miklós és az 1532-es kőszegi ostrom, valamint Zrínyi Miklós horvát bán 1566-os szigetvári kirohanása szerepel. Buda elfoglalásáról, Magyarország három részre szakadásáról csak néhány tankönyvben, az Erdélyi Fejedelemségről és a nemesség Habsburg-ellenes küzdelmeiről (Bocskai, Bethlen) pedig egyikben sem esik szó, hiszen a horvát nemesség ebben nem vesz részt. Zrínyi Miklós 1663–64-es hadjárata, az eszéki híd felgyújtása is csak a szégyenteljes vasvári béke kapcsán kerül szóba. A magyar tankönyvekből Wesselényi-összeesküvés néven ismert szervezkedést a horvát tankönyvek a horvát és szlavóniai bánról, Zrínyiről és Frangepánról nevezték el, sőt Wesselényi Ferenc nádort és Nádasdy Ferenc országbíró nevét sem említik, a szervezkedés vezetőjének pedig Zrínyi Miklóst tartják, valamint megemlítik halálos kimenetelű, szerencsétlen vadászbalesetét. A török kiűzése kapcsán a horvát tankönyvekben is a törökök 1683-as bécsi hadjárata a kiindulópont, néhány tankönyv megemlíti Buda visszavételét, a többi kihagyja, mint ahogy kimarad a keresztény seregek előrenyomulása Szarajevóig is. A karlócai békét viszont minden tankönyv megemlíti.

MÁRIA TERÉZIA, II. JÓZSEF ÉS A XVIII. SZÁZAD

A XVIII. század történelméből kimarad a Rákóczi-szabadságharc. A Pragmatica Sanctionak viszont nagyobb jelentősége van a horvát történelemben, mivel ezt ismét külön-külön fogadták el a horvátok és a magyarok, 1712-ben a horvátok és csak tíz év múlva a magyarok. A horvát tankönyvekben is szerepel a visszafoglalt magyar területek külföldi telepésekkel történő benépesítése, amelyben a török uralom elől menekülő keresztény horvát népcsoportok is részt vesznek. Mária Terézia uralmából megemlítik még az örökösödési háborúkat, mivel azokban Trenk báró és katonái is részt vettek, az uralkodónő reformjait, az úrbéri pátenst, a Ratio Educationist, az egyház visszaszorítását. II. Józsefnél nem szerepel a „kalapos király” gúnynév, de türelmetlensége és reformkormányzása igen; nem említik meg a nemesség ellenállását sem a rendeletek végrehajtásában, kimarad a török elleni hadjárata is, s azt sem említik meg, hogy halálos ágyán visszavonta a türelmi és a jobbágyrendelet kivételével az összes rendeletét. A hangsúly inkább arra esik, hogy az 1790-es országgyűlésen a magyar nemesség követeli a magyar nyelv használatát a latin helyett, ami elindítja a két nép közötti ellenségeskedést.

Az a korszak, amelyben a legtöbb szó esik a magyarokról, a „hosszú XIX. század”, a nacionalizmus korszaka, amikor a magyar és a horvát nép lényegében egymás ellenében éli meg a nemzeti újjászületés korszakát. A magyarokról ebben a korszakban általában a horvát történelmet taglaló részben esik szó a 7. osztályos tankönyvekben. Az 1790-es nyelvtörvény az első olyan téma, amellyel kapcsolatban a magyarokról szó van; a reformkort leginkább mint a magyarosítási törekvések időszakát említik. A korszak további magyar vonatkozású témái: a forradalom és

szabadságharc, az abszolutizmus és a kiegyezések és végül a Monarchia korszaka, ugyanis az I. világháború tárgyalásánál nincs szó külön a magyarokról, az Osztrák–Magyar Monarchiát egységként kezelik.

Kronológiailag először a felvilágosult abszolutizmus, az ipari forradalom és az urbanizáció kapcsán említik Magyarországot az egyetemes történelem részben a Bekavac-, Kljajić-féle tankönyvben, amely szerint a Habsburg Monarchiában két nagyváros emelkedik ki: Bécs és Pest mint az osztrák, illetve a magyar politikai, gazdasági fejlődés központjai és a felvilágosodás eszméinek terjesztői. A fejlődés a nyelvi egységesítés felé haladt, így terjedt az osztrák városokból a német, a magyar városokból pedig a magyar nyelv a germanizáció, illetve a magyarosítás eszközeként, amelyek egymással is szembekerülnek az igazgatásban és az oktatás területén. Az Erdelja–Stojaković-féle tankönyv megemlíti a 2. ipari forradalom tárgyalásánál, hogy Nikola Tesla az 1880-as években Budapesten élt, ahol részt vett az első telefonközpont kiépítésében, és ahol a váltakozó mágneses mező elvét felfedezte.

Az első téma, amely minden tankönyvben szerepel a horvát történelem részben, az 1790-es magyar nyelvtörvény, amely bevezeti a magyar nyelv oktatását Horvátországban is, amit a magyarosítási törekvések első lépéseként értékelnek. Szintén 1790-hez kapcsolódik az, hogy II. József abszolutizmusával szemben összefognak a magyar és a horvát rendek. A horvát nemesség elveti a külön varazsdini királyi tanácsot, és inkább a magyar országgyűlés, illetve a magyar helytartótanács politikai, gazdasági, pénzügyi joghatóságát ismeri el. Ez a berendezkedés 1848-ig áll fenn (Dukić, Erdelja, Stojaković).

A MAGYAR REFORMKOR

A magyar reformkor a tankönyvek egy részében hiányzik, a többiben a nacionalizmusok a Habsburg Monarchiában témánál szerepel. A reformkor „haza és haladás”-programjából a nemzeti jelleget hangsúlyozzák, a jobbágyfelszabadítást, az ősiség eltörlését vagy a törvény előtti egyenlőséget, mint a reformkori küzdelmek célját nem említik meg. Általában a magyar nyelv kérdését emelik ki; megemlítik az 1827-ben a magyar kötelező tantárgyként történő bevezetését az iskolákban, utalva az 1790-es előzményekre. A Dukić-tankönyv a nyelvkérdés jelentőségét a következőképpen magyarázza meg: a magyarok nyomást kezdenek gyakorolni a horvátokra és a többi nem magyar népre, hogy biztosítsák abszolút fennhatóságukat felettük, szisztematikus magyarosítással egységes nemzetet akarnak létrehozni az egész Magyarország területén. Ezt a nyomást a horvátok esetében az is fokozta, hogy Horvátországon keresztül vezetett az út a tengeri kikötőhöz. A Bekavac-tankönyv a reformkor és a nemzeti ébredés korszakát a Metternich-féle abszolutizmusból eredezteti, amelynek célja elnyomni minden nemzeti és szabadságmozgalmat.

1811-ben meg akarták szüntetni a magyar és a horvát önállóságot, amire az 1815-ös országgyűlés berekesztésével kerül sor, a politizáló nemesség így a

megyékbe szorul vissza. A Metternich-féle abszolutizmussal szemben összefog a horvát és a magyar nemesség, és az előbbi inkább megszavazza a közös, pesti székhelyű kormányt, mint hogy továbbra is fenntartsa a zágrábi külön horvát helytartótanácsot. A témával a legrészletesebben a Pavličević–Potrebica-tankönyv foglalkozik, külön fejezetet szentel a Jugoszláviában élő nemzeti kisebbségek nemzeti mozgalmainak, köztük a magyaroknak, akikről megjegyzi, hogy az abszolutizmus elleni küzdelemben élen járnak, hiszen ők alkotják a legnagyobb létszámú népet a Habsburg Monarchiában. A gazdasági fejlődésből eredezteti a tankönyv a nemesség vállalkozásait és a polgárság erősödését, akik együtt küzdenek a latin és a német nyelv helyett a magyar nyelv bevezetéséért, iskolákat, olvasóköroket, kulturális egyesületet hoznak létre, 1825-ben pedig megalapítják a Magyar Tudományos Akadémiát. A sikeres nemzeti mozgalom után a nemesség vezetésével reformokat vezetnek be, a forradalmi szárny pedig független Magyarországot akar. A mérsékelt nemesség élén gróf Széchenyi István állt, aki kulturális és gazdasági fejlődést akart a Habsburg Birodalmon belül, a forradalmi nemességet pedig Kossuth vezette, aki a magyar nyelvért és független magyar államért küzdött anélkül, hogy elismerte volna a horvátok, szerbek, szlovákok, románok jogait. A tankönyv megemlíti, hogy Kossuth támogatása volt a nagyobb, és hogy 1844-ben bevezetik a magyart mint hivatalos nyelvet egész Magyarországon – Horvátország kivételével.

1848–1849

Az 1848-as forradalom és szabadságharc a Pavličević–Potrebica-féle tankönyvben szerepel a legbővebben (62–63, 65–66, 196–197), a katonai eseményeket az Erdelja-tankönyv írja le a legrészletesebben. Néhány tankönyvben a magyar forradalom és szabadságharc kétszer kerül elő (például Agičić-tankönyv): az egyetemes történelem részben a „népek tavaszánál” és a horvát történelemben. Általában elmondható, hogy a magyar forradalom és szabadságharc megítélése kettős, bár bemutatása egyre részletesebb, plasztikusabb. Egyrészt pozitívan ítélik meg (felszabadító jellege, Béccsel való szembenállása miatt) mint a legkövetkezetesebb forradalmi és nemzeti mozgalmat a Habsburg Monarchiában, türelmetlen nemzetiségi politikája miatt viszont elítélik (elnyomó politikát folytat a nemzetiségekkel szemben). Ezzel kapcsolatban Kossuthot idézik, aki „nem találja Horvátországot a térképen”, vagy kijelenti, hogy Magyarországon egy nemzet és egy nyelv van, és az a magyar, a szerb küldöttségnek pedig azt mondja, amikor nem tudnak megegyezni, hogy akkor döntsön a kard. Ebből a szempontból Jellasics megítélése is kettős: egyrészt pozitív mint a Zrínyi–Frangepán-féle összeesküvés óta első horvát nemzeti érzelmű báné, aki kiállt a horvát érdekek mellett, és azt karddal védte meg a magyarokkal szemben, katonai sikereket ért el. Másrészt a későbbi tankönyvekben egyre nagyobb hangsúlyt kap, hogy személye Bécs számára csak eszköz volt ahhoz, hogy leverje a magyarok jogos

szabadságtörekvéseit, hogy a magyarok türelmetlensége miatt Jellasicsnak nem volt más választása, mint a Habsburgokkal való szövetség és a szabadságharc elleni fegyveres küzdelem.

A Bekavac-tankönyv úgy fogalmaz Jellasicssal kapcsolatban, hogy a magyarok nemzeti türelmetlensége miatt olyan ördögi kör foglya lett, amiből nem lehetett kitorni, a háború elkerülhetetlen volt. A Holjevac-tankönyv szerint Jellasics ráadásul politikailag sikertelen is volt, mivel a magyar szabadságharc leverése után a horvátok azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül, az abszolutizmus visszatérését. A horvát tankönyvek szerint a magyar forradalom azzal kezdődik, hogy a haladó nemesség és a polgárság a bécsi forradalom hatására elérték, hogy önálló kormányt alakíthassanak. Később már népképviselői országgyűlést és önálló nemzeti hadsereget is követeltek, viszont a többi nép jogát nem ismerték el a szabadsághoz és a nemzeti fejlődéshez, magyarosítani akarták őket. Megemlíti a tankönyvek a jobbágyfelszabadítást is. Minden tankönyvben szerepel, hogy 1848. szeptember 11-én Jellasics átlépte a Drávát; a Dukić-tankönyv megjegyzi, hogy Jellasics a magyar kormánynak és nem a magyar népnek üzent hadat. A szeptember végi pákozdi csatáról és döntetlen eredményéről az Agičić-tankönyvben van szó; a Dukičić-tankönyv ír a háromnapos fegyverszünetről is, ami alatt Jellasicsot az uralkodó a bécsi forradalom kitörése miatt magához rendeli és főparancsnokká nevezi ki. Az Erdelja-tankönyv pontos dátummal említi meg a pákozdi csatát, amelyet szintén „döntetlennek” tart, mivel Jellasics nem tudja áttörni a magyar védelmet, és elfoglalni Budát. Szerepel a tankönyvekben Buda elfoglalása 1849 elején, a Kossuth vezette kormány visszavonulása keletre, Debrecenbe, az olmtüzi alkotmány, amit Horvátországban is csak a szabadságharc leverése után hirdetnek ki, a Habsburg-ház trónfosztása és Magyarország függetlenségének kikiáltása, továbbá a százezres orosz hadsereg bevonulása 1949 nyarán. A világosi fegyverletételről pedig egy kép van az Agičić-tankönyvben. A forradalom és szabadságharc kapcsán, ha nevet említenek, az általában Kossuthé, akit a forradalom és szabadságharc vezérének tartanak, sőt az Erdelja-tankönyv röviden bemutatja Kossuth további sorsát is az emigrációban (Oszmán Birodalom, USA). A Pavličić–Potrebica-tankönyv megemlíti Petőfi nevét, mint aki el akarta ismerni a magyaron kívül a többi nép jogát is.

A forradalommal és szabadságharcral kapcsolatban talán érdekes megjegyezni, hogy a tankönyvekben nem szerepel az első magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos, a hadtörténetileg számon tartott Görgey Artúr és Windischgrätz osztrák főparancsnok neve. Nem említik a románokkal folytatott harcokat Erdélyben, a nemzetiségi küzdelmek okai között pedig nem sorolják fel a jobbágyfelszabadítás hiányosságait, a kormány megegyezését a nemzetiségekkel 1849 nyarán, végül az aradi vérontást, köztük még a horvát származású Knéich Károly nevét sem. Ugyanakkor azt el kell ismerni, hogy a témáról jóval részletesebben írnak, mint a magyar tankönyvek horvát vonatkozású témákról.

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELE, A KIEGYEZÉS(EK)

Az 1848-as szabadságharc leverése után bevezetett abszolutizmusról kevesebb szó esik, az osztrák–magyar kiegyezésről viszont minden történelemkönyv részletesen ír, bemutatják az okait, az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttének körülményeit, berendezkedését is. A Pavličević-tankönyv megemlíti, hogy a Bach-huszárok zöld, azaz magyar színű egyenruhát hordtak. Ez a tankönyv részletesen ír a kiegyezésről, a kettős Monarchiáról, megjegyzi, hogy a kiegyezés a többi nép kárára történt. Az Agičić-tankönyv szerint a kiegyezés kompromisszum eredménye, megjegyzi, hogy míg a kettős Monarchiában Magyarország lényegében egységes állam, addig Ausztria 17 országból áll. Szintén ebben a tankönyvben szerepel, hogy a horvát Sabor nem akarta elfogadni az osztrák–magyar kiegyezést, ezért feloszlatták, és új választásokat írtak ki. Diagramok, térképek szemléltetik a kettős Monarchiában az osztrák és magyar rész arányát a terület, népesség, ipari fejlettség, költségvetési részesedés szempontjából. Az Erdelja-tankönyv kiemeli, hogy a kiegyezés konzerválja Horvátország széttagoltságát azzal, hogy Dalmáciát és Isztriát Ausztriának juttatta, Horvátország és Szlavónia pedig Magyarországhoz tartozott. A Holjevac-tankönyv az osztrák–magyar kiegyezésről az egyetemes történelem részben is ír, megemlítve, hogy az így létrejött Monarchiában megmaradt a centralizmus néhány hangsúlyos eleme, például az uralkodónak erős jogosítványai vannak, valamint hogy a kiegyezéssel a Monarchia szláv népei nem értették egyet. A Bekavac-tankönyv a kiegyezés által létrejött Monarchiát perszónaluniónak tartja.

A horvát–magyar kiegyezés és következményeinek bemutatása nagy hangsúlyt kap a horvát történelemkönyvekben, amelyek azt általában az osztrák–magyar kiegyezéssel együtt tárgyalják. A horvát–magyar kiegyezés szükségességét a tankönyvek Horvátországnak a Magyar Királyságon belüli évszázados különállásából és abból vezetik le, hogy Jellasics 1848-ban fölmondta a horvát–magyar államszövetséget, amit háború, majd abszolutizmus is követett, a két nép viszonya jogilag tehát nem volt rendezve. Amikor 1867-ben létrejön az osztrák–magyar kiegyezés, tehát véget ér az abszolutizmus, a horvát–magyar viszonyt is rendezni kell. Már az 1861-es Sabor is ezzel a kérdéssel foglalkozik, és meghozza az úgynevezett 42. paragrafust, amelyet a Sabor döntései közül egyedül szentesít az uralkodó: a horvát Sabor állást foglal a Magyarországgal való együttműködés mellett, de Horvátország egyenjogúságának biztosításával. Az ezen a Saboron kialakuló, a korszakban szerepet játszó három nagy horvát párt is a horvát–magyar viszony eltérő elképzelése alapján különül el. A Néppárt általában délszláv egységet hirdet, de a magyarokkal való szövetség megújítása mellett áll a horvát egyenjogúság és a horvát területek egyesítésének feltételével annak érdekében, hogy az osztrák abszolutisztikus törekvésekkel szemben a magyarokkal együtt könnyebben tudjanak ellenállni. Az unionisták gyakorlatilag a feltétel nélküli horvát–magyar megegyezés hívei, hiszen gazdasági érdekeik a magyarokhoz kötik őket, bár velük kapcsolatban Holjevac tankönyve cizelláltabb véleményt fogalmaz meg, amely szerint bizonyos kérdésekben (például

Fiume) ők is képesek a horvát érdekeket képviselni a magyarokkal szemben. A harmadik nagy párt a Jogpárt, amely az önálló horvát államiséget tűzi ki célul, elveti a magyarokkal való bármilyen szövetséget.

Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés a néppárti többségű Sabor feloszlatása és az új választások után jön létre, amikor a horvát Saborban a kormányzati és egyházi delegáltak miatt az unionisták kerülnek többségbe, akik megszavazzák a horvát–magyar kiegyezés gyakorlatilag feltétel nélküli megkötését, amire Pesten kerül sor. A Sabor delegációja egy kérdésben mégsem enged, ez pedig Rijeka (Fiume) ügye, amely eddig Horvátországhoz tartozott, de mivel a magyar búza világgiazi exportja miatt létfontosságú volt egy magyar kikötő az Adrián, a magyarok is igényt tartottak rá. A megegyezést úgy írja alá a horvát fél, hogy Rijeka kérdésére később majd visszatérnek, az uralkodó ezt szentesítette. A magyarok viszont nem akarták elfogadni a megegyezést, így az uralkodó nyomására a horvát fél engedett, a kiegyezés szövegében a Rijekára vonatkozó részt leragasztották, helyébe pedig az került, hogy Rijeka városa közvetlenül Magyarországhoz kerül. A horvát tankönyvek ezt a horvát–magyar kiegyezés meghamisításának, csalásnak minősítik, és közlik az eredeti és a későbbi szövegrészt.

Összehasonlítják a horvát–magyar kiegyezést az osztrák–magyar kiegyezéssel, és sérelmezik, hogy a horvát fél kevesebb jogot kapott az osztrákokkal szemben, mint a magyar. Hiába volt egy külön horvát–szláv miniszter a közös kormányban és a minisztériumokban horvát osztály, a szavuk nem sokat ért a magyar érdekekkel szemben, mivel kisebbségben voltak. Mint ahogyan a horvát országgyűlési küldöttek szava sem ért sokat a magyar országgyűlésben. A magyar miniszterelnök nevezi viszont ki a horvát kormány élén álló bánt. A magyar fél dominanciáját a gazdaság területén tartják különösen károsnak Horvátországra nézve, a horvát bevételek nagy részét is a közös kormány osztja el, amely a magyar gazdasági érdekeket érvényesítette, gyakran a horvát érdekekkel szemben – például Rijekához, amely magyar igazgatás alatt áll, épül vasút, míg a horvát kikötőkhöz nem –, a horvát fejlesztésekre nem marad elég pénz Horvátországban.

A kiegyezés, bár deklarálta Horvátország egységét, gyakorlatilag ellehetetlenítette azt. A horvátok lakta területeket háromfelé osztották: Isztria, Boka és Dalmácia Ausztriához tartozott, a katonai határőrvédelmet közvetlenül Bécsből irányították, Rijeka és Muraköz magyar igazgatás alatt állt, a többi a horvát bán, a Sabor, a kormány irányítása alatt Magyarországhoz tartozott. A horvát–magyar kiegyezést az első Pavličić–Potrebica-féle tankönyv kivételével mindegyik külön is értékeli.

A tankönyvekből bemutatunk három forrást, amelyek szemléletesen érzékeltetik a horvát averziókat a horvát–magyar kiegyezéssel szemben. Az egyik Strossmayer gyakovói püspöktől (a horvát–magyar tárgyalásokon a horvát küldöttség vezetőjétől) származik, a másik Ante Trubić horvát politikus és újságíró véleménye a horvát–magyar kiegyezésről, a harmadik pedig egy Ferenc József koronázásával kapcsolatos anekdota. Strossmayer a magyarokkal való tárgyalás után ezt mondta: „A magyarok nem egyenrangú félként kezelnek bennünket, hanem alávetett népként.” (Potrebica és Pavličić 1993, 115). Ante Trumbić a horvát–magyar kiegyezést a

következőképpen értékeli: „szíven ütötte” a horvát hazafiakat, ellehetetleníti az adminisztratív területi egységesítést és minden jelentősebb nemzeti mozgalmat. Míg a két állami kikötő közül az egyik Ausztria, a másik Magyarország fennhatósága alatt áll, addig Horvátországnak, amely előbb hajózott, mint ahogy Ausztria létrejött és a magyarok bejöttek volna Európába, nem volt olyan kikötője, amelyből az óceánra ki lehetett jutni, sőt a horvát kikötőkhöz vasút sem vezetett. (Agičić 1996, 2005, 126) Az anekdota pedig a következő: a koronázási ünnepségre a pesti polgármester is szeretett volna Őfelsége részére ajándékot adni, egy meglepetést, ami megörvendezteti a népet, és nem kerül túl sokba. W. báró a következőt javasolta: „Felakasztjuk magát a diadalkapura, ez biztosan meglepi az uralkodót, megörvendezteti a népet, és nem is kerül semmibe”. (Erdelja és Stojaković 2007, 150)

A fenti negatívumok mellett a horvát tankönyvek megnevezik a horvát–magyar kiegyezés pozitívumait is: biztosítja Horvátországnak olyan, az évszázados jogokhoz illeszkedő különállását, amivel a Monarchiában élő többi nép (például a lengyelek vagy a csehek) nem rendelkeztek; volt külön országgyűlése, kormánya, élén a bánnal, önállóan irányította belügyeit, az oktatást, vallásügyeit, az igazságszolgáltatást; a báni Horvátországban a horvát volt a hivatalos nyelv, volt saját zászlója és címere, elismerték határait, területét, s ez bizonyos védelmet jelentett a magyar asszimilációs törekvésekkel szemben. A horvát–magyar kiegyezéssel a horvátok már létrejöttkor elégedetlenek voltak, a Néppárt elítélte, az unionista többségű horvát Sabor is csak úgy fogadta el, hogy majd revideálják (amire végül 1873-ban került sor). Ekkor sem történt azonban a kiegyezés szövegében lényegi változás, egy kivétellel: a horvát autonóm ügyekre fordítható nominált összeget eltörlik, helyette a bevételek 45 százalékában határozzák meg, a többi a közös, horvát–magyar kormányzás használhatja fel.

Bár az osztrák–magyar kiegyezéshez hasonlóan a horvát–magyar kiegyezés is biztosította a horvát gazdaság, társadalom, kultúra nyugodt fejlődését, a kiegyezés utáni korszakban a horvát–magyar feszültségek növekedéséről, a magyarosítási törekvésekről és a horvát ellenállás növekedéséről írnak a tankönyvek; nincsenek köztük nagy különbségek. Az 1868-as nemzetiségi törvényről általában a horvát tankönyvek nem tesznek említést, a törvény csak az Agičić-tankönyvben szerepel, a Magyarországon élő horvát népcsoportok nemzeti mozgalmi kapcsán kerül szóba. A tankönyv ismerteti a törvényt, amely lehetővé teszi a helyi igazságszolgáltatásban a nemzetiségi nyelvhasználatot, nemzetiségi alap-, közép- és felsőfokú iskolák, kulturális egyesületek, intézmények létesítését, nemzetiségi tankönyvek kiadását. A többi tankönyvben a bácskai sokác és bunyevác horvátok nemzeti mozgalmával kapcsolatban csak az erőszakos magyarosítási törekvések, a saját iskolák, intézmények hiánya szerepel.

Mindegyik tankönyvben szerepel az 1871-es rakovici felkelés, amelyet Eugen Kvaternik vezetett a Monarchia ellen; hazafias tettek és a kiegyezéssel való elégedetlenség kifejezésének tartják, de elismerik, hogy előkészítetlen, elhamarkodott lépés volt, ami negatív következményekkel járt, a hatalom gyakorlatilag ellehetetlenítette a horvát Jogpárt működését. A felkelés leverése után a Néppárt nyilvánosan

elítéli a horvát–magyar kiegyezést, a feszültségek enyhítése érdekében kerül sor a kiegyezés revíziójára. A gazdasági, pénzügyi intézkedések lehetőséget adnak a magyar kormányzatnak magyarosítási törekvéseik megvalósítására Horvátországban: bevezetik a postán, a vasúton, a határőrségnél és a vámnál a magyar szolgálati nyelvet, Budapest központtal sugarasan történik a vasútfejlesztés, miközben Horvátország részei nem kötik össze vasútvonalakkal. A tankönyvek ugyanakkor azt is kiemelik, hogy az 1873-ban átadott Budapest–Zágráb–Karlóca–Fiume vasútvonal is hozzájárult ahhoz, hogy Fiume Európa tíz legnagyobb kikötője közé kerüljön.

Újabb horvát–magyar feszültségek forrása Bosznia-Hercegovina okkupációja, mert Horvátország azt reméli, hogy Bosznia-Hercegovinát majd egyesítik Horvátországgal, de ez nem történik meg. Az esemény mégis hozzájárul Horvátország egységesítéséhez, mivel az okkupációval a Katonai Határőrvidék fenntartása és külön igazgatása értelmét veszti, így 1881-ben sor kerül egyesítésére a báni Horvátországgal. Ebben a kérdésben a magyarok is a horvátok mellé állnak, amit a Bekavac-, Kljajić-tankönyv egyes politikai húzásnak tart, mivel a magyarosítás Horvátországban ugyanakkor újult erővel folyt.

A tankönyvek kiemelik az 1883-as évet a horvátországi magyarellenes megmozdulások okán, amelyeket az vált ki, hogy a közintézményekre kiteszik a magyar címet, és a horvát mellett a magyar feliratokat is, miközben a hivatalos nyelv a horvát–magyar kiegyezés szerint Horvátországban a horvát. Az elégedetlenség elborítja egész Horvátországot, csatlakoznak hozzá a parasztok is, akik a magas adók és a termékeik alacsony felvásárlási ára okának is a magyarokat tekintik. Mivel a bán nem tudja lecsendesíteni az elégedetlenséget, királyi megbízottat neveznek ki, aki elfojtja a zavargásokat, leveszi a kétnyelvű feliratokat, de visszatesszi a címet. Az új bán, Khuen-Héderváry nevéhez még erőszakosabb magyarosítás fűződik. Amellett, hogy korlátozta a sajtó- és szólásszabadságot, gyengítette a hazafias ellenzékét, hátráltatta Horvátország gazdasági fejlődését. Szisztematikus magyarosítást végzett, magyar iskolákat hozott létre, a gimnáziumokba bevezette a magyart mint tantárgyat. A horvát ellenállást ugyanakkor nem tudja megtörni, ezért amikor az uralkodó 1895-ben Zágrábba látogat a Horvát Nemzeti Színház átadására, magyarellenes demonstrációk, zászlóégetés fogadják. A zavargások kirobbanásához már annyi is elég, hogy a zágrábi pályaudvarra magyarországi sódert szórnak szét, sérelmezve, hogy még Zágrábban is magyar földre lép először az uralkodó. A megtorlások ellenére 1903 újabb zavargásokat hoz, hiába tiltják be a gyülekezést, horvát parasztok magyar zászlót égetnek Zaprešićben, a hadsereg kemény fellépése pedig csak olaj a tűzre: Horvátország-szerte magyarellenes lázadások törnek ki, megsemmisítik a magyar államiság szimbólumait, megtámadják a „magyarónokat” (magyarbarát horvátokat) és a magyarokat. A hatalom vésettörvényszéket állít fel. Khuen-Héderváry távozik a báni székből, de közös magyar–horvát miniszterelnök lesz, viszont távozásával megszűnik Horvátországban az erőszakos magyarosítás. Ugyanakkor Dalmáciában új horvát politikai mozgalom jelenik meg, az úgynevezett új kurzus Fran Supilo és Ante Trumbić vezetésével, akik szerint Horvátországot kisebb veszély fenyegeti Magyarország részéről, mint Ausztriából, ezért támogatni kezdik a magyar ellenzék

függetlenségi törekvéseit, cserébe a magyaroktól a horvát területek egységesítésének, Dalmácia Horvátországgal való egyesülésének támogatását, a polgári szabadságjogok biztosítását és horvát nemzeti kormány felállítását kéri. Erről a szövetségről szól az 1905-ös úgynevezett Rijekai rezolúció. Az új kurzus nyitott az együttműködésre minden politikai erővel, így a szerbekkel is. Amikor az addigi magyar függetlenséget követelő ellenzéki politikusok megegyeznek Béccsel, és kormányra kerülnek, az új kurzus támogatására már nincs szükségük, az meggyengül, így már csak a szerbekhez fordulhatnak, akik át is veszik a vezetést. A magyar kormányzat visszatér a magyarosítás politikájához, a vasúton ismét bevezetik a magyar nyelvet.

A Holjevac-tankönyv a XX. század eleji horvát gazdasági, társadalmi viszonyokat bemutató részében így értékeli a horvátok helyzetét a Monarchiában: a magyarok, miközben rákényszerítették a horvátokra a horvát–magyar kiegyezést, maguk sem tartották be azt. A Horvátországból beszédett jövedelmek felhasználásáról nem számoltak el, a kiegyezéssel a magyar érdekek szerint korlátozták a horvát gazdasági és társadalmi fejlődést, így Horvátország lemaradása egyre jelentősebb lett, annak ellenére, hogy itt is megindult az ipari fejlődés, és a lakosság szám nőtt. A fejlődés ugyanakkor lassú és gyenge volt. Ezért tömegek hagyták el Horvátországot és Szlavóniát, mentek el az USA-ba, Ausztráliába vagy Dél-Afrikába. Az Agičić-tankönyv a magyar dominanciát a gazdasági irányításban a következő példával szemlélteti: a vasúti tarifák úgy voltak meghatározva, hogy például Bácskából olcsóbban lehetett Budapesten és Fiumén keresztül árut kivinni külföldre, mint közvetlenül Sziszekén át, a vajdasági búzából olcsóbb lisztet lehetett őrölni Budapesten, mint Zágrábban.

A „RÖVID XX. SZÁZAD”

A „rövid XX. században”, amikor Horvátország már az új délszláv állam része, Magyarország és a magyarok mint tananyag átkerülnek az egyetemes történelemhez, amelynek tanítása, mint nálunk is, a nagyhatalmakra, a világpolitikai tényezőkre koncentrál, így a magyar vonatkozások ritkán és akkor is csak egy-egy mondatban szerepelnek. A marseille-i merénylet és a II. világháború tekinthető ebből a szempontból kivételnek, ahol Magyarországot a horvát történelem taglalásakor említik meg. Az usztasa-mozgalom, illetve a marseille-i merénylet, Sándor jugoszláv király meggyilkolása kapcsán általában megemlíti a tankönyvek az usztasák magyar támogatását (az Erdelja–Stojaković-féle tankönyv nem), van, amelyik megemlíti a magyarországi usztasa kiképzőtábor (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 59) és a dolog nyilvánosságra kerülése után a tábor kényszerű bezárását; másutt csak az szerepel, hogy az usztasák Magyarországra menekültek, és ott élvezték a kormány támogatását.

Ebben a korszakban, amellyel a nyolcadik osztályos történelemkönyvek foglalkoznak, a magyarokról a következő témák kapcsán van szó: az első világháború

utáni békék, a vesztes birodalmak helyén létrejövő új államok, a Magyar Tanácsköztársaság, a marseille-i merénylet magyar szálai, a második világháború és az azt lezáró béke, 1956, a rendszerváltás és a szocialista blokk összeomlása. A Magyar Tanácsköztársaságot egyetlen, a legrégebbi Pavličić–Potrebica-féle 7. osztályos tankönyv említi meg (Pavličević, Potrebica és Lovrenčić 1991, 231), párhuzamba állítva a Bajor Tanácsköztársasággal, mint ahogy az I. világháború utáni zavargások, az úgynevezett „forradalmi hullám” is a hetedikes tananyag része. Megemlíti a könyv az ipari nagyüzemek és nagybirtokok államosítását, valamint Kun Bélát is mint a Tanácsköztársaság vezetőjét, sőt fényképet is közöl róla.

Az első magyarokat érintő téma az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, az I. világháborút lezáró békék és az újonnan létrejött államok. Az általam vizsgált első, 1991-es Lovrenčić–Jelić–Vukadinović-féle tankönyv későbbiről, az I. világháború utáni évektől indul, így nem említi a békéket és a politikai változásokat. Magyarországgal Samardžija 1994-es kiadású és a 2001-es Brkljačić–Ponoš–Samardžija-féle tankönyv foglalkozik a legrészletesebben. Perić az új államok megnevezésekor Magyarországot a köztársaságok közé sorolja (király nélküli királyság). A Versailles környéki békéket részletesen ismerteti, köztük a trianoni békét is, 1920-as évszámmal, és részletesen felsorolja azokat a területeket is – Horvátország, Szlavónia, Muraköz, Szerémség, Baranya, Bácska, Transilvania (magyarul Erdély), Bánát, Szlovákia (magyarul Felvidék), Burgenland –, amelyekről Magyarországnak le kellett mondania szomszédainak, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, Romániának, Csehszlovákiának és Ausztriának a javára (Perić 1994, 15).

✓ A későbbi tankönyvek (Erdelja, Koren, Bekavac, Kolar – Dmitrijević) általában véve is kevésbé részletesek, a békék és a Monarchia széthullása kapcsán az újonnan született államok között csak megemlíti Magyarországot, a trianoni békét általában nem nevesítik, évszámot sem közölnek, illetve a Kolar – Dmitrijević-féle tankönyvben hibás, 1919-es évszám szerepel (Kolar – Dmitrijević 2007, 13). Ebből a szempontból a Brkljačić–Ponoš–Samardžija-féle tankönyv kivételnek számít, amennyiben táblázatba foglalva eléggé részletesen ismerteti a békéket, a békekötések helyét, pontos idejét, a területi veszteségeket (Magyarországról írja, hogy monarchiabeli területe 60%-át veszti el) és a hadsereg maximált nagyságát (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 20).

A korábbi tankönyvekhez képest a szemlélet is változik, amire az utal, hogy megjelenik a versailles-i békék burkolt vagy nyílt kritikája is. Megemlíti, hogy az I. világháború győztesei a vesztes Monarchia utódállamainak Ausztriát és Magyarországot tartották, és az ezért járó büntetés is ezt a két államot sújtotta (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 19), illetve idézi a könyv Churchillnek a háborús jóvátétellel kapcsolatos éles kritikáját (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 20). A magyar állásponthoz hasonló megközelítésre utal az is, ami szintén ebben a könyvben szerepel, hogy Magyarország mint vesztes ország elvesztette területe 60 százalékát, amit a szomszédos államok kaptak meg. Külön ír a magyarok tömeges elvándorlásáról az utódállamokból, ahol immár a nem kívánt kisebbséghez tartoztak volna (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 13), hozzátéve, hogy a legtöbb magyar Cseh-

szlovákiából menekült el Magyarországra. Külön megemlíti Erdély Romániához csatolását is, hozzátéve, hogy ott több millió magyar és német élt, akiknek menekülniük kellett Német-, illetve Magyarországra (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 20). Az átdolgozott Koren-féle tankönyvben az is szerepel, hogy a vesztes államokat meg sem hívták a béketárgyalásokra, hanem csak a már kész szöveget kellett aláírniuk (Koren 2007, 15), továbbá az is, hogy az utódállamokban, bár a többséget a horvátok, szerbek, szlovákok, románok alkották, jelentős magyar kisebbség is élt, amely a magyarság szinte egyharmadát tette ki (Koren 2007, 16). Érdekes az elnevezések evolúciója is. Erdély kezdetben Transilvania néven szerepel, később megjelenik az Erdély név is (Kolar és Dmitrijević 2007, 13).

A II. világháború előzményeinél – Csehszlovákia feldarabolásánál – említik meg a horvát tankönyvek Magyarországot is Lengyelország mellett, hozzátéve, hogy zömmel magyar-, illetve lengyelek lakta területeket foglalnak el. A csökkentett tananyagot tartalmazó könyvekben ennél a résznél csak Németország szerepel. Néhány tankönyv megemlíti, hogy 1940-ben Magyarország is csatlakozik a Hármasszövetséghez. A magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződés” és Teleki Pál miniszterelnök neve is kimarad. Jugoszlávia megtámadásánál Németországot és Olaszországot említik, Magyarországot csak mint a támadáshoz csatlakozó és az osztozkodásban részt vevő országot említik meg, Bulgáriával és Albániával együtt. Sem az „újvidéki mészárlás”, sem a partizán megtorló akciók nem szerepelnek a tankönyvekben. A II. világháborút lezáró békénél Magyarország neve is szerepel a vesztes országoknál.

1956

Az 1956-os forradalom vagy egyáltalán nem szerepel a horvát történelemtankönyvekben (Perić, Erdelja, Bekavac), vagy éppen csak megemlítik a szocialista blokkon belül kitört többi válsággal (Lovrenčić, Jelić és Vukadinović 1991, 144), ellenállással együtt, de egyik tankönyv sem nevezi forradalomnak, és nem szerepel a forradalom egyetlen vezetőjének a neve sem. Koren tankönyve (Koren 2007, 174) komolyabb *felkelésnek* nevezi, és ír róla pár sort, amely szerint a magyar vezetés követelte, hogy a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot, de Hruscsov félt a Varsói Szerződés szétesésétől, ezért tankokat küldött Magyarországra. Rövid, de véres küzdelemben (30 000 halott) a lázadást leverik. A Kolar-Dmitrijević-féle tankönyvben (Kolar-Dmitrijević, Petrić és Raguž 2007, 140) a szovjet hegemoniával szembeni ellenállás fejezetben szerepelnek az 1956-os magyar események, amelyeket a magyar lakosság a kommunizmus és a szovjethatalommal szemben kitört *lázaadásának* nevez a szerző, amely kiváltotta a Szovjetunió intervencióját: erőszakkal leváltották a vezetőket, a népi lázadást pedig vérbe fojtották. Érdekes magyarázatot fűz az eseményhez a szerző: a lázadás megmutatta, hogy Európa népeinek van ereje ahhoz, hogy megdöntse a kommunista rezsimeket belülről, de azt is, hogy a Szovjetunió

beavatkozik, hogy ezt megakadályozza. A Brkljačić-féle tankönyv (Brkljačić, Ponoš és Samardžija 2001, 138) az európai kommunista rendszerek bukása című leckében a következőket írja a magyar 1956-ról, szintén mint *lázaadásról*: 1956-ban Magyarországon a kommunizmus és a szovjet jelenlét ellen *nagy lázaadás* tört ki, Hruscsov és a szovjet vezetés a beavatkozás mellett döntött. Itt idéz a szerző egy beszélgetést Hruscsov és egy szovjet katonai vezető között, aki szerint három nap kell a lázaadás leveréséhez. 1956 novemberében a Vörös Hadsereg leverte a magyar felkelést.

RENDSZERVÁLTÁS

Az utolsó téma, ahol Magyarország szóba kerül, a rendszerváltás, a szocialista blokk összeomlása. A Lovrenčić- és a Brkljačić-féle tankönyvek nem említik meg Magyarország nevét, a Perić-féle tankönyv a többpártrendszer szellemében a keleti blokkban végrehajtott változásoknál említi meg Magyarországot is. Az Erdelja-féle tankönyv térképen mutatja meg az európai (kelet- és nyugat-európai) válsággóccokat, köztük szerepel Magyarország is 1956-os dátummal, de a szocializmus bukása témánál már nem említi meg Magyarországot. Koren a keleti blokkban megtartott első szabad választásokról írva említi meg Magyarországot is. A Bekavac-tankönyvben esik a legtöbb szó Magyarországról. A szocialista blokk kártyavárszerű összeomlásánál (Bekavac, Bradvica és Miočić 2007, 140) megemlítik többek között Magyarországot is, ahol a demokratikus változások békésen mennek végbe, valamint a tankönyvek közül egyedül ők kitérnek többek között Magyarország 1999-es NATO-csatlakozására és az Európai Unióba való felvételére is, de 2003-as évszámmal (ekkor volt a népszavazás a csatlakozásról, de a felvétel valójában 2004-ben történt.) A Kolar-Dmitrijević-féle tankönyv is együtt kezeli a keleti blokkon belül történt változásokat. 1989–91-ben a reformmozgalom erősödéséről ír, és arról, hogy a Kádár-rendszerrel szembeni elégedetlenség a tetőfokára hágott, helyreállt a demokratikus rend Kelet-Európában, s ez többek között Magyarországon is békésen zajlott, olyan többpárti választásokkal, amelyeken a kommunisták ellenfelei győztek (Kolar-Dmitrijević, Petrić és Raguž 2007, 160–161). Megemlíti még a tankönyv a keleti blokk országainak eladósodását is; Magyarországnál 18 milliárd dollárt ír évszám nélkül (ez az 1987. évi végi adósságállománynak felel meg).

TANULSÁGOK

Ha a horvát történelemtankönyvek vizsgálatának tanulságát akarjuk megfogalmazni, még mindig fájó aktualitású József Attila *A Dunánál* című verse. A vers megírása óta közel nyolcvan év telt el, és József Attila optimizmusa helyett maradt a kérdés: valóban békévé oldja-e a Duna-menti, közép-kelet-európai népek évszázados

küzdelmeit az emlékezés? A politika meglévő felelőssége mellett a felnövekvő generációk nevelése, például a történelem tanítása adhat esélyt oly módon, hogy megismertesse a térségben együtt élő népek múltját, kultúráját egymással, hogy a fehér foltokba ne nyomulhasson be minden kulturális gát nélkül a másik néppel szembeni türelmetlenség, gyűlölet, hogy észrevegyük, több dolog köt össze bennünket, mint ami elválaszt. Úgy tűnik, a horvát történelemtankönyvek fejlődése (legalábbis 2008-ig) ebbe az irányba indult el.

VIZSGÁLT TANKÖNYVEK

6. osztályos tankönyvek:

- Birin, A. és Šarlija, T. (2006, 2007): *Povijest 6*. Alfa, Zagreb.
 Brdal, Ž. és Madunić, M. (2002, 2006): *Povijest 6*. Školska knjiga, Zagreb.
 Brdal, Ž. és Madunić, M. (2007): *Tragom prošlosti 6*. Školska knjiga, Zagreb.
 Budak, N. és Mogorović-Črljenko, M. (2006): *Povijest 6*. Profil, Zagreb.
 Gračanin, Hr. és Hrvoje-Ravančić, G. (2007): *Povijest 6*. Meridijani, Zagreb.
 Makek, I. (1993, 1997): *Povijest 6*. Školska knjiga, Zagreb.
 Makek, I. (2003): *Povijest 6*. Školska knjiga, Zagreb.
 Posavec, V. (2003): *Povijest srednjega i ranoga novoga vijeka*. Ljevak, Zagreb.

7. osztály:

- Agičić, D. (2005): *Povijest 7*. Profil, Zagreb.
 Agićić, D. (1996): *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb.
 Agićić, D., Koren S. és Najbar-Agičić, M. (2007): *Povijest za sedmi razred osnovne škole*. Profil, Zagreb.
 Bekavac, S. és Kljajić, S. (2008): *Povijest 7*. Alfa, Zagreb.
 Dukić, I., E. Krešimir és Stojaković, I. (2002): *Povijest 7*. Školska knjiga, Zagreb.
 Dukić, I., Erdelja, K. és Stojaković, I. (2006): *Povijest 7*. Školska knjiga, Zagreb.
 Erdelja, K. és Stojaković, I. (2007): *Tragom prošlosti 7*. Školska knjiga, Zagreb.
 Holjevac, Ž., Kolar-Dimitrijević, M. és Petrić, H. (2007): *Povijest 7*. Meridijani, Zagreb.
 Pavličević, D., Potrebica, F. és Lovrenčić, R. (1991): *Čovjek u svom vremenu 3*. Školska knjiga, Zagreb.
 Pavličević, D., Potrebica, F. és Lovrenčić, R. (1993, 1996): *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.
 Pavličević, D. és Potrebica, F. (1996): *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb.
 Potrebica, F. és Pavličević, D. (2002): *Povijest za VII. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb.

8. osztály:

- Bekavac, S., Bradvica, M. és Miočić, M. (2007): *Povijest 8*. Alfa, Zagreb.
 Brkljačić, M., Ponoš, T., Samardžija, Z. és mtsai (2001): *Povijest 8*. Školska knjiga, Zagreb.
 Erdelja, K. és Stojaković, Igor (2007): *Tragom prošlosti 8*. Školska knjiga, Zagreb.
 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. és Raguž, J. (2007): *Povijest 8*. Meridijani, Samobor.
 Koren, S. (2006): *Povijest 8*. Profil, Zagreb.
 Koren, S. (2007): *Povijest 8*. Profil, Zagreb.
 Lovrenčić, R., Jelić, I. és Vukadinović, R. (1991): *Čovjek u svom vremenu 4*. Školska knjiga, Zagreb.
 Perić, I. (1994): *Povijest za VIII. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA VALÓBAN A „NÉPEK BÖRTÖNE” VOLT? – AVAGY MIT TANÍTANAK A ROMÁN TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK ERRŐL AZ IDŐSZAKRÓL

KÖÖ ARTÚR

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ARTÚR KÖÖ: WAS THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY
REALLY A „PRISON OF FOLKS”? – OR WHAT IS TAUGHT
ABOUT THIS PERIOD IN ROMANIAN HISTORY TEXTBOOKS

The content of five Romanian textbooks for grade 7, 8, 11, and 12, published around 2000 is examined in this study. From the discussed historical events, the period from the 1848/1849 Revolution and War of Independence to the Great War is analysed, and the main question is that of historical authenticity. It was the initial assumption, that since 10 years have passed since the political transformation, it must have been enough to change the attitude in textbooks. If the leaders of education initiate the change in teaching history, then the material of the textbooks will be more authentic. The analysed textbooks are based on the Daco-Roman theory. The fundamental point of the discussed period is the justification of the Treaty of Trianon (1920) and the annexation Hungarian territories, first of all the possession of Transylvania. The social and political history is subordinated to this intention and this is the source of most of the mistakes in the texts or maps etc. of these textbooks. In many cases, the presentation of the historical events do not correspond to the historical authenticity.

A rendszerváltást követően sokan azt gondolták, lehetőség kínálkozik arra, hogy a kelet-európai országok – figyelembe véve a történettudomány korszerű álláspontját, s félretéve az előző századok sérelmeit – olyan egységes történelemoktatást biztosítsanak az ifjúság számára, amely hiteles, elfogulatlan és gyűlöletmentes. Ilyen irányú változtatást, javítást igényeltek 1990 után a román oktatásban addig használt történelemtankönyvek is, amelyek rendkívül sajátos szemléletűek, történettudomá-

nyi hitelesség szempontjából megkérdőjelezhetőek voltak, átítatva természetesen a kommunista ideológiával.

Jelen írás az ezredforduló környékén (2000) megjelent román történelemtankönyvek tartalmát vizsgálja. Feltételezzük, hogy tíz esztendő elegendő idő a szemléletváltáshoz és a hitelességet szem előtt tartó változtatások megtételéhez, amennyiben ez az oktatásügy vezetőinek szándéka.

A terjedelmi korlátokra tekintettel, nem vállalkozunk valamennyi történelmi korszak vizsgálatára. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharctól az első világháborúig terjedő időszakot feldolgozó részeket elemezzük, kiemelt szempontunk a történelmi hitelesség kérdése.

Az első, vizsgált történelemtankönyv a gimnáziumok 12. osztálya számára íródott. A tankönyv csak a románok történelmét tanítja a kezdetektől napjainkig, s az egyetemes történelemmel kapcsolatos témák abban az esetben kerülnek elő, ha azok a románság történelmének megértését segítik elő. A vizsgált időszak erdélyi románjairól a tankönyv IV. *Modern intézmények létrehozása* című fejezetében olvashatunk, ezen belül a 4. *Kultúrpolitika és az országhatáron kívüli románság (1848–1918)* című lecke ír részletesen a magyarságról.¹

A korszak általános jellemvonásairól a következő tudható meg: „A román állam létrejötte és konszolidálódása kedvező feltételeket teremtett és bátorítást adott a határon túl élő románoknak, hogy nemzeti törekvéseiket folytassák. Ez azonban azt eredményezte, hogy a határon túli románság nem vehetett arányának megfelelően részt a politikai életben, a kultúrpolitika terén is nyomást gyakoroltak rájuk. Az utóbbit támasztja alá az Erdélyben tapasztalható magyarsítási, a bukovinai németesítési és a besszarábiai oroszosítási szándék. A nemzetiségi jogok megvédésében egyes intézmények és a különböző politikai akciók segítettek (iskola, egyház, kulturális élet, politikai szervezetek, együttműködés az anyaországgal). A korszaknak voltak speciális jellemvonásai is [A „speciális jellemvonás” Erdélyre utal. K. A.]. Az erdélyi románok nehéz feladat előtt álltak azáltal, hogy a XI–XIII.-tól [sic!], a magyar hódítástól kezdődően hosszan tartó idegen uralom alatt éltek. A haszna ezen időszaknak a két erős, nemzeti érzelmű egyházi intézmény létrejötte és kialakulása – a görög katolikus egyházé és az ortodox egyházé, – két kulturális és politikai központot létrehozva (Balázsfalva, Nagyszeben), amely makacsul védte a nemzeti létet. (...) Az anyaország gondot viselt a határon túli románokra különböző formában: sajtó, nemzeti iskolák fenntartása, kulturális egyesületek fenntartása, erdélyiek

1 Scurtu, Curculescu, Dincă és Soare (2000): *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Petrion, București. 111–115. o.

felvétele a Román Akadémiába, pl. Timotei Cipariu² és August Treboniu Laurian³ felvétele). A kultúra így nem csak egy szellemi egyesülést jelentett, hanem lehetőséget teremtett egy Nagy-Romániában való egyesülésre is.”⁴

A korszak általános jellemvonásai, tudnivalói után a tankönyv 112. oldala külön alcím alatt tárgyalja az 1848–1918 közötti időszakban, Erdélyben élő románság helyzetét. A ’48-as forradalom és szabadságharc utáni időszakot három részre osztja: neoabszolutizmus időszaka (1849–1860), liberális kormányzat időszaka (1860–1867), az osztrák-magyar dualizmus időszaka (1867–1918). A neoabszolutizmus időszakáról olvashatjuk, hogy az osztrák centralista, németesíteni és katolizálni kívánó politika korlátozta a románság nemzeti aktivitását. A korszak pozitívumának tekinti, hogy a román, görög katolikus fogarasi püspökséget érseki rangra emelték (1853) Gyulafehérvár-fogarasi⁵ érsekség néven. Az 1860–1867 közötti időszakban kaptak lehetőséget a románok a politikai életben való részvételre, visszavehették az irányítást a helyi szintű vezetésben, bizottságokban. Az 1863–64-ben Nagyszebenbe összehívott erdélyi országgyűlésről úgy ír, mint amelyen 46 román, 43 szász és 32 magyar képviselő vett részt. (Pedig a magyar és székely képviselők döntő többségének távolmaradása miatt a diétát csonka országgyűlésnek is szokás nevezni.) Az elfogadott törvények politikai és vallási egyenlőséget biztosítottak a románok és más nemzetiségek számára, és a román nyelv hivatalos nyelvvé vált Erdélyben a magyar és a német nyelv mellett).⁶ A román nemzeti aktivitást Erdélyben ebben az időszakban két fő pontban határozza meg: kulturális tevékenység (emlékiratok írása, konferenciák rendezése, egyesületek létrehozása) és politikai tevékenység. „Az 1867-es osztrák-magyar dualizmus létrejötte baljós előjeleket szolgáltatott Erdély számára.” – olvashatják a tanulók az 1867–1918 közötti időszokról szóló rész elején.⁷ Magyarország Erdélyt anektálva – olvashatjuk a továbbiakban – a magyarsítás különböző formáival próbálkozott: a nemzetiségeket, a sajtót érintő, az oktatást és a választást érintő törvények formájában. Ezt látva az erdélyi románság különböző

- 2 Román nyelvész, filológus. A Román Akadémia elődjének, a Román Akadémiai Társaságnak 1867-től alelnöke volt. Elsőként írta le a román nyelv kialakulásának alapvető hangtörvényeit. Petru Maior nyomán úgy vélte, hogy a modern nyelvek közül a román nyelv hasonlít legjobban a vulgáris latinra. Kétrészes, függelékével együtt 800 oldalas *Gramatică limbei române* című műve a valaha írt legrészletesebb – a nem latin eredetű elemeitől megtisztított – román nyelv grammatikája. – A Wikipédia szócikke alapján. <https://hu.wikipedia.org/>
- 3 Filológus, történész, publicista és politikus. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ismert román alakja Erdélyben, egyike a Román Akadémia alapítóinak. Bukarestben az egyetemen találkozik Nicolae Bălcescuval, akivel együtt 1845-ben kiadják az első román történelmi témákat boncolgató folyóiratot *Történelmi magazin* Daciának címmel. A lap cikkei nacionalista hangvételűek, bizonyítani kívánják a románság ősiségét, folytonosságát és egységességét Erdélyben, Moldovában és Munténiában. – A Wikipédia szócikke alapján. <https://hu.wikipedia.org/>
- 4 Scurtu, Curculescu, Dincă és Soare (2000) 111–112. o.
- 5 A „gyulafehérvári” utalás volt az eredeti ortodox metropóliára.
- 6 Scurtu, Curculescu, Dincă és Soare (2000) 112. o.
Amikor az erdélyi román nemzeti tevékenységekről esik szó, Erdély területének meghatározásánál zárójelben szerepel, hogy 1860-ban a Bánátot Magyarország anektálta.
- 7 Uo.

politikai akciókkal próbált Erdély Magyarországra történő beolvasztása ellen tenni – írja a tankönyv –, például 1868-ban a Balázsfalván kiadott Pronunciamentum (nyilatkozat), amelyben autonómiát akartak Erdély számára és a szebeni diétán elfogadott törvények alkalmazását kérték. 1869-ben létrejött a Magyarországi és Bánáti Román Nemzeti Párt, úgy ahogy az Erdélyi Román Nemzeti Párt is, amelyek 1881-ben egyesültek Román Nemzeti Párt néven. A párt a politikai passzivitást alkalmazta, s a legfontosabb nemzeti akciója a „memorandista megmozdulás” volt az 1892–1894 közötti esztendőkből, amely kritizálta Erdély annektálását és a magyarosító szándékot. „300 fős delegáció vitte Bécsbe a dokumentumot, amelyet az uralkodó a magyar hatóságoknak Budapestre küldött, elemzésre.” – szerezhettünk információkat az 1890-es évek elején történekekről.⁸ Ezt követően a fő vezetők „perbe fogásáról” és elítéléséről olvashat a diák. Ilyen elítélt volt az akció élén álló Ioan Rațiu,⁹ s bár nem sikerült a megmozdulással a kitűzött célt elérni, de erős visszhangot váltott ki az akkori Európában. A tankönyv ír az 1905-ös szemléletváltásról a Román Nemzeti Párt berkein belül, amely során a passzivitáson alapuló politikai taktikát felváltotta az aktív, tenni akaró politika, amely „célul tűzte ki a román politikai önállóságot”.¹⁰ A Romániával való egyesülés nyílt szándéka előtérbe helyezett egy föderalista koncepciót Aurel C. Popovici¹¹ tervei alapján, melyet Octavian Goga,¹² Vasile Lucaciu¹³ és Vasile Goldiș¹⁴ is támogatták, s amely az etnikai homogenitáson alapult volna. „A román nemzeti törekvéseket segítették a szocialista megmozdulások, amelyek egyre aktívabbak voltak 1905 után.” – olvashatjuk a tankönyv 113. oldalán. A tankönyvi lecke Erdéllyel foglalkozó részének végén olvashatunk arról, milyen kulturális „fegyverekhez” nyúlta a románok a nemzeti-ségi jogaikért, valamint milyen eszközöket vettek igénybe az anyaországi románok az „Erdélyért folytatott harcban”.¹⁵

A 12. osztályosok számára írt tankönyvről elmondható, hogy a hiányosságok és a téves adatok akadályozzák és meggátolják a tanulót abban, hogy a modern történettudomány álláspontjának megfelelő ismereteket szerezzenek a korszakról. A magyarok honfoglalását és Erdély birtokbavételét a XI–XIII. századra datálni tévedés.

8 Scurtu, Curculescu, Dincă és Soare (2000) 113. o.

9 Erdélyi román politikus, ügyvéd. 1848-ban részt vett a magyar csapatok elleni harcban.

10 Uo.

11 Román újságíró és politikus, a Memorandumot saját kézjeggyükkel ellátók egyike. Ismeretségeit kihasználva Ferenc Ferdinándhoz közel álló körökön keresztül próbálta elérni az Osztrák–Magyar Monarchia föderalista átalakítását.

12 Román költő, drámaíró, antiszemita politikus, miniszter, később miniszterelnök. Cikkei miatt börtönbüntetésre is ítélték. Bukarestbe költözése után az első világháború időszaka alatt jelentős erőfeszítéseket tesz Romániának az antant melletti hadba lépéséért. 1918-ban részt vesz a párizsi béketárgyalásokon. Ady Endre barátja volt.

13 Román politikus, újságíró, görög katolikus pap, a Román Nemzeti Párt egyik vezetője volt.

14 Román pedagógus és politikus, a Román Akadémia tagja. 1906–1910 között képviselő a magyar parlamentben. Részt vesz és beszédet mond 1918. december 1-én a gyulafehérvári román nagygyűlésen, ahol a résztvevők kimondják Erdély Romániához csatolását.

15 Scurtu, Curculescu, Dincă és Soare (2000) 113. o.

A tankönyv ezen tévedése vélhetően szándékos és tudatos, tudniillik a vitatott dákorumán kontinuitás elméletének akar érvényt szerezni.¹⁶ A románság vagy a nemzetiségek tudatos elnyomásáról beszélni ebben az időszakban történettudomány szempontjából értelmezhetetlen. Az újkor előtt ugyanis az egyének életét és mindennapjait nem az etnikai származás határozta meg. A földbirtok nagysága, a társadalomban elfoglalt hely volt az, ami meghatározta az illető kiváltságait, jogait, vagy azt, hogy részt vehetett-e a politikai életben. Ami hiányolható a tankönyv sorait olvasva, az, hogy nem tesznek említést a tankönyv szerzői arról, hogy bár a nemzetiségek, s köztük a románok, segítettek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverésében, mégis „azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül”. Úgy vélem fontos lenne láttatni a tanulókkal, hogy a Habsburg ígéretekéből, amelyek a nemzetiségeknek szánt engedményekről szóltak, a későbbiekben nem teljesült semmi. Talán az egyedüli „fizetség” az osztrákok részéről, amiről a tankönyv is tesz említést, az a Gyulafehérvár-fogarasi érsekség létrehozása, aminek kapcsán „nem is titkolták a mögöttes politikai szándékot, hogy ezáltal jutalmazták a románok magyarelles fegyveres fellépését az 1848–49-es szabadságharc idején”.¹⁷ A dualizmus időszaka a románok szemszögéből negatív korszak. Nem tagadható, hogy az 1900-as évek fordulóján mindinkább előtérbe kerül a magyar kormány magyarosító szándéka. Azonban nem szabad megfélemedezni arról, s mindenképpen tanítani kell, hogy a kiegyezés utáni első kormányban a vallás- és közoktatási tárcát elvállaló báró Eötvös József javaslatára fogadta el az országgyűlés az akkori Európában kivételesen liberális nemzetiségi törvényt (1868. évi XLIV. törvény). Ennek ismeretében azonban a románság szemszögéből sem lehet a dualizmus időszakát „sötétnek” titulálni. A tankönyv nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a „szocialista megmozdulásoknak”, amelyek szerepet játszottak a nemzetiségi és egyben román törekvések életben tartásában. Hatással voltak a nemzetiségekre azok az eszmék is, melyek leginkább szociáldemokrata célkitűzések között szerepeltek, s a tőkés társadalmi berendezkedés felszámolásáról és az általános választójog megteremtéséről szóltak.

A másik, 12. osztályosoknak íródott tankönyv *Konzervativizmus, nacionalizmus, hagyománytiszteltet* címet viselő 6. fejezete két leckében foglalkozik a vizsgált korszakkal. A román társadalom Erdélyben és Magyarországon címet viselő lecke elején tájékoztatja a tanulót arról, hogy a korszakban az anyaországon kívül körülbelül 4 millió román élt. A dualizmust megelőző éveket egy olyan időszaknak tartja,

16 Ezen elmélet szerint, miután 106-ban a rómaiak meghódították Daciát, elkezdődött az őslakos népek romanizálása („rómaiassítása”). A dákok asszimilációja viszonylag rövid idő, kevesebb mint 150 év alatt lezajlott, ennek eredményeként kialakult egy latin nyelvű és kultúrájú népcsoport, amit az elmélet hívei dákorumán népeknek neveznek, s akiket a románok őseinek tartanak. Mivel Dacia csak 150 évig volt római fennhatóság alatt, valószínűtlen, hogy a teljes lakosságot ilyen rövid idő alatt romanizálták volna, még a betelepítések ellenére is. Más meghódított népek ennél jóval hosszabb ideig megőrizték a nyelvüket. Ráadásul a dákok egy része soha nem került római uralom alá, és a gótok megjelenése után is szólnak források még létező dák nyelvű törzsekről. – A Wikipédia szócikke alapján. https://hu.wikipedia.org/wiki/A_rom%C3%A1nok_eredete

17 Gergely Jenő (1991): Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 2. 3. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf> (2015. 05. 23.)

amikor a románok körében lassú „tőkefelhalmozás” ment végbe, elsősorban az egyház és az oktatás terén. Megemlíti a jobbágyság felszabadítását, s hogy Bécs az erdélyi románok közül a görög katolikus felekezethez tartozókat támogatta. Az 1860 utáni időszak osztrák liberalizálódásának tulajdonítja azokat a változásokat, amelyek támogatták a nemzetiségek politikában való részvételét. Ez a tankönyv is megemlíti a nagyszombati diétát, ahol a románok „megfelelő arányban voltak képviselve”.¹⁸ Az 1863–1864-ben elért „sikerekről” ebből a tankönyvből is tanulhatnak a diákok. A dualista időről azonban másféleképpen tanít, mint a korábban elemzett. Az 1867–1918 közötti évek társadalmi és gazdasági fejlődését olyan fejlődésnek tudja be, amelynek előnyeiből a románság is „részesült”.¹⁹ Bár tanít arról, hogy a nemzetiségek az akkori Magyarország társadalmának felét tették ki, mégsem voltak arányuknak megfelelően jelen a budapesti parlamentben, ennek ellenére talál pozitívumot a dualizmus időszakában a románságra nézve is. Az Erdélyben élő románok társadalomban elfoglalt helyéről is ad információkat. Leírja, hogy a román társadalom nagy része falvakban lakott és hagyományos gazdálkodást folytatott. Az általuk megművelt területek általában nem saját tulajdonú földterületek voltak. A legjobb gazdák közülük azonban egy „jómódú falusi elitet” alkottak és írástudók voltak.²⁰ „Az erdélyi paraszt [erdélyi román parasztra gondol a szerző – K. A.] tudott hitelt kérni a bankból, volt bátorsága emigrálni Amerikába, hogy ott pénzt szerezzen, majd visszatérjen, és itthon földet vegyen.”²¹ Romániához képest Erdély és a Bánát magasabb ipari fejlődést produkál ebben az időszakban, köszönhetően az osztrák befektetéseknek és a magánbefektetők megjelenésének. Említést tesz továbbá egy vékony román városi rétegről, amelyet az értelmiségiek, ügyvédek, kereskedők és funkcionáriusok alkottak. „A nacionalista politika, amelyet a magyar kormányok folytattak a dualizmus idején, nem vezetett a románok asszimilációjához. Ők ugyanis tömbökben éltek, különböztek a magyar lakosságtól vallási, szociális tekintetben, ami megnehezítette az asszimilációjukat. Hasonlóképpen az egyház és az egyház által fenntartott iskolák autonómiája segítette a románokat abban, hogy saját nemzeti létük legyen Magyarországon, még akkor is, ha a magyar hatóságok nem nézték ezt jó szemmel. A magyar állam minden próbálkozása ellenére a románok többsége az állam hivatalos nyelvét [azaz a magyar nyelvet – K. A.] sem ismerte. Így a magyar politika magyarosító törekvése kudarcot vallott” – ezzel a megállapítással zárul a lecke.²²

A tankönyv 7. leckéje *A románok politikai tevékenysége Magyarországon* cím alatt a románság két politikai irányzatát (passzív és aktív irányvonal a Román Nemzeti

18 Copoeru, L., Pecican, O., Mitu, S., Țărău, V. és Țirău, L. (2004): *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Sigma, București. 82. o.

19 Uo.

20 Copoeru, L., Pecican, O., Mitu, S., Țărău, V. és Țirău, L. (2004). 82. o.

21 Uo.

22 Uo.

Párton belül) mutatja be egy egész oldalon keresztül. Megemlíti Andrei Șaguna²³ nevét mint az aktivitást szorgalmazó politikai kör vezető személyiségét, ami különbséget jelent a már elemzett 12. osztály számára íródott tankönyvhöz képest.

Összességében pozitívnak mondható, hogy ez a tankönyv tanít a dualizmus időszakának olyan jellemzőiről, ami a román lakosság szempontjából is előnyös volt. A románság társadalomban elfoglalt helyéről mindenképpen beszélni kell, s ezt meg is teszik a tankönyv szerzői, azonban a román parasztság hitelfelvételéről, valamint Amerikába emigrálásukról és visszatérésükről szóló mondat mindenképpen pontosításra és korrigálásra szorul. Az egyház és az egyház által fenntartott iskolák autonómiája kapcsán – akárcsak az elsőként vizsgált tankönyv esetében – nem szól báró Eötvös Józsefről és az európai viszonylatban is liberálisnak mondható nemzetiiségeket érintő törvényekről. Irreális elvárás lenne a román szerzőkkel szemben, hogy írjanak a „Lex Apponyi” (1907. évi XXVII. törvény) néven ismertté vált, gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető, a nemzetiségeket érintő törvénycsomagról és annak előzményeiről. Pedig a tankönyvben szerepel, hogy a románság államnyelvismerete hiányos, s ez a törvény többek között éppen ennek a problémának orvoslására született.²⁴

A 11. osztályosoknak ugyanazon szerzők által összeállított tankönyv egyetemes történelemről szól.²⁵ A 4. fejezet 2. leckéjében *A modernizálódás problémái Középkelet Európában* cím alatt esik szó a vizsgált korszakról. „Az Osztrák Birodalom, amelyet a Habsburg-dinasztia irányított, 1867-ben átszerveződött, felvéve az Osztrák–Magyar Monarchia nevet. Így a magyarok nemzeti óhajai teljesültek. Más népek azonban elégedetlenek voltak, mivel nem biztosították számukra nemzeti jogukat. Ha nem is kérték a Birodalom szétdarabolását, minden nemzetiség azt szerette volna, ha saját és autonóm politikai köre lett volna, ami biztosította volna a nemzeti identitás megőrzését” – olvasható a tankönyv 42. oldalán. A „nemzeti identitás” szavakat pirossal emelték ki és ennek jelentése, definíciója olvasható a 43. oldalon. Ennél is érdekesebb a 43. oldalon található térkép, amely az Osztrák–Magyar Monarchiát ábrázolja úgy, hogy Felvidéket Slovacianak nevezi. Az 53. oldalon található, az 1914-es Európát bemutató térkép csak a Monarchia nemzetiségeit jelöli, s e szerint Erdély lakossága román nemzetiségű.

A tankönyvet alaposan szemügyre véve megállapítható, hogy a térképek hibásak, és mindenképpen korrigálásra szorulnának.

A következő vizsgált tankönyv 8. osztályosok számára íródott – s akárcsak a 12. osztályosoknak szánt tankönyv –, ez is egész tanévben csak a románok történelmé-

23 Erdélyi román, szentté avatott püspök. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt csatlakozott a szerbek magyarellenes mozgalmához és részt vett mindazon politikai tevékenységben, amelyek a magyar érdekek ellen irányultak. Lipót-rendet kapott 1850-ben „kitűnő szolgálataiért”. Bárói rangra emelték 1852-ben. Az 1867-es és ’68-as főrendiházi üléseken is részt vett és felszólalt.

24 A „Lex Apponyiról” bővebben olvashatunk Köö Artúr (2014): *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. (Underground Kiadó, Budapest) című könyvében.

25 Copoeru, L., Pecican, O., Mitu, S., Țărău, V. és Țirău, L. (2000): *Istorie. Manual pentru clasa a XI-a*. Editura Sigma, București.

vel foglalkozik az ókortól a legújabb korig. A 9. fejezet 5. leckéje foglalkozik az általunk vizsgált időszakokkal. Az anyaország határain kívül élő 4 millió román itt is szerepel, de olvashatunk az 1853–54-es jobbágyfelszabadításról és a görög katolikus románságnak biztosított előnyökről. A nagyszebeni román ortodox püspökség megalapításáról is tanulnak a diákok, megemlítve vezetőjének, Andrei Șaguna főpapnak a nevét is. Șaguna neve a korábbi elemzés során már felmerült: az egyik, 12. osztályosok számára írt tankönyv említi a nevét, de csak az aktivitást szorgalmazó politikai irányvonal kapcsán. Az 1860-as évek elején elért „román sikerekről” itt is olvashatunk, azonban ezeket „tiszavirág életű” sikereknek nevezi. „A Poroszországtól elszenvedett vereség következtében Ausztria nagy engedményeket tett a magyaroknak, annak érdekében, hogy biztosítsa az állam fennmaradását” – ad magyarázatot a dualizmus rendszerének létrejöttére.²⁶ A dualista időszak gazdasági és szociális fejlődéséről, amelynek előnyeit az erdélyi románság is élvezte, ez a tankönyv is említést tesz. A magyar kormány nacionalista politikájának felrója, hogy nem biztosította az olyan nemzetiségek számára a politikai jogokat, mint a románok, szlovákok, szerbek. „A nemzetiségi törvény és az oktatásügyi törvény (1868) ezt az állapotot véglegesítette” – tesz burkoltan említést az Eötvös-féle törvényekről.²⁷ A románság egy tömbben élése és felekezeti mássága itt is úgy szerepel, mint ami megnehezítette az asszimilálásukat. A lecke szövegében az asszimilálás szót egyedülként pirossal kiemelték, s a 101. oldalon jelentését külön is meghatározzák. Az erdélyi románok helyzetét taglaló leckerész végén a tankönyvírók a Román Nemzeti Párt történetének és a korszak román politikai irányvonainak leírására tesznek kísérletet.

A 8. osztályosok számára összeállított tankönyv, ha konkrétan nem is, de burkoltan tanít az Eötvös-féle törvényekről. A törvényeket azonban úgy értékeli, hogy az a nemzetiségek elnyomását a következő évtizedekre „véglegesítette”. Mivel az európai modern történetírás szerint ezek a korszak legliberálisabb törvényei, ez az álláspont a történettudomány szempontjából inkorrekt.

A vizsgálat tárgyát képező utolsó tankönyv 7. osztályos tanulók számára íródott. A XIX. századtól napjainkig tárgyalja az egyetemes történelmet. A 4. fejezet első leckéje a *Nemzetek és nemzetállamok* címet viseli. A lecke az állam, nemzetállam, nemzetiség fogalmakat próbálja tisztázni. Ír arról, hogy sok esetben előfordul, hogy egy nép más országban (az anyaország határain kívül) él, s az adott ország ebből adódóan lehet soknemzetiségű. „A 19. században olyan törekvés mutatkozott, hogy minden nép saját szabad és független államot szeretett volna...” – olvashatjuk.²⁸ Ennek a vágnak tulajdonítja a században zajló függetlenségi és területszerzési harcokat. Az ilyen jellegű európai harcok közé sorolja az olasz egység és német egység létrejöttéért folytatott harcokat, de a románok egységtörekvéseit is. A Habs-

26 Vulpe, Păun, Băjenaru és Grosu (2000): *Istoria Românilor. Manual pentru clasa a VIII-a*. Editura Sigma, București. 100. o.

27 Uo.

28 Ochescu és Oane (1999): *Istorie universală modernă și contemporană. Manual pentru clasa a VII-a*. Editura Humanitas, București. 40. o.

burg-birodalmat „mozaikokból álló” birodalomnak nevezi, amelyet németek, magyarok, csehek, románok stb. alkottak. A 41. oldalon található térkép Európa és a Balkán soknemzetű voltát próbálja szemléltetni az 1880-as években. A térkép állítása szerint Erdélyben, Partiumon és Székelyföldön kívül nem éltek magyarok, nincsenek Erdélyben szászok és szerbek sem, és sorolhatnám még a térkép hiányosságait, hibáit.

Az öt tankönyv részletes vizsgálata alapján megállapítható, hogy a rendszerváltást követően az annyira áhított elfogulatlan, az addigi sérelmeket félretevő, a történettudomány szempontjából hiteles történelemtankönyvek összeállítása az ezredfordulóra Romániában elmaradt. Az elemzett történelemtankönyvekről az mondható el, hogy a dákoromán elmélet hitelessége bizonyításának, továbbá az Erdély területének birtoklására való jogosultság bizonyításának szándéka sarkalatos pontját képezik a romániai oktatásnak. Elsősorban ebből következően mind a tankönyvek szövegében, mind a forráselemzésnél használható térképekben és forrásszövegekben rengeteg hiba lelhető fel.

IRODALOM

- Scurtu, I., Curculescu, M., Dincă, C. és Soare, A. C. (2000): *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Petrion, București.
- Copoeru, L., Pecican, O., Mitu, S., Țărău, V. és Țirău, L. (2004): *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Sigma, București.
- Copoeru, L., Pecican, O., Mitu, S., Țărău, V. és Țirău, L. (2000): *Istorie. Manual pentru clasa a XI-a*. Editura Sigma, București.
- Vulpe, A., Păun, R. G., Băjenaru, R. és Grosu, I. (2000): *Istoria Românilor. Manual pentru clasa a VIII-a*. Editura Sigma, București.
- Ochescu, M. és Oane, S. (1999): *Istorie universală modernă și contemporană. Manual pentru clasa a VII-a*. Editura Humanitas, Bukarest.
- Gergely Jenő (1991): Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio – Kisebbségstudományi Szemle*, 2. 3.
- Köő Artúr (2014): *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Underground Kiadó, Budapest.

A FRANCIA KÖZOKTATÁS TÖRTÉNELEMKÖNYVEI ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM

LAJTAI L. LÁSZLÓ

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

LÁSZLÓ L. LAJTAI: THE HISTORY SCHOOLBOOKS OF THE FRENCH PUBLIC EDUCATION AND HUNGARIAN HISTORY

History textbooks, that are currently used in public education in France have numerous characteristics, which are different from the Hungarian ones. An important difference is, that very much illustration (charts, tables, graphs, diagrams, maps, images, etc.) can be seen next to the texts. Annals history is only one point of view in writing history, which often shrinks into insignificance besides economic, social, art, or intellectual history. The arrangement of subject matter relies only partly on chronology, on the other hand the representation of French and world history, the cultural regions and world religions are ordered partly by topics. In this study three history textbooks are analysed, one is for middle school (collège) (for 13-14 year-olds) and two for high school (lycée) (for 15-16 year-olds). Hungarian history is only mentioned as a part of the history of the 19-20th century and only as a part of the surrounding area. But in describing „the spring of the nations”, that is the revolutions of 1848/49 – under the events of Germany and Italy – Hungary has got a considerable part.

Írásunk arra keres választ, hogy a franciaországi közoktatásban jelenleg használt tankönyvekben milyen információk találhatók Magyarország, illetve a magyarok történelméről, azok milyen szempontból és milyen mélységben érintik, mely összefüggések részeként értelmezik e bennünket közelebbről érintő témát. Előrebo-
csátva rögtön le kell szögezni, hogy néhány kivételtől, illetve részmozzanattól eltekintve a magyar történelemről jellemzően a 19. század közepének tárgyalásakor, valamint, szórványosan, a 20. század világpolitikai jelentőségű történéseivel kapcsolatban esik csupán szó. A franciaországi történelemtankönyvekből kiolvasható magyarságtörténeti kép felméréséhez ezért mindenekeelőtt a kollégiumi negyedik és harmadik osztály, továbbá a líceumi második, valamint első és befejező (*terminale*)

évfolyamok tankönyveit célszerű alaposabban áttanulmányozni.¹ A megszabott terjedelmi keretekre tekintettel jelen írásunkban a 19. századot tárgyaló munkákra korlátozzuk vizsgálatunkat. A feltett kérdés megválaszolásához pedig mindenekelőtt az e tekintetben revelatív munkákat igyekeztünk összegyűjteni.²

A részletekbe hatoló vizsgálat előtt maguknak a tankönyveknek a felépítését és legkülönbébb jellemzőit vesszük röviden számba. Az első és talán legnagyobb különbség a magyar történelemtankönyvekhez képest, amely jelenleg a francia közoktatásban használt történelemtankönyveket kézbe vevő hazai érdeklődőt érhet, az a bennük felelhető szöveges tényanyag mennyisége. Első pillantásra is szembe-tűnő ugyanis, hogy tankönyvei forgatásakor egy francia iskolás összehasonlíthatatlanul kevesebb textuális tényanyaggal találkozik, mint amennyivel a magyarországi oktatási rendszerben tanuló kortársa szembesül. Szándékosan fogalmazunk úgy, hogy kevés szöveges tényanyagot talál tankönyvében, mivel a felhasznált nem textuális információk szövegekhez viszonyított aránya kifejezetten magas. Az általunk áttekintett, napjaink francia közoktatásában használatos történelemtankönyvekben ugyanis – kivétel nélkül – akkora, vagy megközelítően akkora teret foglalnak el a különféle képi-grafikai ábrázolások és illusztrációk, mint maguk a szöveges részek. Az előbbieken döntően a tárgyalt korszakból származó vagy rájuk vonatkozó legkülönbébb képi források (metszetek, festmények, rajzok, karikatúrák, műtárgyak reprodukciói), grafikonok, illetve térképek értendők. A képi források mennyisége, minősége és változatossága még tovább erősíti az utóbbi évtizedek franciaországi történelemoktatásának erőteljesen inter- vagy pluridiszciplináris jellegét, tehát azt a törekvést, hogy a múltat legalább olyan mértékben az egykori történetek jelenlegi helyszínén található politikai-gazdasági képződményekkel (földrajz) és a korábbi korszakok kulturális teljesítményének legfontosabb műalkotásaival (művészettörténet) összefüggésben ismertessék meg, mint pusztán vagy döntően az eseménytörténet kronologikus és kumulatív előadásának memorizáltatásával.

1 A középfokú oktatás Franciaországban nagyjából az 1960-as évek óta alapvetően két nagyobb, egymásra épülő egységre, saját terminológiájukkal élve ciklusra bomlik: az úgynevezett kollégiumi (*collège*) és liceumi (*lycée*) szintre. A hozzávetőleg a magyarországi nyolcosztályos általános iskola felső tagozatának megfeleltethető, tizenegy és tizennégy év közötti korosztályokat magába foglaló kollégium mind a négy (felmenő rendszerben számítva egymást „fordított sorrendben” követő hatodik, ötödik, negyedik és harmadik) évfolyamában a történelmet a földrajzzal együtt, a kettőt egymástól elválaszthatatlan egységként kezelve oktatják heti három tanórán és az állampolgári ismeretekkel kiegészítve. A középfokú képzés második ciklusát jelentő liceum három évfolyamában az általában tizenhét éves korban aktuális érettségi (*baccalauréat*) letételéig (vagy az 1911 óta azt helyettesítő szakmai képesítés, az úgynevezett *certificat d'aptitude professionnelle*, mozaikszóval: CAP megszerzéséig) tartanak a tanulmányok. A liceumi tanulmányok két részre oszlanak: a majdani érettségi típusa mellett döntést megalapozó első ciklusra (második osztály), illetve a kiválasztott érettségire felkészítő második és egyben befejező ciklus két évfolyamára (első, majd befejező osztály). A második és első osztályban szintén heti három, a befejező osztályban pedig – érettségi típustól függően – heti kettő-négy órában oktatják a történelmet, földrajzt és állampolgári ismereteket.

2 Ezúton mondok köszönetet a budapesti Francia Iskola és Gimnázium könyvtárát (*médiathèque*) vezető Félicie de Gérandó-Telekinek és Sándor Zsuzsannának, a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium tankönyvfelelősének, hogy rendelkezésemre bocsátották az intézményeikben használatos tankönyveket, amelyekből a cikk megírásához legtöbb információt nyújtó kiadványokat kiválogathattam.

A második, az előbbiből logikusan következő lényegi különbség az eseménytörténeti tárgyalás arányának és súlyának az eltörpülése az egyéb (gazdaság-, társadalom-, művészet- és eszmétörténeti) szempontokhoz viszonyítva. Az eseménytörténet visszaszorulása elkerülhetetlenül vonja maga után az évszámok mennyiségének szinte minimálisra redukálódását. Nem túlzás kijelenteni, hogy évszámokkal a tankönyvek lapjain manapság szinte csak elvétve lehet már találkozni. A különbség ebben a vonatkozásban akkor válik különösen szembe-tűnővé, ha a francia közoktatásban húsz-harminc évvel korábban rendszeresített tankönyvekkel vetjük egybe a jelenleg használtakat. A napjainkban megfigyelhető törekvések ugyan már akkor is nyilvánvalóak voltak, az arányok viszont az elmúlt bő negyed évszázad folyamán jelentős módosuláson mentek keresztül. A képi és leíró forrásszemelvények, valamint az önálló véleményalkotásra irányuló pedagógiai eszközök aránya jelentősen megnőtt a narratív, eseménytörténeti vázat bemutató részek rovására. Érzékelhető a tankönyveket egybeszerkesztő munkacsoportok abbéli erőfeszítése, hogy a diákokat a szöveges és képi források minél aktívabb és kreatívabb értelmezésére ösztönözzék. E rendeletalkotói-szerkesztői szándék azonban, másfelől, korántsem áll harmonikus viszonyban a megfelelő információs háttér biztosításával, más szavakkal: a mindenkori tanulónak egyre kevesebb tényadat alapján kell(ene) saját erőből egyre nagyobb rálátással lennie a múltbeli történetek összefüggéseire. Ez a pedagógiai törekvés véleményünk szerint már önmagában is ellentmondásos, hiszen túl kevés információ alapján legalább ugyanolyan problematikus akár még hozzávetőlegesen is adekvát (kiegyensúlyozott) véleményt kialakítani bármiről is, mint a zavaróan sok, és ezért feldolgozhatatlanul komplex információtúltengés esetén.

A harmadik, nem kevésbé meglepő különbség a kronológiai-tematikai szerkesztettség sajátosságaiból fakad. A Magyarországon használatosakhoz képest a francia közoktatás tankönyvei tematikai felépítésük és belső elrendezésük arányait tekintve is szokatlannak tűnnek. Az érvényben levő tantervek szerint nem teljesen kronologikus, hanem részben kronologikus, részben tematikus bontásban tárgyalják a saját és a világtörténelmet, hangsúlyosan kulturális zónák és világvallások mentén tagolva a tananyagot. A középkori Európát ábrázoló térképeken például nem országok vagy birodalmak szerepelnek, hanem nyugati és keleti kereszténység, illetve iszlám civilizáció. A francia történelem legjelentősebb eseményeként, mintegy „arkhimédészi pontként” bemutatott 1789-es forradalom felvezetését az antik minták és a középkori-újkori sajátállami előzmények kontextusában értelmezik. A korábbi évtizedekhez képest is egyre nagyobb figyelmet szentelnek az afrikai kontinens történetének, akár a nemzeti történelem 19. század végére megszilárdult tankönyvi kánonja³ rovására is, hogy csak néhány szimptomatikus példát emeljünk ki.

Áttérve immár annak vizsgálatára, hogy milyen típusú információk nyerhetők ki Magyarországon, illetve a magyarok történetéről a napjaink francia közoktatásában használatos tankönyvekből, első megállapításként azt érdemes leszögezni, hogy

3 A kérdésről részletesebben vö. Pierre Nora: Lavissee, a nemzetnevelő – a „kis-Lavissee”, a köztársaság evangéliuma. Ford.: Lajtai L. László. In: Uő (2010): *Emlékezet és történelem között*. Szerk. K. Horváth Zsolt. Budapest, Napvilág Kiadó. 49-66.

ellentétben például a kifejezetten angol, olasz és német vonatkozású eseményeket esetenként különálló leckékben tárgyaló fejezetekkel, Magyarország sohasem önállóan, hanem mindig a környező térség történetének szerves részeként, attól elválaszthatatlan egységben jelenik meg. A 19. század kontextusában és az évszázados francia külpolitikai gondolkodás hagyományai ismeretében ez voltaképp korántsem meglepő. Akinek volt már a kezében francia történelmi atlasz, azt szintén nem éri váratlanul a magyar települések sajátos megnevezésének a problémája: ha egy magyarországi településnek – tekintet nélkül a történelmi és jelenlegi Magyarország közötti különbségre – van bármilyen (az esetek döntő többségében a német megnevezéssel azonos vagy abból franciásított) francia neve, akkor azt használják. Mindazonáltal ehhez sem ragaszkodnak szigorú következetességgel, amire jellegzetes példaként hozható fel az egyik líceumi tankönyvben közölt egész oldalas Európa-térkép,⁴ amelyen a reneszánsz szellemi mozgalmak topográfiája vonatkozásában négy magyar – egyetemnek, illetve nyomdának otthont adó – helysége (Pozsony, Pécs, Buda, Pest) olvasható Presbourg, Fünfkirchen és Buda-Pest alakban.

Ahogy a bevezetőben már előrebocsátottuk: a megszabott terjedelmi korlátokra tekintettel az alábbiakban csak egyetlen, ám annál szimptomatikusabb kérdéskört veszünk közelebből is szemügyre, nevezetesen az 1848–49-es események tankönyvi tárgyalását. Érdekes mindjárt a legújabb kiadású tankönyvvel kezdeni. A 2011-ben megjelent kollégiumi negyedik osztályos történelem-földrajz tankönyv egyetlen lecke keretében tárgyalja a 19. századi nemzeti követelések összetett tárgykörét.⁵ A „Milyen kimenetelük van Európában a nemzeti követeléseknek?” kérdés formájában megfogalmazott alcímmel bevezetett kurzus három (A, B, C) eseménytörténeti összefoglalóból, öt képi, illetve szöveges forrásból és a rájuk vonatkoztatott kérdésekből, továbbá az előbbiben szereplő öt fogalmat (többszempontosságú állam, nemzet, nacionalizmus, pánszlávizmus, a népek tavasza) megmagyarázó kislexikonból (*vocabulaire*) szerveződik egybe. A nagybetűkkel jelölt szöveges összefoglalók kronológiai rendben épülnek egymásra, miáltal mintegy az események kibontakozása mögött megbúvó teleologikus fejlődésre is utalnak (A = A népek tavaszának kudarca, B = A nemzetek születése, C = A nacionalizmusok kiéleződése). A három időben egymásra következő főtema további két-két altémára bomlik, amelyek részben időben követik egymást (A/1. a görög és belga függetlenség kivívása, A/2. 1848 európai forradalmi hulláma), részben egymással párhuzamosan zajlanak (B/1. olasz egység, B/2. német egység), részben egymástól függetlennek tekinthetők, sőt az előbb tárgyalt időben meg is előzi a később tematizáltat (C/1. az 1878-as balkáni felkelés és következményei 1908-ig, C/2. Elzász-Lotharingia elvesztése és a Németországgal szembeni francia revansvágy). Jóllehet a szöveges összefoglalónak (A/2.) mindössze egyetlen mondatában történik utalás a magyar történelem meghatározó esemény-összefüggéseire –, ráadásul ebben is csupán más nemzeti mozgalmak

4 Les mouvements intellectuels en Europe à la Renaissance, in: *Histoire 2e. Les fondements du monde contemporain*, sous la direction de Jérôme Grondeux, Bordas, 2005, 104-105.

5 Les revendications nationales en Europe au cours du XIXe siècle. In: *Histoire Géographie 4e, programme 2011*, Nathan, 2011, 160-161.

társaságában, a közöttük mutatkozó fázisbeli és egyéb különbségeket homogenizáló mellérendelésben („1848-ban egy újabb forradalmi hullám söpör végig Európán. A németek, olaszok, magyarok és csehek nemzetté akarnak válni.”) – az öt elemzendő forrás egyikét a tankönyv szerzői teljes egészében 1848 magyar történeiséből merítik. A népek tavasza általános tematikáját exponálni hivatott forrás maga is két – egy képi és egy szöveges – részből és a hozzájuk kapcsolódó egy-egy mintakérdésből tevődik össze. A képen (ahogy az némi utánajárással kideríthető, ebben a tankönyvben ugyanis nem szerepel forráshivatkozás) Bellony László (1871–1913) „*Talpra magyar!*” 1848 *Marczius 15* című színezett litográfiájának reprodukciója látható, rajta két sorszámval, amelyek a kép fókuszába állított öt főalak közül kettőt, Petőfi Sándort és Kossuth Lajost emelik ki, akikről *A forradalom hősei* című képaláírástól a nevükön kívül még az alábbi információk tudhatók meg: „A romantikus költő S. P. *Talpra magyar* című versét szavalja”, illetve „L. K., a forradalom vezetője”. A mozgalmassá tömegjelenetet és a történelmi személyiségeket szerencsésen vegyítő képi forrást (a név szerint említettek mellett még Damjanich, Bem, Batthyány Lajos és Klapka György alakja azonosítható be a 19. magyar történelem ikonográfiájában tájékozott „átlagbefogadó” számára), nem kevés didaktikai szándékkal, Petőfi *Nemzeti dal*ának első versszakát követi, természetesen francia fordításában.⁶ A képi-szöveges forrásból a tanulók számára kibontakozó összetett információhalmazt az alábbi két kérdés igyekszik világosabbá tenni: 1. „A kép mely elemei mutatják, hogy ez a forradalom népi (*populaire*) és nemzeti (*nationale*)?” 2. „Ki(k)hez szól Petőfi? Milyen szöveget intéz hozzá(juk)?”

A hatodik lábjegyzetben említett másik, kollégiumi negyedik osztályos tanulók számára íródott történelem-földrajz tankönyvben ugyanez a téma a „kisérettségire”⁸ felkészítő három feladat egyikeként szerepel, mégpedig ugyanazt a képet és ugyanazt a Petőfi-verset felhasználva (ahogy már szóltunk róla, az utóbbi más fordításban és két versszakával leközölve). A fentebb elemzethez képest ez a tankönyv némileg mélyebb betekintést nyújt 1848 magyarországi történeisébe. *A magyar forradalom* elnevezésű illusztráció alatt ugyanis a következő magyarázat olvasható: „A költő

6 Megemlítendő, hogy a Petőfi-féle *Nemzeti dal* további két, a kétezres években megjelent francia történelem-tankönyvben is szerepel, ráadásul mindháromban némileg eltérő címen, más-más terjedelemben, és ami a leginkább meglepő, eltérő fordításban. Amíg a fent elemzett tankönyvben – a lecke címével teljes összhangban – az alábbi sorral kezdődik a költemény: „Kelj fel, magyar nép, a nemzet hívi!”, addig a líceumi tanulók számára készítettben, illetve egy másik, a kollégiumi negyedik osztály számára íródott történelem-földrajz tankönyvben az eredetihez közelebbi „Talpra magyar, mert hív a haza”, illetve „A haza hív, ó magyar! Talpra! most vagy soha!” áll. (Azt már csak maliciózus ráadásként jegyezzük meg, hogy Petőfi keresztnéve is háromféle – Alexandre, Sandor, Sándor – alakban olvasható.) Vö. *Histoire 2e*, sous la direction de Jean-Michel Lambin, Hachette, 2000, 270; *Histoire Géographie 4e*, sous la direction de Éric Chaudron, Rémy Knafou. Édition Belin, 2006, 156

7 A nyelvi szerkezet alapján egyes és többes számúként egyaránt értelmezhető a két mondat.

8 A kollégium négy évfolyamának elvégzését egy minden tanulóra vonatkozó általános vizsgabizonyítvány zárja (*diplôme national du brevet*). Megszerzésének egyik előfeltétele a sikeres írásbeli vizsga, amelynek három feladata közül az egyik kötelezően a történelem-földrajz-állampolgári ismeretek tárgyból való. Ez a francia oktatási rendszerben 1947 óta létező, számtalan módosításon átment „kisérettségi” mindazonáltal csak a kollégiumbeli ismeretek felmérő-lezáró értékelésére szolgál, de nem jelenti egyúttal az iskolakötelezettség végét is, amely 1959 óta tízenhat esztendőig tart.

Petőfi, középen, a nemzeti dallá vált »Talpra magyar«-t szavalja. Jobbján Kossuth, aki kikiáltotta Magyarország függetlenségét Ausztriától 1848-ban».⁹ A bővebb képaláíráshoz ezúttal három kérdés kapcsolódik, amelyek viszonylag sokrétűen értelmezik a témát, hiszen társadalomtörténeti vetülete mellett egyúttal politikai eszmétörténeti szempontból is problematizálják,¹⁰ sőt, tér- és időbeli dimenzióban is tágítják, amennyiben rákérdeznek arra, hogy »1848-ban milyen birodalomhoz tartoznak a magyarok?«, illetve felszólítják a tanulókat, hogy »Mutassátok be a magyar nemzet szimbólumait».

Eggyel magasabb szinten a fentebb tárgyaltnál összetettebb forradalomértelmezésre készítetik a tankönyvszerzők a líceumi második osztályok tanulóit. Az immár magyarországi oktatási rendszer logikája szempontjából is középiskolás korosztályba tartozók ugyanis önálló leckében sajátíthatják el »A népek tavasza«-val kapcsolatos tudnivalókat, amelyben az eseménytörténet jellemzően szintén három részre tagolódik: az 1848-as forradalmak kiváltó okai, lefolyása és bukása. Az egyik líceumi tankönyv hat képi és szöveges forrással mélyíti el az eseménytörténeti vázból kiolvasható ismeretanyagot. A magyarországi eseményekkel ebben a tankönyvben nemcsak az eseménytörténeti rész második és harmadik szakasza foglalkozik, hanem a hat forrás közül kettő is. A bécsi forradalomról szólva megtudjuk, hogy »Ennek sikerétől ösztönözve a Birodalom különböző nemzetiségei felkelnek: a csehek, horvátok, magyarok, Kossuth által vezetve, autonómiát szereznek; szeptemberben [sic!] Magyarország kinyilvánítja a függetlenségét.» A forradalmak bukását bemutató rész első bekezdése pedig ekképp tájékoztat: »Ausztriában a cseh forradalom leverve, az osztrák fennhatóság helyreáll Észak-Itáliában és Bécsben; 1849-ben pedig az osztrák fegyverek az orosz csapatok segítségével legyőzik a magyarokat.» Ahogy a fentebb vizsgált kollégiumi tankönyvekben, a források ezen a korosztályi szinten is az ismeretek elmélyítését és a mélyebb összefüggések felismerését kívánják előmozdítani. A hat forrásból négy nem szöveges, amelyek közül a két festményreprodukció mellett immár egy (a gyapjú és a gabona 1830 és 1848 közötti európai árváltozását bemutató) grafikon és egy (az 1848-as forradalmak fontosabb színtereit ábrázoló) térkép is található. Előttük még egy-egy alkotóművész-portré és az ábrázolt személytől vett idézet olvasható. A másodikként szerepeltetett Verdi-arc képet és levélrészletet megelőzően Petőfi (Orlay Petrich-féle) portréja és rövid életrajza¹¹ olvasható, fölötte pedig a »Magyar hazafias vers«-ként (*Chant patriotique hongrois*) megnevezett *Nemzeti dal* első két strófája. Az arckép és biográfia alatt négy kérdés helyezi tágabb kontextusba a versidézetet, amelyek közül a kollégiumi

9 A pontatlanság, természetesen, nemcsak abban áll, hogy a Függetlenségi nyilatkozatra 1849 áprilisában került sor, de a képen Kossuth Petőfitől balra látható (ami a képet néző számára persze jobbra van).

10 »Állítsátok két oszlopba a dal szövegét, bemutattva, hogy a magyar forradalom egyszerre liberális és nemzeti mozgalom.» *Histoire Géographie 4e*, sous la direction de Éric Chaudron, Rémy Knafou, Édition Belin. 2006, 156.

11 »A költő és magyar nemzeti hős, Petőfi Sándor (1823–1849) vezeti március 15-én a pesti ifúság felkelését és szerzi e híres verssorokat. Az 1849-es segesvári csatában veszti életét.» *Histoire 2e*, sous la direction de Jean-Michel Lambin, Hachette, 2000, 270.

tananyagból visszaköszönő politika-, társadalom- és eszmétörténeti problematika mellett, a történelem és a jövőhorizont témája vetődik fel új elemként.¹² Az eddigiekhez képest teljesen új mozzanat, hogy a további két képi forrás a forradalmak bukását eleveníti meg, mégpedig az egyik épp a világosi fegyverletétel bemutatásán keresztül. A budapesti Hadtörténeti Múzeumban őrzött, 1850 körül készült Klinovszki-festményen (mindezt a képaláírásból lehet megtudni) a magyarok 1849-es kapitulációja látható az alábbi magyarázattal: »A magyar csapatoknak, amelyeket egyszerre támadtak az osztrákok, horvátok és oroszok, kapitulálniuk kell. Több mint harmincezer ember teszi le a fegyvert Világosnál. Kegyetlen megtorlás veszi kezdetét.»

Egy másik líceumi második osztályos történelemtankönyv is részben a magyar forradalom vérbefojtásának képi reprezentációjával ábrázolja a 19. századi nemzeti mozgalmak összetett szimbolikáját. A *nemzet emblémái és szimbólumai* címet viselő lecke négy példán illusztrálja a bevezető mondat – a hagyományosan államközpontú francia nemzetfelfogás – tételes állítását.¹³ A nemzeti himnusz, zászló, szimbolikus földrajz és allegória felsorakoztatásakor a magyar történelem – rendhagyó módon – ebben a tankönyvben nem a Petőfi-féle *Nemzeti dal*,¹⁴ hanem *A két hóhér* című allegorikus litográfia szerepeltetésével képviselteti magát. A képaláírás szerint 1849-ben készült és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött olasz nyomaton a kétféjű sasként ábrázolt osztrák birodalom a medveként színre vitt orosz birodalom segítségével döfi szíven a fiatal nőalakként megjelenített Magyarországot. A tankönyvszerzők e megrázó erejű kép segítségével magyarázzák el az allegória retorikai figuráját, a forráshoz pedig az alábbi kérdés kapcsolódik: »Miből meríti az erejét ez az allegorikus kép?»

A harmadikként kézbe vett, líceumi második osztályos történelemtankönyv a vizsgált korszak tárgyalásánál a fentebb elemzetteknel is gazdagabb a magyar vonatkozású információkban. Az »1848: a forradalmi mozgalmak tetőpontja és lecsillapodása. Hogyan bukott el a »népek tavasza«?» címet és alcímet viselő lecke¹⁵ mindössze két forrásszemelvénye közül ugyanis az egyik a magyar Függetlenségi nyilatkozatból idéz viszonylag bőségesen (a másik pedig IV. Frigyes Vilmos porosz király 1848. március 21-i proklamációjából), miközben egyetlen életrajzként, egy arcképes rövid biográfia erejéig Kossuth Lajossal ismerkedhetnek meg közelebbről a

12 »1. Ki ellen kelnek fel a magyarok? 2. Mutassátok be, hogy a költemény egyszerre táplálkozik a nemzeti és liberális eszmékből. 3. Milyen szerepet játszik a versben a történelem? 4. Milyen remény hordozója a vers?» *Uo.*

13 »A 19. század első fele az európai történelem fontos szakasza, amikor az őket képviselő államtól megfosztott nemzetiségek megteremtik és megerősítik az identitásukat.» *Histoire 2e*, sous la direction de Guillaume Le Quintrec, Nathan, 2005, 266–267.

14 Helyette az 1990 óta román nemzeti himnuszát emelt, szintén 1848-ban – egyébként feltehetően részben Petőfi verse hatására – íródott, erdélyi Andrei Mureșanu-féle *Ébredj, román* kezdetű költemény első három és fél sora szerepel. Vö. Kiss Gy. Csaba (2011): *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai. Egy nemzeti jelkép történetéhez*. Nap Kiadó, Budapest. 84, 99, 217–220.

15 1848: Apogée et reflux des mouvements révolutionnaires. Comment le « printemps des peuples » a-t-il échoué?, in: *Histoire 2e. Les fondements du monde contemporain*, sous la direction de Jérôme Grondeux, Bordas, 2005, 276–277.

korszakról tanulók. A három bővített mondatból álló „miniéletrajz” viszonylag árnyaltan minősíthető képet ad a magyar forradalom kulcsszereplőjéről, amennyiben a politikai tevékenysége mellett társadalomtörténeti kontextusba is elhelyezi alakját.¹⁶ A Kossuth-életrajz szélesebb összefüggésbe helyezésénél több fejtejtésre adhat okot a rendelkezésre álló ismeretek fényében (és az előzmények ismeretének hiányában) a Függetlenségi nyilatkozatból kiemelt szemelvények értelmezése. A feladatot az alábbi két kérdéssel segítik a tankönyv szerzői: „Mivel indokolja Magyarország az Ausztriától való elszakadást?”, illetve „Mennyiben elfogadhatatlan ez a döntés Ausztria számára?” Az idézett szövegrészekben¹⁷ egyfelől szó esik Magyarország és minden részei és tartományai elévülhetetlen jogainak helyreállításáról, valamint a független európai államok közé való visszatéréséről. A magyar nemzet törvényes képviselői nevében megfogalmazott deklaráció ezt a Habsburg–Lotharingiai-ház hitszegésével indokolja, amely semmibe vette az ország törvényes függetlenségét és alkotmányos szabadságát, és minden erejével Magyarország erejének gyengítésén és fejlődésének akadályozásán erőlködött. Hogy a függetlenség kikiáltása miért lehetett elfogadhatatlan Ausztria számára, arra talán a nyilatkozat fölött elhelyezett térkép alapján várnak releváns választ a tankönyvszerzők. Némi logikával és előismerettel ugyanis kikövetkeztethető, hogy az Osztrák Birodalomnak a Német Szövetségen kívül eső, nagyobb része jelenti Magyarországot (természetesen Galícia és Bukovina kivételével, ezek azonban nincsenek nevesítve), így az önálló magyar állam létrejötte egyúttal az Osztrák Birodalom végét is jelent(h)ette volna. Az 1848-as forradalmak bukásának okaként a tankönyv két tényezőt emel ki: a különböző mozgalmak közötti egység hiányát, valamint – és itt ismét Magyarországot említi példaként – a nemzeti csoportok közötti rivalizálást, amelyet Ausztria hagyományosan kihasznál.

A forradalmi eseményeknek ez utóbbi vonatkozásával kapcsolatban kerül lényegében csak szóba Magyarország a negyedik (líceumi) tankönyv népek tavaszának szentelt leckéjében.¹⁸ A *Forradalmak áradata* címet viselő rész Ausztriának szentelt bekezdésében mindössze annyi tudható meg a hazai eseményekről, hogy

16 „A protestáns kisnemesi családból származó Kossuth Lajos a magyar rendi országgyűlés (*Diète*) szabadelvű szónokai közül a legradikálisabb szárnyhoz tartozik. 1848-ban az első magyar kormányban pénzügyminiszter lesz, júliusban megteremtí a nemzeti haderőt (*armée nationale*) és az ország de facto vezetőjévé válik. Az 1849-es bukást követően haláláig száműzetésben marad.” Jóllehet a leckéhez mellékelte szöveggyűjtemény két másik kifejezés (a nemzetőrség, illetve Nagy- és Kisnémetország) mellett a diéta jelentését is megadja, amennyiben azt a parlamenttel azonosítja. Mivel a definíciót a IV. Frigyes Vilmos által 1847-ben összehívott poroszországi diéta felépítésével és jogköreivel folytatja, így fennáll a veszély, hogy az annak jellemzőit automatikusan a magyar országgyűlésre is vonatkoztató tankönyv használatában téves elképzelések is rögzülhetnek az utóbbiról (például, hogy szintén csak tanácsadó szerepe volt).

17 A tankönyv pontosan megadja az idézett passzusok helyét, amelyből egyébként annak idején a korabeli francia közvélemény is tájékozódhatott a forradalom történetéről, lévén szó a magyar történelemszűrt tudósító Irányi Dániel Charles-Louis Chassinellel közösen írott és 1859–60-ban Párizsban megjelent két kötetes nevezetes munkájáról (*Histoire politique de la révolution de Hongrie, 1847–1849*).

18 Le Printemps des peuples, in: *Histoire 2*, sous la direction de Guillaume Le Quintrec, Nathan, 2005, 262–263.

„A magyarok hallgatólagosan függetlenségre tesznek szert”.¹⁹ A következő, *Az osztrák csendőr visszatérése* címűben pedig az alábbi sommás megállapítás rögzíti a magyarországi események kimenetelét: „A magyarokat 1849 augusztusában Vilagosnál győzik le, Oroszország és a magyar hegemoniától tartó nemzetiségek (szlovákok, románok, horvátok) segítségével”.²⁰ E tankönyv – francia viszonylatban ritkaságnak számító – nyitottságát az etnokulturális különbségekre jól bizonyítja az a kétoldalas Európa-térkép is, amely egymásra vetítve ábrázolja a kontinens összes „nemzetét és államát 1850-ben”.²¹ A térképen megjelenített nemzetek és nemzetiségek az általuk használt nyelv alapján vannak ugyanis rangsorolva, így, kimondatlanul, lényegében etnokulturális entitásokként kerülnek egymással azonos szintre a 19. század közepén például az angolok és írek, franciák és baszkok vagy magyarok és ukránok. Az etnolingvisztikai szemlélet optikája tükrében – jellegzetesen 19. századi logikával – óhatatlanul is az azonos nyelvcsaládba tartozók közötti rokon vonások hangsúlyozódnak, amelynek következtében a magyarok, természetesen, nem sorolódnak sem az Európában jelen lévő négy nagy indoeurópai (latin, germán, kelta, szláv) nyelvcsoporthoz, sem a kisebb indoeurópai nyelvek (lett, litván, görög, albán) közé, hanem a nem indoeurópai nyelvek közös csoportjában²² kapnak helyet, az utolsó oszlopban. Az egyébként Kelet-Közép-, Kelet-Európa és a Balkán etnikai viszonyainak a vonatkozásában is elég pontos térkép – épp a nyelvi állapottal azonosított – nemzet(iség)i hovatartozás 19. század közepi megjelenítésében viszont néhány esetben egészen biztosan félrevezető (az angol nyelv 19. század közepi elterjedtsége az ír sziget nagyobbik részén például biztosan nem azonosítható az angol nemzet(iség)hez tartozással).²³ A tankönyv végén található lexikon mindenestre elméleti és kutatástörténeti szempontból is példás tömörséggel és problémaérővel határozza meg a nemzet fogalmát: „a közös múlt tudata által egyesített csoport. Egysége a politika (terület, állam, állampolgárság) és a kultúra (nyelv, vallás, hagyományok) terén nyilvánul meg.” E definíció nemcsak a 20. század első felének nagy német történésze, Friedrich Meinecke révén elhíresült államnemzet-kultúrnenmet fogalompár dichotómiáját,²⁴ de az Ernest Renan-féle, 19. század végi nemzetdefiníció egyik kulcselemét (miszerint a nemzet „az emlékek gazdag öröksé-

19 Uo., 262.

20 Uo.

21 Uo., 300–301.

22 Amelyen belül ugyanakkor nincsenek további alcsoportok, így a kérdésnek jobban utána nem néző akár rokonságot is feltételezhet az itt felsorolt öt nyelv (a török, magyar, finn, észt és baszk) között.

23 A dialektológiai helyett ugyanakkor a (későbbi) államnemzeti logika visszavetítése is nyomon érhető némelyik nagy létszámú beszélőt magában foglaló nyelv megnevezésekor, például amikor a franciát vagy a németet nem a fő nyelvjárásai (oíl illetve oc, fel- illetve alnémet), hanem a beszélők állampolgári hovatartozása mentén (vallón, svájci francia, illetve elzászi, svájci német, osztrák) bontják belső csoportokra a jelmagyarzat egyes tételeinél.

24 Friedrich Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*, München – Berlin, Oldenbourg, 1908.

gének közös birtoklása”)²⁵ is szerencsésen olvasztja magába, és ezáltal a nemzet fogalmának történetiségére, összetettségére és többféle értelmezhetőségének felismerésére készíti a diákokat.²⁶

Rövid írásunk végén az alábbi konklúziók látszanak körvonalazódni. A történelemoktatás elsődrendű pedagógiai instrumentuma, a tankönyvek szerkezeti felépítése, tematikai és kronológiai súlypontjai, valamint a más tantárgyakhoz kapcsolódása/kapcsolhatósága szempontjából igen lényeges eltérések mutathatók ki az aktuális hazai és franciaországi állapotok között. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy amilyen mértékben elvárják a legújabb franciaországi tantervek összeállítói, hogy a tanulók minél kreatívabb és asszociatívabb hozzáállást tanúsítsanak a múlt minél sokrétűbb szöveges és legkülönbözőbb nem szöveges forrásaihoz, legalább olyan mértékben meg is nehezítik számukra a koherens múltkép mentális felépítését. Napjainkra olyan mértékben szakítottak ugyanis a hagyományos történetírás szilárd kronológiai váz mentén építkező, mindenekelőtt narratív előadásmódjával, amelyben a képi és egyéb források sokkal inkább kiegészítői, mintsem helyettesítői voltak – legalábbis alsóbb- és középiskolai fokon – a szöveges tényanyagnak, hogy a diákok elé tárt ismeretforrások mozaikjaiból nemhogy koherens múltkép nem építhető fel, de néha az alapvető tájékozódási pontok is nehezen kiolvashatóak. A lexikális ismeretek megszerzését ugyanakkor jelentősen megkönnyíti Franciaországban és a francia oktatási rendszert követő tanintézményekben az iskolai könyvtár (*médiathèque*) előírászerűen aktív és lényegében mindennapos használata, így rengeteg múlik azon, hogy egy-egy iskola médiatára milyen mennyiségű és minőségű történelem-könyvvel, -atlasszal és legkülönbözőbb forrásművel van felszerelve, a diákok pedig ténylegesen mennyi időt tudnak fordítani az önálló ismeretszerzésre, és azt milyen elmélyülten és milyen hatékonysággal teszik.

Az 1848–49-es történelem tankönyvekbeli tárgyalásának fenti áttekintése, az egyébként – az olasz és német események mellett – talán leggazdagabbnak tekinthető magyar vonatkozások számba vételével szintén jól rámutat arra, hogy a képi és szöveges források mégoly kreatív, irányított kérdésekkel támogatott előterbe helyezése sem pótolhatja az események viszonylag bővebb, az összefüggésekre fókuszáló (és lehetőleg tárgyi tévedésektől mentes) előadását. A rendszerváltozás előtti franciaországi tankönyvek épp az ismeretanyag összehasonlíthatatlanul szélesebb felvonultatásában és elmélyültebb kidolgozásában különböznek az utóbbi másfél évtizedben

25 Ernest Renan: Mi a nemzet?, ford. Réz Pál, in: *A nacionalizmus. Ezmék a politikában*, Szerk. Bretter Zoltán – Deák Ágnes (1995), Pécs, Tanulmány Kiadó. 185.

26 I. m., 307. A lexikonban ezen kívül a nacionalizmus („a nemzeti érzés túlhalt kifejeződése”), és a nemzetiség definíciója is megtalálható. Az utóbbit kifejezetten a 19. század vonatkozásában tárgyalják, amikor „egy államától megfosztott nemzet, vagy szuverén nemzetként való elismerésére törekvő nép” értelmet adnak neki. Majd megemlítik, hogy „a »nemzetiségek elve« lényegében a népek önrendelkezési joga”. A szócikk egyben visszautal „A népek tavaszá”-nak szentelt lecke előtti kurzusra, amely *A nemzeti törekvések* címet viseli és a 19. század első felének nemzet(iségi) törekvéseit foglalja össze. Benne szó esik nemcsak a német, olasz, lengyel, belga és ír mozgalmakról, hanem említést tesznek az Oszmán és Osztrák Birodalom ortodox vallású (görög, bolgár, szerb, román) és szláv (horvát, szlovén, cseh, szlovák) népeiről is, miközben kiemelik a nemzeti nyelv, történelem és hagyományok, valamint a romantika korabeli szerepét. *Uo.*, 260–261.

íródottaktól. Magyar(országi) vonatkozású kérdésekkel például a 19. század bemutatásakor az 1848-as forradalmakon kívül is foglalkoztak még az idő tájt: az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte, belső felépítése, működése és etnikai széttagozottsága az 1990 előtt íródott líceumi tankönyvekben, úgy tűnik, kötelező tananyag volt.²⁷ A „keleti blokk” megszűnése, a térség országainak Európai Unióhoz csatlakozása, valamint a globalizáció megállíthatatlannak tűnő előretörése, és szoros összefüggésben ezzel, az Európán kívüli világ súlyának növekvő felértékelődése nyilvánvalóan áthangszerelte a francia történelemoktatás térségünk iránti érdeklődésének hangsúlyait. Ebből a nézőpontból tekintve ugyanakkor korántsem állítható, hogy a Magyarország iránti figyelem csökkent volna, inkább annak átalakulásáról beszélhetünk. A soknemzetiségű birodalmi konglomerátum nem kevésbé multietnikus alkotóelemét megtestesítő séma helyébe a 19. század közepének romantikus forradalmi hullámát „állatorvosi lóként” bemutatni képes mintapélda szerepébe lépett talán Magyarország, amelynek 1848–49-es történetén keresztül (ikonográfiailag is) jól illusztrálható a 19. századi európai nemzetépítési folyamatok ellentmondásokról sem mentes összetettsége. Nevezetesen az a múlt alkotóelemeiből és szimbólumaiból erőt merítő, mégis a jövőre nyitott (részben sikeres, részben kudarcot valló) nemzetépítési „projekt”, amelynek hordozójaként Magyarország az évszázados államjogi-politikai keretek megújítása, a kortárs társadalmi dinamika felhajtóereje és a rivális etnokulturális identitáskeresések egymást keresztező folyamatai vonatkozásában a 19. század közepén egyaránt és lényegében egyidejűleg, tehát feltűnően sűrített minőségben volt érintett.

27 Olyannyira, hogy két, általunk hozzáférhető nyolcvanas évekbeli líceumi tankönyvben önálló lecke-ként is szerepelt. Vö. L'Empire austro-hongrois, in: *Histoire héritages européens. Collection Grehg/seconde*, Classiques Hachette, 1981, 230–231; Les États de François-Joseph de Habsbourg, in: *Histoire seconde. Collection C. Quézel*, Bordas, Paris, 1987, 150–151.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ESEMÉNYEI A LENGYELORSZÁGI TÖRTÉNELEMKÖNYVEKBEN ÉS A LENGYELORSZÁG-TÖRTÉNETEKBEN

PÁTROVICS PÉTER

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

PÉTER PÁTROVICS: THE EVENTS OF HUNGARIAN HISTORY
IN POLISH TEXTBOOKS, AND IN HISTORY OF POLAND

Analysing the image of Hungarians in Polish textbooks – for reasons of brevity – we examined not all of the available textbooks, but only some of them and even a couple of general works of history. All newer history textbooks for secondary school try to present Hungary and Hungarians from the foundation of the state to 1989. At the same time, Hungarian events are mentioned just in case of definite connection to Polish history or the Slavs, e.g. Angevin Kings, Jagiellonian Kings, Stephen Báthory, the 1848/1849 Revolution and War of Independence in Hungary or the Hungarian Uprising of 1956. But there are missing events also. The textbooks do not mention at all that during the invasion of Poland (1939), which was the opening event of World War II, the Hungarian state did not allow the German Army to use Hungarian railway lines. Neither is the case of harbouring tens of thousands of Polish refugees during the war, nor the school that was operated for them in Balatonboglár. The fact that in 1920 weapons were delivered to the new Polish state struggling against the Russians by the Manfréd Weiss Steel and Metal Works was not included. However, the image of Hungarians can be considered positive.

A jelen írás a lengyel szerzők tollából való lengyelországi, illetve a Lengyelországban (is) megjelent történelembökök¹ információi alapján próbál a lengyelekben élő Magyarország-képről mondani, vagy talán helyesebb lenne így fogalmazni: felvázolni valamit. Nyilvánvalóan lehetetlen néhány oldalon mindazt kimerítően

¹ Ilyen Lengyelországban (és hazánkban is) megjelent történelembökök a krakkói tanulmányokat folytatott, lengyel feleségével élő, polonista angol történész, Norman Davies monumentális műve (Davies, 2006), amely mind saját hazájában, mind pedig Lengyelországban páratlan sikert aratott, és jelentős hatással volt a lengyelek saját történelmükről alkotott felfogására.

bemutatni, ami a lengyel történetírásban a magyarokról, a magyar történelemről megjelent, sőt, talán még az is vakmerő vállalkozásnak tűnik, hogy a lengyel gimnáziumi történelemkönyvek magyar vonatkozású adatait maradéktalanul számba vegyem. Ez ugyanis egy külön monográfia témája lehetne. Így tehát be kell érnie az olvasónak azzal, hogy mindössze néhány, a lengyel történelemről szóló átfogó műre és a lengyel gimnáziumokban rendszeresített némely történelemtan-könyv anyagára szorítkozom. Annak eldöntését, hogy eközben sikerült-e túllépni az ünnepi alkalmakkor sokszor hangoztatott, közmondásos lengyel-magyar barátság sztereotip keretein, és néhány új szemponttal is gazdagítani az összképet, az olvasóra bízom.

A lengyel-magyar kapcsolatokról, legyen szó akár történelmi, helytörténeti vagy irodalmi párhuzamokról, már egyébként is sokan, sokszor és sokat írtak, sőt, csaknem mindent megírtak. Elég, ha *Csapláros István* e tárgyban megjelent műveire gondolunk, de az ELTE Lengyel Filológiai Tanszékén korábban meglehetősen rendszerességgel megjelenő *Polono-Hungarica* konferenciakötetek is számos ilyen tárgyú írást tartalmaznak.² Úgy döntöttem tehát, hogy a lengyel történelemkönyvek magyar vonatkozású információit korszakonként rendszerezve, arra a néhány meghatározó pontra próbálok koncentrálni, amikor valamilyen (jelentős vagy épp nem igazán jelentős) szerepet játszottunk egymás életében, és megpróbálom bemutatni, hogyan jelenik meg mindez egyes lengyel történelemkönyvekben. Többre a jelen munka keretei között nincs is igazán lehetőség.

A két nép (kultúr)történetét összekötő pont szép számmal van, s akad néhány, a ma történelmét meghatározó momentum is. Mindez az európai történelemben persze nem kivételes jelenség, ugyanezt – talán még jogosabban – el lehetne mondani példának okáért osztrák-magyar, de akár horvát-magyar vonatkozásban is. Vizsgálódásunkat a legkézenfekvőbb talán a magyar kalandozások korától és az államalapítás kezdeteitől indítani.

„SZLÁVOK ÉS MAGYAROK”

A cím valójában idézet, ebben a fejezetben tárgyalja a magyar államalapítás időszakát a lengyel Rożak kiadó (Wydawnictwo Marek Rożak Spółka) három részből álló,³ gimnazistáknak szánt könyvsorozatának első kötete (*Musiak, Polacka és Roszak*, 2005. 117. o.). A fejezetben Árpád fejedelem képe látható egy XIX. századi tusrajzon.

2 Csapláros István (1983): *Fejezetek a magyar-lengyel irodalmi kapcsolatok történetéből*. Akadémiai Kiadó, Bp.; Bańcerowski J. (1988/1990/1992/1995/2000, szerk.) *Polono – Hungarica*. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Bp.; Nagy László Kálmán (szerk., 1994): *Lengyelek, Magyarok és Szomszédai*. Kosuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.; persze ide sorolható Petneki Áron (2001): *Krakkó, Magyarok nyomában külföldön*. Enciklopédia Kiadó, Bp. című műve is vagy az Alicja Nagy és Ábrán László (szerk., 2003) *Magyar-Lengyel Történelmi Kapcsolatok a X–XVI. században*. Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület, Bp. című munka.

3 Lengyelországban a középfokú oktatásban a diákok 3 évig tanulnak történelmet.

A tankönyv megjegyzi róla, hogy a magyar törzsek vezetője volt a IX–X. század fordulóján, s hogy ő volt az Árpád-dinasztia alapítója is egyben. A fejezet néhány mondatban tájékoztat a Nagymorva Birodalom elleni magyar támadásról, de mindenekelőtt arról, hogy Ottó német császárnak a Lech-mezőn sikerült győzelmet aratnia a magyarok felett. A magyarok első királyáról, „*Nagy (másként Szent) Istvánról*” megtudjuk, hogy: „*megegyeztetette hatalmát, államot alapított és bevezette a latin rítusú kereszténységet*”, illetve, hogy „*a pápa és a császár beleegyezésével királlyá koronázták*”. A könyv fontosnak tartja még – mintegy István történelmi szerepét kiemelve – elmondani, hogy: „*Európa közepén így megerősödött egy királyság, melynek lakói szokásaikra és nyelvükre nézve különböztek mind a németektől, mind pedig a szlávoktól.*”

Egy másik, lengyel gimnáziumokban rendszeresített tankönyv (*Koczerska*, 1999. 46. o.), amely a magyar Nemzeti Tankönyvkiadó pandanjának tekinthető Szkolne i Pedagogiczne kiadó gondozásában jelent meg, még nagyobb terjedelemben számol be a honfoglalás és az államalapítás korszakának eseményeiről. Természetesen ebben is olvashatunk a Nagymorva Birodalom magyarok által történt elpusztításáról, és arról, hogy a magyarok „*további terjeszkedésük során bekebelezték Szlovákia⁴ és Erdély területét*”. A szerző hozzáteszi, hogy: „*ez utóbbit fokozatosan, a 11. század végére hódították meg*”. Szó esik még – a szláv történelmi tudatban mélyen gyökerező sztereotípiának megfelelően – „*a békés⁵ földművelő szlávokat elnyomó*”, tulajdonképpen azokra rátelepülő magyarokról, az elnyomás tényét pedig nyelvi adatokkal is alátámasztja a szerző, aki zavarba ejtő pedantériával jegyzi meg, hogy „*nyelvészek 1250 olyan szót számoltak össze a magyar nyelvben, amelyet (a magyarok) a szláv nyelvekből vettek át. Saját nyelvük jelzi,⁶ hogy a magyarok elnyomták a helybeli lakosságot, s hogy nem szlávosodtak el, mint például a varégok vagy a bolgárok.*”

A tankönyv a továbbiakban Géza fejedelmet mint királyt(!) említi, és közli, hogy a magyarok az ő uralkodásának idején vették fel a kereszténységet a X. század második felében, István volt azonban az, aki igazán a korabeli keresztény Európa részévé tette az országot. A szerző beszél továbbá István királlyá koronázásáról, az esztergomi érsekség megalapításáról és a német befolyás elleni küzdelemről. Sőt, egy mondat erejéig említést tesz a tatárok 1241-ben indult hadjáratáról is, amelynek Magyarország volt a végcélja. (Tegyük hozzá, a tatárok betöréseitől ebben az időben a lengyelek is sokat szenvedtek, mivel Batu kán három seregének egyike északra vonult, végigdúlták a vidéket, és porig rombolták Szandomiért (Sandomierz), Boroszlót (Wrocław) és Krakkót, 1241-ben Legnicánál pedig döntő csapást mértek az

4 „Szlovákia bekebelezésével” kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy a szerző által tárgyalt történelmi időszakban ilyen nevű terület vagy államalakulat még nem létezett.

5 A Spanyolországból származó mór zsidó, Ibrahim-Ibn-Jakub, aki már igen korán eljutott a szlávok földjére, Kr. u. 965-966 körül többek között ezt jegyezte le róluk: „*A szlávok természetük szerint erőszakosak és agresszívek. Ha nem lenne széthúzás közöttük, amelyet a számtalan csoportosulás és a törzsek sokfélesége okoz, akkor egyetlen nép sem tudna szembeállni az erejükkel.*” (Idézi: Davies, 2006. 21. o.)

6 Nyelvészeti adatok alapján a szláv eredetű tőszókincs aránya a magyarban az ősi finnugor eredetű szavakénál (10,10%) kicsit kevesebb, összesen 9,36%. (Idézi: Zoltán, 1996. 634-648. o.)

egyesült lengyel seregre. A csatában maga a lengyel hadakat vezető Kegyes Henrik is elesett.)

Norman Daviesnek alapvetően a lengyel történelmet feldolgozó monumentális művében (2006) is történik említés a magyarokról – érthetően csak elszórt mondatok formájában. Értesülünk például arról, hogy I. Ottó az Ágosta (Augsburg) melletti Lech mezején legyőzte a pogány magyarokat (és ezzel hatalmas tiszteletet vívott ki magának Közép-Európában), néhány oldallal később pedig az egyházi szervezetek kiépülését, az állam és az egyház viszonyát bemutató részben boldog Kinga (1234–1292) nevét olvassuk. Róla azt tudjuk meg, hogy: „IV. Béla magyar király lánya, aki szüzességét megőrizte férje, a krakkói fejedelem, Szemérmes Boleszláv oldalán is.” (Davies, 2006. 73. o.) A műben szó esik az első lengyel szent vértanúról, Adalbertől, a (Vajkot, azaz a későbbi I. Szent Istvánt megkeresztelő) prágai misszionáriusról is, de életének magyar vonatkozásairól a szerző nem tesz említést, ami – lengyel történelmi tárgyú munkáról lévén szó – végül is érthető. Kevésbé érthető azonban, hogy a gimnáziumi történelemkönyvek miért hallgatnak egy ilyen fontos szereplőről, akinek személye ráadásul már az államiság kialakulásának ebben az igen korai időszakában is összekötő kapocs a két nemzet történelmében.

DINASZTIKUS KAPCSOLATOK

Pusztán dinasztikus-hatalmi érdekekből egymással gyakran összefonódó, az adott korban éppen aktuálisnak számító történések okán előtérbe került, és (egyébként joggal) közösnek tartott alakokat a régebbi korokból sokat ismerünk. Nincs ez másként lengyel–magyar vonatkozásban sem. Kezdhetjük a sort talán Adelajdával, Ziemomysł lengyel fejedelem lányával, aki Géza fejedelem második felesége volt, s akitől Gézának sok gyermeke született. Géza egyik lánya, Judit viszont éppen az első lengyel koronás főhöz, Bátor Boleszlóhoz (Bolesław Chrobry 992–1025) ment nőül, aki a mi államalapító István királyunk kortársa volt. II. Meskó (Mieszko II.) lányát a hagyomány szerint a fiatalon, tragikus körülmények között elhunyt Imre hercegnek szánták feleségül, aki igen gyakran járt vadászni Lengyelországba. Amikor aztán I. István halála után Orseolo Péter került a magyar trónra, az Árpád-házi hercegek – András, Béla, Levente –, Lengyelországban kerestek menedéket. II. (Merész) Boleszló (Bolesław Śmiały 1058–1079) is rokoni kapcsolatban állt az Árpád-házzal, ő segítette trónra I. Bélát. Ő volt az, aki meggyilkoltatta Szaniszlót, a szentéletű krakkói püspököt, s amikor szörnyű tette kiderült, és menekülni kényszerült, egy ideig Magyarországon bujkált, mielőtt az ausztriai Ossiach bencés rendházába állt volna barátnak.

Szent László királyunk (1077–1095) is Lengyelországban született, az 1040-es évek elején, I. Béla fiaként (édesanyja a Piast házból származó Rycheza Erzsébet volt), és 1048-ig ott is élt. Neve a lengyel *Władysław* (magyarosan Ulászló) név változata, jelentése a „dicsőség bírója, bírd a dicsőséget, légy dicsőséges!” szláv kívánságnév.

Lengyelországi tartózkodásának emléke egy korai lengyel forrásban is megmaradt, de következményeiben eltúlzott formában: „*Ulászló gyermekkorától Lengyelországban nevelkedett, és mintegy erkölcsre és életvitelére nézve is lengyellé vált.*”⁷ 1239-ben IV. Béla király egyik leánya (az előbb boldoggá, majd II. János Pál pápa által nemrég szentté avatott) Kinga feleségül ment Lesek fiához, Szemérmes Boleszló (1243–1279) szandomíri és krakkói fejedelemhez, másik leányát, Jolánt (lengyelesen: Jolanta) Ájtatos Boleszló vette nőül.

III. András a magyar trónért vívott küzdelem idején szintén a lengyeleknél keresett menedéket, és a kujáviai fejedelem, Ziemomysł *Fennena* nevű lányát vette feleségül, aki azonban 1295-ben elhunyt; testét valószínűleg a budai minoritáknál vagy a nyúlzigeti (mai Margitsziget) kolostorban helyezték örök nyugalomra.

Mindezekről persze nem sokat olvashatunk a lengyel gimnáziumi történelemkönyvekben, amit azonban ne rójunk fel a szerzőknek. Arról van ugyanis szó, hogy az itt felsorolt információk némelyike a fontosabb történelmi összefüggések bemutatása szempontjából csupán mellőzhető érdekesség, a terjedelmi korlátok tankönyvek esetén pedig általában meglehetősen szigorúak. Mihelyt azonban az Anjouk, majd pedig a Jagellók szerepéhez érünk, már változik a kép: a fentebb hivatkozott gimnáziumi történelemkönyvek viszonylag komolyabb terjedelemben foglalkoznak a témával. De vajon – adódik a cseppet sem lényegtelen kérdés – a magyar történelemről, pontosabban szólva *csak* a magyar történelemről van-e itt szó? – Nyilvánvalóan nem. Az Anjouk, és később a Jagellók kora a lengyel történelemnek is kiemelten fontos korszaka. Természetes hát, ha Lengyelország újraegyesítéséhez kapcsolódóan a király, Łokietek Ulászló (1306–1333) neve mellett a lengyel történelemkönyvekben arról is olvashatunk, hogy magyar segítséggel jutott trónra, s hogy leányát, Erzsébetet, Károly Róbert, Anjou-házból való (lengyelül: *dynastia andegawenowa*) királyunk vette nőül.

A lengyel tankönyvkiadó történelemkönyve külön alfejezetben mutatja be Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodásának időszakát *Magyarország az Anjouk korában* címmel, majd egy oldalt szentelve a témának (Koczarska, 1999. 57. o.). A fejezetben azonban nemcsak Károly Róbert trónra lépésének körülményeit, de gazdasági intézkedéseit is tárgyalja a szerző. A továbbiakban a térség országainak (Lengyelország, Csehország, Magyarország) gazdasági kapcsolatait bemutató rész pedig Magyarország gazdaságát is érinti.⁸ A fentebb említett mindkét lengyel gimnáziumi tankönyv beszél arról, hogy Nagy (III.) Kázmér (Kazimierz Wielki) halála után a lengyel trón unokaöccsére, az Anjou-dinasztiából származó Nagy Lajosra szállt (akit a lengyelek Magyar Lajos – Ludwik Węgierski – néven ismernek). El kell mondani, hogy Nagy Lajos alakja a lengyel történetírásban nem túl pozitív, s ezt tükrözik a vizsgált lengyel történelemkönyvek is. Például: „*Az új király ritkán tartózkodott*

7 Ezért tartják a Magyarországon élő lengyelek 1996-tól június 27-én, László napon országos ünnepüket, kőbányai templomukat is Szent László tiszteletére szentelték föl.

8 Erre a korszakra esik a pusztán gazdasági okokra visszavezethető 1335-ös Visegrádi Királytalálkozó, amikor Magyarország, Csehország és Lengyelország uralkodói Visegrádon találkoztak a három ország közös kereskedelmi érdekeinek védelmében.

Krakkóban, ami az országban békétlenséghez és zendüléshez vezetett.” (Musiał, Polacka és Roszak, 2005. 192. o.; Koczerska, 166., 199. o.) De ez mutatkozik meg Nagy Lajos lengyel nevében, a Magyar Lajosban is, mely jelző arra utal, hogy a király számára Lengyelország másodlagos szerepet játszott, elsősorban a magyar érdekeket tartotta szem előtt.⁹

A Szkolne i Pedagogiczne kiadó történelemkönyve ezt követően külön alfejezetet szentel III. Ulászló (III. Władysław Warneńczyk) – a magyar trónon I. Ulászló – magyar királynak és a vesztes vármai csatának, ami azért különös, mert Ulászló nevéhez korai (és valójában teljesen felesleges) halálán kívül semmi érdemleges dolog nem kapcsolható. Mindez azonban jó ürügy a tankönyvíróknak arra, hogy elmondja, miként lett a Jagellóké¹⁰ a magyar korona, sőt, szót lehet ejteni Hunyadi Jánosról és a törökök elleni harcokról is. Az említett tankönyv további részében a török elleni harc keretében esik szó a magyar 1526-os mohácsi vereségről (itt – nyilván lengyel vonatkozása miatt – név szerint megemlíti Jagelló Lajost, mint Öreg Zsigmond unokaöccsét, aki „elesett a törökkel Mohácsnál vívott csatában”), és részletesen tárgyalják, hogy a magyar korona hogyan jutott a Habsburgok kezébe (Zielińska és Kozłowska, 2000. 117. o.). A részletesebb kifejtést (mint csaknem mindegyik tankönyvben, mindenütt) megint a lengyel vonatkozások indokolják, hiszen Jagelló Lajos halála Mohácsnál egyúttal azt is jelentette, hogy Magyarország és Csehország trónja a király hűgára, Annára szállt, aki Habsburg Ferdinánd felesége volt. Így a Habsburgok megszerezték, a Jagellók azonban elvesztették a magyar trónt.

A lengyel–magyar vonatkozásokról mást nem mond a tankönyv, pedig éppen a mohácsi csatával kapcsolatban lett volna miről beszámolni, még ha csupán egy lapszéli megjegyzés erejéig is. Mohács 1931. augusztus 29-én lengyel sasos oszlopot lepleztek le annak az 1500, mások szerint 3000 (a pontos adatok nem ismertek) lengyelnek az emlékére, akik ott bizonyos Gnojewski vezetése alatt 405 évvel azelőtt életüket áldozták a magyar határok védelmében. Mohácsnál lengyel katonák is harcoltak tehát a török ellen, a magyarokkal válllvetve, nem is kevesen... A Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne tankönyve beszél arról is, hogy a mohácsi

9 Nagy Lajos kisebbik leánya, a mindössze tizenegy évesen megválasztott Hedvig (lengyelül: Jadwiga) azonban már igen népszerű a lengyelek körében, akik középkori történelmük egyik legjelentősebb alakjaként tartják számon, tetteit számos legenda örökíti meg. Hedvig viszont sokkal inkább kötődik a lengyel történelemhez, mint a magyarhoz, mivel alakja Magyarországon csaknem ismeretlen. Férje, Jagelló Ulászló, aki 1410-ben döntő győzelmet aratott a Német Lovagrend fölött, 1412-ben Luxemburgi Zsigmond királyunk meghívására Magyarországra érkezett. A két király ellátogatott Tokajba, vadászott a Hortobágyon; útjuk végcélja Nagyvárad volt, ahol együtt imádkoztak Szent Lászlónak, Jagelló Ulászló védőszentjének a sírjánál.

10 Ha igaz, hogy a lengyeleknek Nagy Lajos királlyal nem volt túl sok szerencsájuk, akkor még inkább igaz, hogy a magyaroknak a Jagelló királyokkal még kevesebb szerencsájuk volt: I. Ulászlóra jószerével csak korai halála miatt emlékszik a történelem; a Mátyás királyra támadó, trónkövetelő Jagelló Kázmér pedig nemigen nevezhető a lengyel–magyar barátság feltétlen hívének; a közbeszédben csak Dobzse pedig nemigen emlegetett II. Ulászlónál gyengébb kezű uralkodót keveset ismer a magyar történelem; a Lászlóként emlegetett II. Lajos nevéhez pedig a nemzeti sorstragédiának beillő, katasztrofális mohácsi csatavesztés kapcsolódik.

csatavesztés után „Az ország középső része, köztük Buda [...] a török állam része lett” és Erdélyről is szó esik: „keleti maradványa azonban – az Erdélyi fejedelemség – Törökország hűbérese lett.” (Zielińska és Kozłowska, 2000. 119. o.)

Norman Davies a fentebb már hivatkozott Lengyelország történetében néhány mondatban vázolja a magyar kapcsolat fontosságát a lengyel történelemben, kitérve a Jagellókra és Báthory¹¹ jelentőségére is, rávilágítva egyben a közmondásos lengyel–magyar barátság lehetséges történelmi okaira is. A műben például a következőket olvassuk: „A Jagelló királyok alatt a magyarokkal kötött szövetség a lengyel külpolitika egyik sarokköve volt. 1440–1444-ben, majd 1490–1516 között lengyel fejedelmeket emeltek a magyar trónra. 1576–1586 között egy magyar fejedelem, Báthory István lett a lengyel történelem legsikeresebb királya. A közös félelmek azonos reakciókat váltottak ki. Az erős vonzódás és a személyes kapcsolatok azt követően is megmaradtak, hogy a politikai együttműködés már lehetetlenné vált. Lengyelország felosztásában Magyarország korábbi sorsa tükröződött. A részleges magyar talpra állás az 1867 utáni dualista korszakban egybeesett a részleges galíciai lengyel újjászületéssel.” Ugyanezen részben, egy az Anjou-birodalmat bemutató térképen a Magyar Királyság is szerepel (Davies, 2006. 100., 103–104. o.).

A REFORMKOR ÉS AZ 1848–49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

A Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne másodikosoknak szánt tankönyve Prága és Budapest, – déli szomszédaink ébredése címmel számol be arról, hogy az Ausztria fennhatósága alatt élő magyar alattvalók ebben az időszakban törvényes eszközökkel próbálták meg érvényesíteni nemzeti és gazdasági érdekeiket (Zielińska és Kozłowska, 2000. 377. o.). A tankönyv ugyan hangsúlyozza a magyar nyelv ügyének fontosságát, a reformkor társadalmában megmutatkozó átalakulás iránti igényekről azonban nem szól. A magyar nyelv használatának fontosságát valószínűleg azért emelik ki a szerzők, mert a felosztások korát élő lengyel területeken az anyanyelv használatának kérdése kiemelten fontosnak számított. A Rozák Kiadó tankönyve

11 Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király is azokra a történelmi személyiségekre lehet példa, akik szorosabban kötődnek a lengyel történelemhez, mint a magyarhoz. Ez a magyarázata annak, hogy miért foglalkoznak a lengyel történelemkönyvek nagyobb terjedelemben alakjával és uralkodásának időszakával, melyeknek megítélése a lengyel történetírásban egyértelműen pozitív. Báthory, akinek egy időre sikerült kaotikus állapotából kimozdítani a Lengyel–Litván Köztársaságot, sőt, Rettegett Ivánt is legyőzte, valóban sikeres lengyel király volt. Hódításai azonban nem bizonyultak tartósnak. Főként uralkodásának utolsó éveiben pedig a lengyelek közül sokan már zsarnokként tekintettek rá. Báthory maga a hálátlan lengyeleket szidalmazva halt meg, akik elutasították nagyra törő terveit, s minden vagyonát szülőföldjére, Erdélyre hagyta. Utóbiáról a lengyel történelemkönyvekben értelemesen nemigen olvashatunk. Abban, hogy a Báthory neve által fémjelzett időszak utólag megszépült, nagy szerepe volt annak a nyomorúságnak, amit a lengyelek számára a felosztások időszaka, majd a további megpróbáltatások jelentettek, különös tekintettel a történelmüket végigkísérő orosz fenyegetésre és agresszióra.

röviden, mintegy féloldalnyi terjedelemben foglalkozik a reformkorral és 1848 történéseivel, kiemelve az Ausztriától független kormány létrejöttét és Kossuth Lajos kormányfői szerepét.¹² A tankönyv a továbbiakban leírja, hogy a magyar hadsereg kezdeti sikereket könyvelhetett el, hiszen kiűzték az osztrákokat Magyarországról, a magyar kilátások rosszabbra fordulását pedig egyértelműen az orosz beavatkozásnak tulajdonítja, annak a 200 ezer főnyi orosz seregnek, amelyet I. Miklós cár küldött I. Ferenc József kérésére. Az említett részben megjelennek a lengyel történelemben is ismert alakok: az 1830–31-es lengyel nemzeti felkelést leverő orosz tábornok, Ivan Paszkjevics (lengyeles formában: Paskiewicz) neve és a magyar szabadságharc hőse, Bem József (lengyelül: Józef Bem), aki az 1830–31-es lengyel felkelésben is kitüntette magát. Bem életútjáról a tankönyv fényképpel ellátott, rövid összefoglalást is közöl. A könyvnek ebben a részében határozottan érezhető a tendenciózus jelleg, hiszen a szerzők a magyar szabadságharc utolsó szakaszát a csaknem az egész lengyel történelmet végigkísérő orosz–lengyel konfliktus egy epizódjaként igyekeznek láttatni. A Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne tankönyve a *Népek tavasza* fejezetcím alatt tárgyalja az említett időszak magyarországi eseményeit, apróbb időrendi tévedésektől, hibáktól sem mentesen. Vázlatosan ismerteti a magyar szabadságharc történetét, megemlítve a szabadságharc leveréséhez adott orosz segítséget. A könyvben közölt fényképeken megjelenik Kossuth Lajos és Bem József alakja, és szó esik mindkettőjük emigrációjáról, sőt Bem testének későbbi ünnepélyes hazaszállításáról is. A könyv a továbbiakban egy mondat erejéig kitér arra, hogy Ferenc József uralkodásának későbbi szakaszában változtatott Magyarországgal szembeni elnyomó politikáján, és beszámol a kiegyezés tényéről, amelynek eredményeként létrejött egy dualista államalakulat, ám ennek nevét a szerzők nem említik. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharccal kapcsolatban az említett két tankönyv egyikében sem találunk információt arról, hogy kezdetben a magyar politikai elit szándékai között nem szerepelt sem az Ausztriától való teljes elszakadás, sem pedig valamiféle önálló nemzetállam megteremtése. A szerzők tehát itt is megint lengyel szempontból, a lengyel történelem – ezúttal torzító – prizmáján keresztül szemlélik a magyarországi történelemet, önkéntelenül is a XIX. századi lengyel felkelésekkel párhuzamot keresve – erőltetve. Pedig Magyarországon ekkoriban alapvetően más, a lengyeltől eltérő helyzet uralkodott.

A párhuzamok, összefüggések láttatása ellenére ugyanakkor furcsa, hogy egyik tankönyvben sem szerepel sem az 1849-es győztes isaszegi csatában vakmerő hősiességgel küzdő lengyel légió vezetőjének, Józef Wysocki ezredesnek, sem pedig Henryk Dembińskinek a neve. Pedig utóbbi szintén kitüntette magát az 1831–32-es lengyel szabadságharcban: Varsó katonai kormányzója, a lengyel hadsereg fővezére, Bemhez hasonlóan az osztrakenkai csata hőse volt; 1849-ben történt, meglehetősen kalandos (francia cukorgyárosnak adta ki magát) Magyarországra érkezése után maga Kossuth nevezte ki a hadsereg főparancsnokának. Joggal megérdemelné tehát,

¹² Az említett tankönyvben a Batthyány-kormányról nem történik említés, amit a témával foglalkozó történész, Polgár Tamás is észrevételez (Polgár, 2009. 252. o.).

hogy a szerzők említést tegyenek róla, ha másért nem, legalább az oly gyakran emlegetett lengyel–magyar barátság¹³ miatt. Bár túl sok szerencséje a magyaroknak vele nem volt, a kápolnai csatavesztés után le is váltották, de más posztokon sem jeleskedett. 1849 júliusában ismét fővezér lett, Világos után ő is Törökországba, majd Párizsba ment, ott is halt meg 1894-ben, elfeledve, magányosan. Dembiński alakja még Topolskinak a régi rendszerben abszolút mérvadónak tartott, marxista szellemiségű, mára azonban jogosan meghaladottnak tekintett művében (Topolski, 1982, magyar ford. 1989) is feltűnik, igaz, csak egy régi metszeten, Kossuth Lajos, Józef Bem és Görgey Artúr társaságában (Topolski, 1989. 320. o.). S persze nem ez az egyetlen, ami a talán lengyel szempontból is érdekes magyar vonatkozású dolgok közül kimaradt. Még a polonisták közül is csak kevesen tudják, hogy a magyar szabadságharc leveréséhez nyújtott segítségért a Habsburgok Wieliczka-ban bányászott sóval fizettek az oroszoknak; hogy az emigrációban lévő Kossuth 1863-ban óva intette a Galíciában állomásozó magyar katonákat attól, hogy engedjék magukat felhasználni az akkortájt zajló lengyel felkelés elnyomására. S ugyan ki ismeri ma Worcell gróf vagy Franciszek Smolka nevét, akik 1860-ban nyíltan Magyarország védelmére keltek? Ferenc József pedig éppen Andrássy Gyula gróf tanácsára léptette életbe az akkor még a Monarchiához tartozó Galíciában a tartományi önkormányzatot és a lengyel hivatalos nyelvet. A sor persze a „közös múlt” ürügyén még számos további eseménnyel folytatható lenne... Itt pedig most csupán néhány olyan dologról esett szó, mellyel nemigen találkozunk egyik, lengyelek számára íródott tankönyvben sem. Talán ez is oka annak, hogy mindezek máig sincsenek benne kellőképpen sem a lengyel, sem pedig a magyar köztudatban.

A XX. SZÁZAD

Figyelmünket e fejezetben különösen három, a lengyel és a magyar nép újabb és legújabb kori történelmét máig meghatározó kérdésre összpontosítjuk: az első világháború utáni állapotra, a második világháborúval (illetve az azt követő idő-

¹³ A ma oly gyakran emlegetett, közmondásos lengyel–magyar barátság egyik, talán legfontosabb eredőjét éppen itt, a XIX. századi történelemben találjuk. A dinasztikus kapcsolatok jelentette gazdag előzmények után e század közös nyomorúságai: az idegen elnyomás, a közös ellenségek teremtették meg a két nép közötti újabb kori szimpátia alapját. Ugyancsak ekkor, a XIX. század közepén terjedt el a „Lengyel–magyar két jó barát...” kezdetű, ismeretlen szerzőtől származó versike is (vö. Davies, 2006. 104. o.). „Nem volt mindig felhőtlen a magyar–lengyel viszony. Számos olyan történelmi eseményt lehetne említeni, amelynek idején ellentétek, feszültségek határozták meg a két ország kapcsolatait. Ám a barátság jegyében eltekintünk tőlük, soroljuk viszont a közös múlt hőseit, egyszerű pillanatait. Föltételezve a múlt, s benne a lengyel–magyar kapcsolatok egyenes vonalú folyamatát, úgy képzelvén, hogy történelem olyan, egymáshoz fűződő láncolatáról van szó, melyben a szereplők, Magyarország és Lengyelország (vagy ha úgy tetszik: a magyar és a lengyel) ugyanazok lettek volna századokon át, függetlenül a különböző korok, társadalmi és politikai helyzet meghatározottságaitól. [...] Hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a lengyelek szellemi örökségében a szláv összetartozásnak is vannak hagyományai, nálunk meg általában semlegesebb-pozitívabb a németek képe történelmi emlékezetünkben, mint a lengyelekében.” (Kiss Gy., 2011. 35. o.)

szakkal) kapcsolatos történésekre (pontosabban szólva ezek lengyel visszhangjára) és az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról szóló információkra. Az első világháború utáni helyzettel kapcsolatban fontos tisztán látnunk egy dolgot, amely érdekes momentum, még ha valós „hatását” tekintve nincs is túl nagy jelentősége. Ez a Trianon és a versailles-i szerződés közötti különbség kérdése. Érdeemes tudnunk, hogy miközben a független lengyel állam létrejöttét, Lengyelország újjáépítését a versailles-i békeszerződés mondta ki, s ez jelölte ki nyugati és déli határait (persze úgy, hogy nem adta vissza a felosztás(ok) előtti Lengyelország egész területét,¹⁴ de amit visszaadott, az valóban a lengyelséghez történelmileg szorosan köthető terület volt), a trianoni szerződést Lengyelország nem ratifikálta. Már Tomcsányi 1932-es, Lengyelországról szóló könyvében is azt olvassuk, hogy: „lényeges, soha össze nem egyeztethető különbség van a lengyel közvéleményben a versailles-i békeszerződés megváltoztatása, tehát a revízió és a Lengyelország által nem ratifikált trianoni szerződésben foglalt igazságtalanságok jóvátétele között.” (Tomcsányi, 1932. 266. o.) Fölöttébb tanulságos az is, ami a könyvben mindezek után következik: „Tőlünk igazságtalanul vettek el területeket, tehát minden területelvétel igazságtalan. Nekiünk vissza kell kapnunk területünket, tehát vissza kell kapnia mindenkinek. Talán nem is kellene nekiünk a miénk, ha mindenkinek nem adnák vissza, amit tőle elvettek. Tekintet nélkül arra, jogosan bírta-e vagy sem. Jöjjön tehát a revízió. Lengyelország nem akarja a revíziót, vagyis semmi szép szóra nem adja oda a saját ősi, nem is egészben visszakapott területét, tehát ellenségünk. Ezt az álláspontját Lengyelország mindig nyíltan meg is mondja, sőt néhány forróbb fejű és a ligák sikerében bízó polgára már meg is alakította a Párizsban megszervezett revízióellenes liga lengyel csoportját. [...] A békeszerződések diktálói sokkal jobban összebonyolították a helyzetet, semhogy azt annyira le lehessen egyszerűsíteni. Hiszen ha a trianoni szerződésben csak a versailles-i szerződés elvei érvényesültek volna következetesen, akkor ma nem kellene harcolnunk a Rothemere vonalért, mert az abba zárt területeket el se vehették volna tőlünk.” (Tomcsányi, 1932. 266-267. o.) A lengyelországi történelemkönyvekben persze minderről nem sokat olvashatunk. A Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve röviden egy alfejezetben ismerteti az Osztrák–Magyar Monarchián belüli viszonyokat (leginkább nyilván azért, mert ez Galícia miatt a lengyeleket is érinti), kitérve a dualista államszerkezetre is. Az első világháborús események taglalásánál szerepelnek a tankönyvben a diplomáciai és a katonai események, valamint egy bekezdés erejéig szó esik a Monarchia széteséséről is; a versailles-i békék kapcsán azonban csak egy utalást találunk a magyar állam és szomszédai közötti „vitás ügyekre” (Mędrzecki és Szuchta, 2001. 117-119. o.). Topolski már említett történelemkönyvében sem esik szó Magyarországról az

14 Lengyelország teljes területe az első felosztáskor 760.000 km² volt; a versailles-i szerződés folyománnyaként visszanyert terület ennek éppen csak a fele, 388.000 km². (Az erre vonatkozó adatokat lásd: Tomcsányi, 1932. 266. o.)

idevágó fejezetben.¹⁵ A mű 1918-tól 1939-ig terjedő időszakot tárgyaló szakasza a független lengyel állam létrejöttének körülményeire és az újonnan megszületett állam belviszonyainak alakulására összpontosít, természetesen a térségünkben akkor meghatározónak számító marxista történetírás szempontjából láttatva mindezt. Lengyelország létrejöttének nyitányaként mindössze annyit olvashatunk, hogy: „November 11-én a lengyel területek felszabadításának a megszervezése már előrehaladott állapotban volt. A legaktívabban ez a munka az osztrák koronatartomány területén folyt, minthogy 1918 októberére a Habsburg-monarchia csaknem teljesen felbomlott.” (Topolski, 1989. 301. o.). Ugyan lehet-e ennél szemérmesebben fogalmazni? Topolski könyvével kapcsolatban jegyezzük még meg, hogy egészen a 90-es évek közepéig Magyarországon ez a lengyel mű számított a lengyel történelemről szóló legkönnyebben elérhető magyar nyelvű forrásnak. A versailles-i szerződés kapcsán nem találunk sokkal több Magyarországra vonatkozó információt a Dybkowska, Alicja – Żaryn, Jan – Żaryn, Małgorzata szerzőhármas által jegyzett, 2002-ben aktualizált lengyel történelemkönyvben sem (Dybkowska, Żaryn, J. és Żaryn, M., 2002). Kivételként jószerével csak a Rożak kiadó tankönyve és Davies *Lengyelország története* említhető. Előbbi Magyarország kapcsán három mondatot szentel Trianon kérdésének. Ezek arról tájékoztatnak, hogy a határozat alapján jöttek létre az ország „új határai”, melyek során az ország korábbi területeinek több mint a felét elveszítette, s a magyarságnak körülbelül a 30%-a került a határokon túlra (Wendt, 2005. 28. o.). Davies művében, *A modern Lengyelország határai (1919–1945)* című részben egy rövidke megjegyzés hívja fel a figyelmet arra, hogy „1918–1919-ben a britek nemigen ellenkeztek, mikor Csehszlovákiához nagyszámú német és magyar kisebbség került”. Ugyanitt a szerző a Szepeesség sorsa kapcsán többször is említi Magyarországot a terület történetére utalva. Elmondja, hogy a Szepeesség Ferdeszájú Boleszló lányának, Juditnak a hozományaként került magyar uralom alá, s több száz éven át mint a Magyar Királyságba ékelődött lengyel enklávé létezett. A népeségi viszonyokra vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy „A városokban [...] az egykori katonákból és hivatalnokokból álló magyar réteg is erős volt.”, valamint azt, hogy „a terület hovatartozásának kérdését végül a hívatlanul érkező csehszlovák hadsereg döntötte el.” (Davies, 2006. 805-806. o.) Azon, hogy a fenti lengyel történelemkönyvek nagy része szemérmesen hallgat a magyarokról az első világháború vége és a Párizs környéki békék kapcsán, nem érdemes túlzottan csodálkozni. Ez a korszak a lengyelek számára a felosztások, az idegen elnyomás 123 keserves éve után államiségük visszaszerzésének küzdelmes, ugyanakkor dicső időszakát jelenti, míg a magyarok számára a nemzetcsontkítást, a megalázó trianoni békediktátum nehezen feldolgozható, máig kitörölhetetlen traumáját.

15 Topolski teljes lengyel történelemkönyvében viszont Magyarországgal vagy a magyarokkal kapcsolatos információ csak nyomokban jelenik meg. Egyszer a nagyon korai korszakot idézve, a Piast-királyság (lengyel uralkodói dinasztia – a szerz. megj.) kapcsán egy térképen – ezen Győr, Esztergom, Vác és Eger városok neve, valamint a Tisza folyó is fel van tüntetve (Topolski, 1932. 48. o.), majd a további lapokon Báthory István mint lengyel király alakja köszön vissza Marcin Kober híres festményéről. A könyvben szinte csak arról olvashatunk a magyarokkal kapcsolatban, amiről már lehetetlen nem szólni (Topolski, 1989. 176. o.).

1920 után Lengyelország és Magyarország különböző érdekkörbe, más-más szövetségi rendszerbe tartozott. Persze nem csak a fenti művekben, de más, általánosnak nevezhető tankönyvekben sem tengnek túl a Magyarországra vagy a magyarokra történő utalások. Vegyük csak például Gierowskit (*Gierowski*, 1978), Wyrozumskit (*Wyrozumski*, 1978) vagy épp az előbb már említett Dybkowskát, A., Żaryn, J. és Żaryn, M. szerzőhármassal által jegyzett, viszonylag frissnek nevezhető munkát. Ezekben, bár olyan korokról esik szó, amelyekben gyakran előfordultak a két nép közötti „összetalálkozások”, mégsem jelenik meg bennük túl sokszor a magyarok neve. Még Michał Bobrzyński jóval korábbi, 1931-ben megjelent többkötetes művében sem – eltekintve Anjou (Nagy) Lajos és Báthory alakjától –, pedig ez a mű meglehetősen részletességgel veszi számba a lengyel történelem eseményeit (*Bobrzyński*, 1931).

De vajon mindazon kívül, amit fentebb már említettünk, vagy amire utaltunk, mi az oka mindennek? Lengyelország pozitív irányú érdeklődése (már csak a történelmi-kulturális előzmények és kötődések alapján is) elsősorban Franciaországra, Angliára és az USA-ra irányul. Tőlük (leginkább az első kettőtől) várta a segítséget már a második világháború kirobbanásakor is. Félelmei és aggodalmai pedig elsősorban a két „nagy birodalom”: Németország és Oroszország,¹⁶ valamint a történelmi-kulturális kapcsolatok és a lengyel kisebbség sorsának alakulása miatt a közvetlen szomszédok: Litvánia, Belorusszia és Ukrajna irányában mutatkoznak meg. Magyarország felé Lengyelország – ez kétségtelen – az egyes korokban különböző „hőfokú” (ez megfordítva is igaz), de általában mindig valamiféle barátságos érülettel viseltetett, sokszor még újabb kori történelmünk egyes bifurkációi ellenére is. Abban azonban, hogy még az újabb kori történelmekben sem igazán esik túl sok szó rólunk, magyarokról, annak is része van, hogy (még Lengyelországgal szemben is) mi kis nemzet vagyunk. Nem beszélve arról, hogy a lengyel történetírás „lengyelközpontú”. Persze milyen is lehetne? A lengyel történelmekben nyilván ezért nem esik túl sok szó arról, hogy Magyarország megtagadta a részvételt a hitleri Németország lengyelországi hadjáratában, és a német katonai szerelvények átvonulását is megtiltotta területén; a „lengyelmentő” id. dr. Antal Józsefről, akinek döntő szerepe volt a „balatonboglári fészék” létrehozásában, ahol több tízezer lengyel lett menedéket. Történt mindez ellenszélben, amikor a magyar politikusok mozgásteret nem volt túlságosan tágasnak nevezhető. Erről például mélyen hallgatnak az imént idézett lengyel történelmek. Davies is csupán egy mondat erejéig tér ki (de legalább kitér) a több tízezer második világháborús lengyel katonára és civil menekültre (*Davies*, 2006. 762. o.). Mindezt a fentebb hivatkozott többi lengyelországi történelmekről már nem lehet elmondani, mivel arról, hogy

16 Ezt fejezi ki a lengyel kultúrában régóta élő „Lengyelország Isten játszótere” toposz is, amely arra a történetre utal, hogy az Isten a hetedik napon nem pihent meg, hanem csinált egy tréfát: lerakta a lengyeleket a németek és az oroszok közé, mondván: „Nosza, lássuk, mire mennek egymással!” Így lett Lengyelország Isten játszótere. Eredetileg ezt a főcímet viselte Norman Daviesnek a fentiekben már többször hivatkozott, kétkötetes Lengyelország története is: *God's Playground: A History of Poland*, Volume 1, 2.

ekkor több tízezer lengyel katona talált menedéket Magyarországon, nincs bennük információ.¹⁷ Arról a korábbi eseményről sem beszélnek a fenti történelmek, hogy a varsói csata előtt a csepeli Weiss Manfred Művekből jelentős magyar hadianyag-szállítmány érkezett Skierniewicébe. Magyarország nagy mennyiségű lőszer és hadianyagot küldött Lengyelországnak, amelynek nem kis szerepe volt abban, hogy a lengyeleknek az 1920. augusztus 1315. között zajló ütközetben sikerült győzelmet aratniuk a vörös hadsereg felett, és megállítani a bolsevikok előrenyomulását.¹⁸

Az persze már más kérdés, hogy mik „az éppen aktuális irányzatok” és az elvárások, mihez kell éppen igazodni, milyenek a területi korlátok, s hogy ezek függvényében hogyan is súlyozunk? Mert hát: milyen súlya van a fentieknek a független lengyel állam létrejöttében vagy a második világháborús összhangy történetben? Nyilván egyébiránt teljesen jogosan fontosabbak a wilsoni pontok, fontosabb a Maxime Weygand tábornok nevével fémjelzett francia katonai segítség (melyről a lengyel történelmek általában szorgosan be is számolnak), Katyń kérdése (amelynek áldozatai között ott találjuk a magyar Korompay Emánuel Aladárt is),¹⁹ az Anders hadsereg, Montecassino, a tragikus véget ért varsói felkelés, Sikorskiék repülőszerecsétlensége Gibraltár fölött...²⁰ Néhány mondat Norman Davies enciklopédikus igényű nagy összeurópa-történetében persze jutott a magyaroknak (*Davies*, 1996. 367-368., 1318. o.). Nem beszélve a történet fentebb már többször hivatkozott, Lengyelországról szóló másik nagy munkájáról, amelyben a magyar vonatkozások már kellő súllyal szerepelnek, mind az Anjou-dinasztia (*Davies*, 2006. 98-104. o.), mind pedig Báthory kapcsán (*Davies*, 2006. 338-346. o.), de az 1848-49-es időszakra vonatkozóan is, ahol Bem, Dembiński és Kossuth szerepéről is viszonylag részletesen olvashatunk (*Davies*, 2006. 690-693. o.).

Azért persze van olyan Magyarországgal kapcsolatos „tudnivaló”, amiről nem feledkezik el a Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne tankönyve sem. Ebben

17 A budapesti Lengyel Intézet jelenlegi igazgatója egy nemrég megjelent interjúban ugyanakkor határozottan kijelentette, hogy a lengyel menekültek magyarországi befogadásának emléke „a lengyel történelmi emlékezet része”. (*Sinkovics*, 2014. 12. o.)

18 Topolskinak a múlt rendszerben megjelent lengyel történelme esetében a hallgatás persze teljesen érthető.

19 Mellékesen jegyezzük azért meg, hogy Leopold Jerzewski Katyńról szóló könyvében említi a magyar Orsós professzor nevét is, aki a törvényszéki orvostan szakértőjeként részt vett a tömegsírok feltárában (*Jerzewski*, 1990. 27. o.).

20 A hivatkozott kötet számunkra talán egyik legfontosabb részlete a következő: „A magyar-lengyel kapcsolat a későbbi századokban is szoros maradt. [...] A 19. században a két hasonló és alapvetően összevethető történelemből táplálkozó nemzeti mozgalom között olyan barátság jött létre, amely egyedülálló volt a régió egymással szemben álló nemzetei között. A 20. században a két független, Németország és Oroszország közé szorult köztársaság megint csak párhuzamos fejlődési utat járt be. Sőt, még a kommunista Kelet-Európában is olyasfajta valódi testvéri kapocs alakult a két testvérpár között, amely ritka volt erre felé. És ma is alig akad olyan ember Krakkóban vagy Budapesten, aki ne tudná elismételni a régi mondókat lengyelül vagy magyarul: Węgier Polak dwa bratanki, Tak do szabli jak do szklanki. Lengyel, magyar két jó barát, Együtt harcol, s issza borát.” (*Davies*, 2006. 104. o.) A két nép közös múltjáról, egymáshoz való kötődéséről aligha lehet sommásabb, s objektívebb összefoglalást adni.

olvashatunk például arról, hogy a Párizs környéki békék nyomán kezdetben „*min-denhol demokratikus-parlamentális modell*” alakult ki, „*egyedül Magyarország állt 1920-tól Horthy Miklós diktatórikus uralma alatt.*” (Mędrzecki és Szuchta 2001. 128. o.)²¹ A tankönyv az első világháború utáni nemzetiségi és területi kérdésre viszont már alig egy mondatot szán, amely arról tájékoztat, hogy Magyarország klasszikus példája volt a térség államai közötti ellentéteknek, hiszen jelentős magyar népesség került Szlovákia (I), Jugoszlávia és Románia fennhatósága alá (Mędrzecki és Szuchta, 2001. 128. o.).

A Rožak kiadó könyvében az európai forradalmak kontextusában, a rövid ideig létező Magyar Tanácsköztársaság és annak leverése, a monarchia visszaállítása kapcsán jelenik meg Horthy Miklós neve: „*Nem választottak királyt, hanem Horthy Miklós, az osztrák–magyar flotta admirálisa lett a régens.*” (Wendt, 2005. 206. o.)

A következő fontos állomás 1956 kérdése, amelyet a Szkolne i Pedagogiczne kiadó tankönyve a *Közép- és Kelet-Európa szovjetizálása* című rész keretén belül tárgyal, egy külön alfejezetben, amely a *Felkelés Magyarországon 1956-ban* címet viseli. Ebben szó van a magyar lakosság elégedetlenségéről, amelyet az váltott ki, hogy az országra ráerőltették a kommunizmust. A tankönyv viszonylagos részletességgel ismerteti az események menetét: a liberálisabb felfogást képviselő kommunista Nagy Imre miniszterelnökségét, aki kormányába nem kommunista politikusokat is meghívott, a demokratikus reformok ígérését, Moszkva brutális katonai beavatkozását, a magyar katonaság és a civil lakosság ellenállását, a tényt, hogy az oroszok elfoglalták Magyarországot, és így a hatalom Kádár János kezébe került. A könyv beszél a forradalom és a megtorlás áldozatairól: a „*néhány ezer*” elesett emberről, a „*több mint 200 ezer*” emigránsról, a 230 halálra ítéltre, akik között Nagy Imre miniszterelnököt is ott találjuk. A tankönyv utal a lengyel és a magyar események közötti összefüggésekre, a szovjetekkel szembeni ellenállás jelentőségére. Külön kiemelendő, hogy az '56-os események bemutatásánál mintegy tíz soros forrást közölnek a szerzők a Lengyel Rádió budapesti tudósítójának, Marian Bielikinek az 1956. november 5-én, Budapesten zajlott harcokról szóló tudósításából (Mędrzecki és Szuchta, 2001. 324-325. o.).

Az '56-os magyar forradalomról a Rožak kiadó könyve is igen részletesen, mintegy másfél oldalnyi terjedelemben számol be, sőt, egészen Sztálin halálától és Nagy Imre 1953-as miniszterelnökségétől kezdve követhetjük végig a tömegtüntetéshez és a forradalom kitöréséhez vezető eseményeket. Külön figyelmet érdemel, hogy ez a tankönyv is megemlíti a lengyel szálát, hiszen a forradalmi eseményekhez a lengyelek iránti rokonszenv-tüntetés adta az ösztönzést. '56 számos lényeges eleméről olvashatunk, szó van a Varsói Szerződésből való kilépésről is, amelyet a Nagy Imre-kormány november elsején jelentett be, és arról is értesülünk, hogy Maléter Pál védelmi minisztert és delegációjának tagjait három nappal később

letartóztatják a szovjetek (Wendt, 2005. 209-210. o.). A Rožak kiadó könyve is ír a harcokban elesettekről, akiknek számát mintegy 3 ezerre becsüli, és a forradalmat követő véres megtorlásról, de nem beszél az országot elhagyó menekültekről és Nagy Imre kivégzéséről. Mindkét elemzett könyvben találunk fényképet a forradalomról, a Rožak kiadó könyvében még Nagy Imre portréja is megjelenik, alatta rövid életrajzzal. Az itt vizsgált többi történelemkönyv viszont nem szentel túl sok teret a *polski październik*nek („lengyel október”) nevezett '56-os események magyarországi vonatkozásainak, vagy magának a magyar 56-nak (Dybowska, Żaryn, J. és Żaryn, M., 2002. 325-326. o.).

A lengyel történelemről szóló könyvek – érthető módon – leginkább az akkoriban bekövetkezett „alapvető politikai változással” vannak elfoglalva, pontosabban szólva azzal, hogy a párt főtitkára Władysław Gomułka lett, s hogy kiszabadult fogságából Stefan Wyszyński bíboros. Bár esik szó a poznańi munkások 1956-ban vérbe fojtott júniusi megmozdulásáról is, de arról semmit nem olvashatunk, hogy a magyarországi eseményekre mindez milyen hatást gyakorolt vagy hogy egyáltalán hatást gyakorolt volna... Davies már többször hivatkozott *Lengyelország történetében* is csupán egy-egy elszórt utalást találunk a magyar eseményekre: értesülünk arról, hogy Lengyelországban csak alig sikerült elkerülni azokat az eseményeket, amelyek Magyarországon bekövetkeztek; hogy a lengyel vöröskereszt Csehszlovákia tiltakozása ellenére vért és gyógyszert küldött a magyaroknak; hogy az ENSZ november 21-ei ülésén a lengyel delegáció tartózkodott a magyarországi szovjet intervenciót elítélő határozat megszavazásánál. Davies ez utóbbihoz még hozzáfűzi, hogy 30 éves ENSZ-tagsága alatt ez volt Lengyelország egyetlen tiltakozó gesztusa. Később még egy összevetés erejéig röviden olvashatunk arról, hogy Lengyelország jelenkori történelmében nem találkoztunk olyan, a társadalom egészét érintő terrorral, mint amelyet Kádár vezetett be 1956 után Magyarországon (Davies, 2006. 876., 915. o.).

Magyarország neve ezt követően már csak az 1989-es fordulattal összefüggésben jelenik meg. Az 1989-ben bekövetkezett fordulat kapcsán az angol történész hangsúlyozza, hogy „*Lengyelország az egyetlen hely, ahol a kommunista rendszer idején elkövetett bűnökért soha senkit nem vontak felelősségre*”, ellenpéldaként Csehszlovákiát és az NDK-t említi (Davies, 2006. 931. o.). Magyarország neve ezután csak az Európai Unió bővítése kapcsán merül fel újra, Szlovénia, Észtország és a Cseh Köztársaság neve mellett (Davies, 2006. 938. o.). Szintén az 1989-es fordulat kapcsán *Jesień narodów (Népek tavasza)* alcím alatt egy másik lengyel történelemkönyv viszont azt emeli ki, hogy „*Na Węgrzech najszybciej powstały silne partie demokratyczne, które z czasem przejęły ster rządu.*”, azaz „*Magyarországon jöttek létre a leggyorsabban erős demokratikus pártok, amelyek idővel átvették a kormányzást.*” (a szerző fordítása) (Dybowska, A., Żaryn, J. és Żaryn, M., 2002. 349. o.).

²¹ Mivel a terjedelmi korlátok nem engedik meg a kérdés részletes elemzését, az idézethez kapcsolódóan csupán Norman Daviesnek egy némiképp visszafogott, ám találó megjegyzésére szorítkozunk: „*A csehszlovák demokrácia reputációja nagyobb volt külföldön, mint saját német, szlovák, lengyel, magyar és rutén kisebbségei körében.*” (Davies, 2002. 917. o.)

Röviden ennyi az, amit Magyarországról a hivatkozott, a lengyel történelem fontos kérdéseire összpontosító történelemkönyvekből²² az említett események kapcsán megtudunk. Az megállapítható, hogy az újabb gimnáziumi lengyel történelemkönyvek mindegyike igyekszik valamilyen – bár korántsem teljes – képet nyújtani Magyarországról,²³ a magyarokról, a magyar történelemről.²⁴ (Jegyezzük persze meg, a lehetőség szerint „teljes” kép gimnáziumi tankönyvek esetében nem is igazán elvárható.) Ugyanakkor a magyar történelmi események általában mindig csak olyankor kerülnek szóba, amikor azok a lengyelekhez, a lengyel történelemhez vagy a szlávokhoz valamilyen módon kapcsolódnak. Fokozottan igaz ez a kizárólag a lengyel történelmet leíró munkákra, ami viszont indokoltnak tekinthető. Ami a vizsgálat alá vont történelemkönyvek szemléletét illeti, kijelenthető, hogy a lengyel-magyar barátság gondolata nem nagyon érezhető bennük, azonban a szláv-magyar ellentét is csak nyomokban jelenik meg, s ha igen, akkor is inkább csak a lengyel

22 Tévedés lenne persze azt gondolni, hogy a mai lengyelek Magyarország-képére az írott művek közül csak a történelemkönyvek vannak hatással. A magát „kettős kötődésűnek” tartó lengyel író, Krzysztof Varga Lengyelországban 2008-ban megjelent, magyarul is olvasható *Gulasz z turula* (Turulpörkölt) című műve sok lengyelhez eljutott, akik „vevők voltak” a benne leírtakra, hiszen 2009-ben olvasói szavazatok alapján ez a könyv nyerte el a legrangosabb lengyel irodalmi díjat, a Nike-t. A mű – melyet a magyar sajtó néhány éve elragadtatott hozsannázással fogadott – enyhén szólva nem fest túl hízelgő képet Magyarországról és a magyarokról, gyanítható hát, hogy a szerző sorait ezúttal nem az oly sokat reklámozott lengyel-magyar barátság gondolata ihlette. Ezt alátámasztandó álljon itt csupán néhány idézet a műből: „Nosztalgiaiból van az az alap, melyre a magyar identitás épül.” (38. o.), „A magyar verekedések listája enyhíti a magyar büntetteket.” (55. o.), „A magyar kultúra története öngyilkosságok története.” (77. o.), „A magyarok krónikus kivételesség-érzéstől szenvednek.” (79. o.), „[...] átok magyarnak lenni. Az öngyilkosság a magyar kultúra legsikeresebb exportcikke.” (80. o.), „A magyar szomszédság lényege az ellenszenv, a rosszul leplezett ellenségeség, a párban járó felsőbbrendűségi és kisebbrendűségi érzés, a kudarcélmény.” (136. o.), „Szombathely szeretne büszke lenni magára, de valószínűleg tudja, hogy nincs mire.” (153. o.), „Galambszarta turul – ez az igazi magyar tragédia.” (154. o.), „A Balaton novemberben a legszebb, mert akkor szinte nem is látszik.” (154. o.), „A kereszténység felvétele másodrendű ügy, Szent István egyéni szeszélye [...]” (183. o.).

23 Edmund Jan Osmańczyk írja *Rzeczpospolita Polaków* (A Lengyel Köztársaság) című, 1978-ban, Varsóban megjelent könyvében a Lengyelországtól délre eső területekről, Magyarországot is említve: „A sokféle nemzetiség, kultúra, vallási tradíció és népszokás miatt kulturális szempontból Európának különösen gazdag vidéke ez.” (op. cit. 212. szerző ford.). Ma is érvényes megfogalmazása ez annak, amit a lengyelek felfogásában Magyarország hagyományosan jelent: kulturálisan sokszínű, csaknem „egzotikus” ország, paprikával fűszerezett, csípős ételek, jó borok, erős pálinka, fürdők, nyitott, többnyire barátságos emberek, nagyon furcsa, teljesen érthetetlen nyelv, és persze mindezek mellett (vagy mögött?) ott vannak a közös múlt emlékei. Ha a mai lengyelek számára fontos magyar földrajzi helyekről van szó, mindezekhez hozzátehetjük még Budapest, a Balaton és Hajdúszoboszló nevét (így, ebben a sorrendben). Meg kell még jegyezni azt is, hogy Lengyelországon belül is talán intenzívebben él a lengyel-magyar barátság gondolata, a magyarokhoz való kötődés érzése Krakóban, míg egy poznańi vagy gdański ember meglehet, hogy már csak ugyanazokat a közkeletű sztereotípiákat isméli a magyarokkal kapcsolatban, mint egy berlini vagy koppenhágai.

24 Polgár Tamás, akinek itt idézett munkájára nagyban támaszkodtunk, megjegyzi, hogy a lengyel tankönyvek viszont még így is több információt nyújtanak a magyar történelemről, mint a magyar gimnáziumi tankönyvek a lengyelről, és pozitívnak nevezi, hogy a lengyel gimnáziumi tankönyvek általában jelentős terjedelemben foglalkoznak a közép-európai térség és főként Oroszország történelmével (Polgár, 2009. 257.). Tegyük hozzá, hogy utóbbi történelme igen szorosan kapcsolódik a lengyel történelemhez, s a lengyelek szemében – a történelmileg súlyosan terhelt lengyel-orosz viszony miatt – az oroszokkal szembeni harcnak és ellenállásnak máig kiemelt jelentősége van.

gimnáziumi tankönyvek középkori részeinél.²⁵ Érdekes, hogy a lengyel-magyar barátság motívuma egyedülként éppen egy angol történész, Norman Davies talán legelfogulatlanabbnak nevezhető munkájában szerepel explicite kimondva. Nyomárkay István akadémikus írja szláv nyelvekről szóló propedeutikus jellegű munkájában, hogy „Szláv szomszédainkról keveset tudunk, ők sem tudnak többet rólunk.” (Nyomárkay, 2013. 8. o.). Bízvást hozzátehetjük ehhez, hogy ha a mai magyar átlagember egyáltalán szeretne többet tudni valakikről, azok – közelségük ellenére (vagy talán éppen azért) és néhány kivételes esettől eltekintve – általában nem a szlávok (sem az általuk beszélt nyelvek vagy létrehozott kultúrák). Mindez valószínűleg fordítva is igaz. A történelmileg terhelt viszony, az ebből (is) táplálkozó ellenszenv és az átörökölt előítéletek, egymás kölcsönös lesajnálása nem nagyon kedvez az érdeklődésnek, amelynek pedig komoly szerepe lehet(ne) az ellenséggép lebontásában, az előítéletek felszámolásában. Ezen a téren tehát bőven akad még tennivaló... Lengyelország azonban e szempontból kivétel: az egymásról kialakult kép lengyel-magyar viszonylatban sokkal pozitívabb.

IRODALOM

- Bobrzyński, M. (1932): *Dzieje Polski w zarysie* 1-3. PWN, Warszawa.
- Davies, N. (1996): *Europe, a history*. Oxford University Press, Oxford.; Magyarul: (2002) *Európa története*. Osiris Kiadó, Bp.
- Davies, N.: *Lengyelország története*. Osiris Kiadó, Bp.
- Dybkowska, A., Żaryn, J. és Żaryn, M. (2002): *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gierowski, J. A. (1978): *Historia Polski 1505–1864*. 1–2. PWN, Warszawa.
- Jerzewski, L. (1990): *Katyń, 1940*. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Kiss Gy. Csaba (2011): *Hol vagy, Hazám? – Kelet-Közép-Európa himnuszai*. Nap Kiadó, Bp.
- Koczerska, M. (1999): *Historia, Średniowiecze. U źródeł współczesności*. Wydawnictwo Szkolne i pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Mędrzecki, W. és Szuchta, R. (2001): *U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze*. Wydawnictwo Szkolne i pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Musiał, D., Polacka, K. és Roszak, S. (2005): *Przez wieki. Podręcznik do historii I*. Wydawnictwo Rożak.
- Nyomárkay István (2013): *Szláv szomszédaink*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Osmańczyk, E. J. (1978): *Rzeczpospolita Polaków*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Polgár Tamás (2009): Az újabb lengyelországi történelemtankönyvek magyarságképe. In: *Kutatási Füzetek*, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

25 Feltűnő a „Szlóvakia” név történelmi korszakokon átívelő folyamatos sulykolása a lengyel gimnáziumi tankönyvekben, amelynek oka vagy egyszerűen a szerzők tudatlansága, vagy – ami rosszabb – a tudatos megtévesztés szándéka.

- Sinkovics Ferenc (2014): Berlin helyett Varsót választottuk... In: *Magyar Hírlap*, május 30., Bp. 12. <http://archivum.magyarhirlap.hu/berlin-helyett-varsot-valasztottuk> (Letöltés: 2014. 08. 13.)
- Tomcsányi János (1932): *Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok*. Stúdium, Bp.
- Topolski, J. (1982): *Zarys dziejów Polski*. Wydawnictwo Interpress, Warszawa.; Magyarul: Hary Judit (1989, ford.): *Lengyelország története*. Gondolat, Bp.
- Wendt, J.: *Przez wieki. Podręcznik do historii 2*. Wydawnictwo Rożak.
- Wyrozumski, J. (1978): *Historia Polski do roku 1505*. PWN, Warszawa.
- Zielińska, K. és Kozłowska, Z. (2000): *U źródeł współczesności. Historia nowożytna*. Wydawnictwo Szkolne i pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Zoltán András (1996): A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai. In: *Életünk*, 6/7. Szombathely. 634–648.

A SZLOVÁKIAI KÖZÉPISKOLAI TANKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE

VAJDA BARNABÁS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

BARNABÁS VAJDA: CONCEPTIONS OF HUNGARIANS IN SLOVAKIAN HIGH SCHOOL TEXTBOOKS

The present study makes a research into some Slovakian schoolbooks in order to survey how they deal with Hungary as a country and with Hungarians as a nation. The study analyses some 34 Slovakian schoolbooks, all recently published secondary schoolbooks, including schoolbooks for subjects such as History, Geography, Slovak language and literature, Arts and culture, Maths, Civic education, Biology, Physics, and Chemistry. As a main conclusion, it can be stated that, in general terms, Slovakian secondary schoolbooks do not contain any specific Hungarian perspective, thus we can in fact speak of a lack of a Hungarian perspective. If and when Slovak schoolbooks refer to Hungary or Hungarians, they do it either in a West European or in a global context, where the Hungarian aspect is only a minor part of a wider Westerner cultural and historical context. The lack of the Hungarian cultural and historical context is quite problematic in the Slovak literature and History schoolbooks.

A TANULMÁNY FŐ MEGÁLLAPÍTÁSAI:

A szlovákiai gimnáziumi tankönyveknek általában véve nincs kifejezett „magyarságképük”. Azonban egyes tantárgyak esetében (történelem, geográfia, szlovák irodalom) és egyes tananyagok, témák során (pl. a szlovákság története, a szlovák állam területének kialakulása és az ország népessége) jellemzően és rendszeresen felbukkannak a magyarok.

A vizsgált tankönyvek magyarságképébe beleértendőek mind a Magyarországra mint *államra*, mind a magyarokra mint *népre, nemzetre* tett utalások. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a vizsgált tankönyvek szám szerint a legtöbb utalást a *szlovákiai magyarokra* teszik.

A magyaroknak semmi esetre sincs hangsúlyos szomszédsági szerepük a szlovák tankönyvekben. Ellentétben a csehekkel vagy a lengyelekkel, akik rendszeresen kiemelt figyelmet kapnak a tankönyvi lapokon, Magyarország csak egy a szomszéd országok közül.

A VIZSGÁLATRÓL

A jelen tanulmány 34 különböző tankönyvkötet vizsgálatán alapul.¹ A tankönyvek túlnyomó többsége a 2000–2015 közti másfél évtized termése, vagyis a legaktuálisabb könyvek, és (rendszerint) egy-egy adott szerzői kollektíva által jegyzett tankönyvsorozatok. Típus tekintetében a nagyobb részük ún. tükröfordításos vagy mutációs tankönyv (a tipológiát lásd alább), ami azt jelenti, hogy (bár én a magyar nyelvi verziójukat vizsgáltam, de) a szövegük teljesen azonos vagy szinte teljesen azonos azon tankönyvekével, amelyeket a szlovákiai szlovák anyanyelvű tanulók használnak.

A kutatás során 10 különböző gimnáziumi tantárgy könyveit vizsgáltam: *történelem; geográfia; szlovák nyelv és irodalom; művészet és kultúra; matematika; polgári nevelés; biológia; fizika; kémia.*² Míg az első öt felsorolt tantárgyban viszonylag sok magyar jellegű utalás van, addig az utóbbi ötben gyakorlatilag nincsenek (tulajdonképpen érthető módon), ezért az utóbbiakról a továbbiakban nem lesz szó. Terjedelmi okok miatt itt nem foglalkozom a *magyar nyelv és irodalom* tankönyvekkel sem, amelyekről csupán azt állapítom meg, hogy ezek mint speciálisan a szlovákiai magyar tanulók számára írt tankönyvek nagymértékben a magyar kultúra ismert irodalmi vetületeit tartalmazzák, és nagyon hasonló irodalmi kánont tükröznek, mint egyes jelenlegi magyarországi tankönyvek. Ellenben tanulmányom utolsó harmadában bővebben elemzem a jelenleg legaktuálisabb *szlovák történelem-tan-könyveket*, amelyek az összes tankönyvnél több és (sajnos) problémásabb utalást tartalmaznak Magyarországra és a magyarokra.

A SZLOVÁKIAI TANKÖNYVRENDSZERRŐL ÁLTALÁBAN

A Szlovák Köztársaság tankönyvszisztémájáról tudni kell, hogy az egy abszolút központosított rendszer. Lényegében az összes tankönyv: minden életkorban, minden iskolatípusban és minden iskolafenntartó esetében – *központi állami*

1 Köszönetet mondok Morvay Katalin igazgatónak és Író Erzsébet igazgatóhelyettesnek, hogy egykori iskolámban és munkahelyemen, a pozsonyi Duna utcai Magyar Alapiskola és Gimnáziumban hozzáférhetővé tették számomra a tankönyveket.

2 Az alábbi lista a vizsgált tankönyvek felosztása aszerint, hogy mennyi magyar referenciát tartalmaznak. Az első csoportot azok a könyvek alkotják, amelyek *sok magyar referenciát* tartalmaznak: Történelem (3 db könyv: 2011., 2013., 2014. évi kiadások); Geográfia (5 db könyv: 1994., 1994., 1995., 2010., 2011. évi kiadások); Szlovák nyelv (4 db könyv: 2009., 2009., 2012., 2012. évi kiadások); Szlovák irodalom (3 db könyv: 2002., 2003., 2004. évi kiadások). A második csoport, amely könyvek *némi magyar referenciát* tartalmaznak: Művészet és kultúra (3 db könyv: 2009., 2010., 2012. évi kiadások); Matematika (4 db könyv: 2009., 2009., 2010., 2010. évi kiadások). A harmadik csoportba azok a könyvek tartoznak, amelyek egyáltalán nem tartalmaznak magyar referenciákat: Polgári nevelés (1 db könyv: 2011. évi kiadás); Biológia (5 db könyv: 2002., 2003., 2004., 2005., 2010. évi kiadások); Fizika (2 db könyv: 2009., 2010. évi kiadások); Kémia (4 db könyv: 1996., 2006., 2007., 2008. évi kiadások).

megrendelés alapján készül. Gyakorlatilag minden tantárgy és minden évfolyam számára *csak egyetlen tankönyv* készül. A könyvek központosított előrendelési rendszer alapján, egy központi raktárból kerülnek a konkrét iskolákba, amelyek a tanév elején kiosztják, év végén pedig visszaszedik azokat. A rendszer fontos eleme, hogy *az összes tankönyv ingyen* kerül a tanulókhoz, ami miatt viszont a tankönyvek Szlovákiában kereskedelmi forgalomba szinte soha nem kerülnek. Korábban (2010 előtt) a tanulóknak kellett megvenniük egyes könyveket, jellemzően az idegen-nyelv-tankönyveket (német, angol stb.), mára azonban ezeket is az állami költségvetés állja.

A magán- és egyházi iskolák tankönyves rendje lényegében nem különbözik az állami iskolákétól. A *központi pályázatokon* meghirdetett tankönyvírói vállalkozásokba magáncégek (magán könyvkiadók) is beszállhatnak, azonban a folyamat végén Szlovákiában minden tankönyv egy 5 évre kiadott minisztériumi engedély birtokában kerülhet be az iskolarendszerbe. A megrendelő állam gyakorlatilag minden tantárgyból és minden évfolyam számára *csak egyetlen tankönyvet* készített. A hivatalos érvelés szerint ez „költségvetési megfontolások miatt” történik, a valóságban azonban a központosított szlovák oktatási rendszer (az állam) egyáltalán nem kívánja, hogy alternatív tankönyvek szülessenek az állami rendszeren kívül, és ezt a célt az oktatási rendszer rigiditásával segíti elő, éri el. Azzal, hogy ennek a maximálisan centralizált rendszernek milyen következményei vannak a szlovákiai tankönyves, pedagógiai és módszertani kultúrára, ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

A SZLOVÁKIAI TANKÖNYVEK ÁLTALÁNOS OSZTÁLYOZÁSA

A szlovákiai tankönyvek generálisan az alábbi kategóriákra oszthatók.

A *tankönyvek A típusa*: ezek a szlovák tanulók számára, szlovák szerzők által, szlovák nyelven írt tankönyvek. Az ország tanulóinak túlnyomó többsége, a szlovák tannyelvű iskolák, azaz az összes tanuló kb. 85%-a ilyen tankönyvekből tanul. Ide tartoznak egyes, bizonyos szakképzést biztosító iskolában használatos szlovák nyelvű tankönyvek is, amelyeket azért nem fordítanak le a Szlovákiában élő nemzetiségek nyelvére, mivel a szakképzés tárgyai (pl. közgazdaságtan, mechanika) olyan speciális területek, amelyeket a tanulók később valószínűleg szlovák nyelven fognak alkalmazni.

A *tankönyvek B típusa*: ezek olyan, szlovák tanulók számára, szlovák szerzők által, szlovák nyelven írt tankönyvek, amelyeket a szlováktól eltérő nyelvekre is lefordítanak; a szlovákiai magyar tanulók esetében magyarra, más esetben romára vagy ukránra. Ezek az ún. *tükröfordításos* tankönyvek, amelyeknek a szlovák és a nem szlovák változata oldalról oldalra, sorról sorra *tökéletesen azonos*. Ennek a tankönyvtípusnak az alfaja az ún. *mutációs tankönyv*, amelynek a nem szlovák nyelvű verziója *nagyraoszt* azonos az eredeti szlovák tankönyv tartalmával, csak

vannak benne még ún. nemzetiségek számára készült kiegészítések (szövegrészek, képek, feladatok stb.) is. Annak ellenére, hogy ezek a tükröfordításos vagy mutációs tankönyvek avégett tartalmaznak nemzetiségi kiegészítéseket, hogy – úgy mond – jobban megfeleljenek az adott nemzetiségek kulturális igényeinek, hangsúlyozandó, hogy mind a tükröfordításos, mind a mutációs tankönyvek *ugyanazon központi kurikulumok alapján* készülnek, mint a többségi szlovák tanulók tankönyvei. Tanulmányom jelentős részében ilyen tankönyveket elemzek.³

A tankönyvek C típusa: a harmadik csoportot az eleve nem szlovák tanulók számára írt tankönyvek alkotják, amelyekben az esetek jelentős részében kifejezetten a *nemzetiségek számára készített tartalmak* vannak, pl. magyar tanulóknak szánt szövegek, illusztrációk stb. Ezek a tankönyvek rendszerint speciális nemzetiségi kurikulumok alapján íródnak, amelyeknek nincs, nem létezik szlovák megfelelőjük. Értelemszerűen ilyenek a szlovákiai magyar gimnáziumokban alkalmazott *magyar irodalom és nyelvtan-tankönyvek* – hiszen ilyen tantárgy a szlovák iskolákban nincs –, valamint a speciálisan a szlovákiai magyar tanulók számára készített szlovák nyelv, szlovák irodalom és szlovák nyelvi társalgás tankönyvek. Mivel ezeket a tankönyveket rendszerint szlovákiai magyar szakemberek írják – időnként szlovák szerzőkkel együtt, esetenként szlovák szaklektorok társaságában –, ezért *belső fejlesztésű* tankönyveknek nevezhetjük őket. Ezeket a kiadványokat könnyű azonosítani, mivel már a címlapjukon explicit módon megjelölik, hogy a könyv „a szlovákiai magyar tananyelvű iskolák számára” készült.

Elvértve és csökkenő számban, de léteznek más, speciálisan szlovákiai magyar tanulók számára írt tankönyvek is, például történelemből. Nagyon fontos megkötés viszont, hogy ezeknek a „nemzetiségi” tankönyveknek is a központi (állami, szlovák iskoláknak szánt) kurikulumból kell kiindulniuk, vagy ha létezik a tantárgyhoz külön nemzetiségi kurikulum – sajnos történelemből több kísérlet dacára sincs –, akkor azt kell követniük. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 2010 utáni szlovák oktatási minisztérium igyekszik ezeket a belső fejlesztésű történelemtankönyveket kiszorítani a rendszerből.

Végül, mivel sok szlovákiai magyar pedagógus elégedetlen a szlovákiai tankönyvekkel – vagy azért, mert azok szerintük módszertanilag rosszak, vagy mert nem tükrözik a tanulók magyar kulturális identitását –, ezért Szlovákiában használatosak *Magyarországról származó tankönyvek* is. Ezek alkalmazását jelenleg nem tiltja törvény, habár ellentmondnak annak a fő szabálynak, hogy a szlovákiai iskolákban az oktatási minisztérium által jóváhagyott tankönyvek használatosak; a gyakorlatban ezt nem ellenőrzik. Arról, hogy hány iskolában, hány osztályban és milyen tantárgyakból használnak Szlovákiában magyarországi tankönyveket, nincsen nyilvános adatok.

3 Ezek a tükröfordításos és mutációs tankönyvek egy sor speciális nyelvi és tartalmi problémát vetnek fel. Például a mutációs tankönyvek alapvető problémája, hogy a magyar vagy a más nemzetiségek érdekében beillesztett kiegészítő részek csak az érintett nemzetiség tankönyveiben találhatók meg, így viszont a többségi szlovák tanulók soha nem szembesülnek az ország kulturális sokszínűségével.

A SZLOVÁKIAI TANKÖNYVEKBEN ELŐFORDULÓ, NEM TÖRTÉNELMI JELLEGŰ MAGYAR REFERENCIÁK

A magyarokra tett tankönyvi utalások vizsgálatát ott kell kezdeni, hogy a szlovákiai tankönyvekben a más népekre tett hivatkozások egy szélesebb kontextusba ágyazódnak. Ez a szélesebb összefüggés az, hogy a tankönyvek következetesen igyekeznek a *nyugat-európai kultúrához tartozóként láttatni Szlovákiát, és általában a világ összes jelenségét e szerint bemutatni*. Ami azt jelenti, hogy ha a tankönyves hivatkozások túlnyúlnak a nemzeti kereteken és nem szlovák jellegű jelenségre akarnak utalni, akkor szinte kizárólag *nyugat-európai mintákat* mutatnak. A nyugat-európai mérce jelenik meg a tudományokban, művészetekben, történelemben, irodalomban, politikai rendszerekben illetően – vagyis mindenütt. A tankönyvek tehát a nyugati civilizációt tekintik példának és mércének. A magyar utalások, ha egyáltalán felbukkannak, csakis ennek a nagy civilizációs referenciának a kisebb részei.

MAGYARORSZÁG MINT SZLOVÁKIA SZOMSZÉDJA

Amennyiben a tankönyvekben az egyes országok tárgyalási sorrendje kifejez valamit, akkor érdekes megfigyelni, hogy a szlovákiai geográfia-tankönyvek a szomszédok közül elsőként mindig Csehországot mutatják be: „Csehország / Česko Szlovákia / Slovensko nagyon közeli szomszédja” (GEO-GI-2.-2010; GEO-GI-2.-1994), majd rendszerint másodikként Lengyelországot említik, amelynek „gazdag történelmi hagyományai vannak”. (GEO-GI-2.-2010; GEO-GI-2.-1994) Az efféle szláv közösségtudat időnként nemcsak a (legfejlettebb?) északi, de a többi szláv nép vonatkozásában is megjelenik a tankönyvekben, mint pl. a *Művészet és kultúra* harmadikosoknak készült részében, ahol szövegesen és képben is megjelenítődik öt szláv állam nagyon hasonló zászlaja. (Művészet és kultúra-GI-3.-2012)

Magyarország ezeken a „szomszédlistákon” néha a harmadik helyen szerepel, egy csoportban Ausztriával és Szlovéniával (GEO-GI-2.-2010). Gyakoribb viszont, hogy Magyarország az európai régiókat tárgyaló fejezetbe kerül, mint „Közép-Európa” országainak egyike (GEO-GI-2.-1994), Csehország, Lengyelország, Németország, Ausztria és Svájc után (GEO-GI-2.-1994), esetleg a közép-európai kontextus egyik összehasonlítási elemeként. Egy táblázatban pl. a tanulók azt látják, hogy hol és mennyiért lehet tankolni a „szomszédoknál”: a 2009-es adatok szerint Magyarországon jóval olcsóbban, mint Szlovákiában. (Matematika-GI-1.-2009)

Bárhol is van a sorban Magyarország, rendszerint keveset tud meg róla a szlovák tanuló. Egy helyen például felbukkan Rubik Ernő kockája (Szlovák nyelv-GI-2.-2009), egy másik helyen a körmöcbányai aranydukát. (Matematika-GI-1.-2009) Egy 2010-ben kiadott geográfából azt tudjuk meg, hogy „Magyarország / Maďarsko a Föld / Zem leginkább síkvidéki szárazföldi országai

közé tartozik” (GEO-GI-2.-2010), egy továbbiból pedig azt, hogy Magyarország Szlovákia harmadik legfontosabb kereskedelmi partnere. (GEO-GI-2.-1995)

Magyarország népesedési viszonyainak több tankönyv is külön figyelmet szentel. „Problémát jelent az öregedő lakosság” – írja egy 2.-os gimnazista geográfia-tankönyv (GEO-GI-2.-2010), máshol pedig azt olvassuk, hogy „az utóbbi években Magyarországra jellemző a lakosság természetes csökkenése”. (GEO-GI-2.-1994) Többször külön említődik a roma lakosság: „A nemzeti kisebbségek közül legnépesebb az ország keleti részén a roma kisebbség. Ha nem változnak meg a népesedési folyamatok, Magyarországon / Maďarsko egy évszázad múlva ez a kisebbség már többségbe kerülhet az országban.” (GEO-GI-2.-2010)

A SZLOVÁKIAI MAGYAROKRÓL

A szlovákiai tankönyvekben előforduló magyar utalások közül a leggyakoribbak a szlovákiai magyarokra tett utalások, akik leggyakrabban vagy mint az ország „legnagyobb létszámú nemzeti kisebbsége” (GEO-GI-3.-2011), vagy mint pusztán népszámlálási adat említődnek. (GEO-GI-1.-1994) Rendszerint a „szlovákiai régiók” kapcsán történik rájuk utalás mint „nemzetiségileg vegyesen lakott területekre” (GEO-GI-3.-2011), néha olyan módon, hogy ők azok, akik „a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járásban számbelileg felülmúlják a szlovák lakosságot”. (GEO-GI-2.-1995) Bár általában a tankönyvek megbízható adatokat közölnek, a szlovákiai magyarság szempontjából lényeges pontatlanságok találhatók. Például egy 1994-es tankönyv vallási adatai között nincs feltüntetve a „református” kategória, amelybe kb. 100.000 főnyi, 85%-ban magyar nemzetiségű szlovákiai lakos tartozik, akiket valószínűleg az „evangélikusok” közé soroltak be – akik viszont Szlovákiában jellemzően szlovák anyanyelvűek. (GEO-GI-1.-1994)

A két világháború közti időszak csehszlovákiai tankönyveiben nagyon gyakori jelenség volt, hogy a magyarra fordított tankönyvek a csehszlovák állam csehoszlovakista (a csehek és a szlovákok egységes) ideológiáját tükrözték, ezzel együtt igyekeztek a magyar tanulóknak a jó állampolgár, a jó és *együttműködő csehszlovákiai magyar nép* képét erősíteni a tananyagok által. Ez a jelenség manapság ritka bár, de nem ismeretlen. Példa rá az a szlovák nyelvi kommunikáció tankönyv, amely egy képzeletbeli szlovákiai magyar fiatal, egy bizonyos „Július Jankó” mintaéletrajza által sugallja a helyes együttműködés mintáját. „Július Jankó” (akinek a magyar neve Jankó Gyula volna, de ez a szövegben nem szerepel), aki a „sládkovi ovói magyar tannyelvű alapiskolába” jár, egy szlovák nyelven írt életrajzot nyújt be egyetemi jelentkezése mellékleteként. Július Jankó mintaéletrajzát úgy is lehet értelmezni, hogy ő egy olyan „jó” állampolgár Sládkovi ovóról (Diószeg, magyar településneve sehol nem bukkan fel), aki a szlovák felsőoktatás részese szeretne lenni, ezért sem a saját, sem a lakhelye nevét nem írja le magyarul, sőt egyáltalán

nem jut eszébe az anyanyelvén kommunikálni a „hivatalokkal”. (Szlovák nyelv-GI-3.-2012)

A SZLOVÁKIAI TANKÖNYVEK VILÁGNÉZETE

A szlovákiai tankönyvek általános *világnézetére* vonatkozó szabály, hogy a tankönyvszerzők és -szerkesztők az összes tantárgyban igyekeznek a nemzeti, azaz a szlovák kontextust megjeleníteni, ám ha szükséges, akkor nem félnek nyitni a nyugat-európai vagy a globális témák felé sem. Ez figyelhető meg például a *Művészet és kultúra* című tankönyvben, amelyben több magyar vonatkozás, utalás is van. A nyugat-európai példák lépten-nyomon felbukkannak a tankönyvekben, mint a 20. század jeles alkotói és művészei, Vincent van Goghtól kezdve Arnold Schönbergen és Sigmund Freudon keresztül Edmund Husserlig, vagy a popzenészek sora Patrik Vrbovskýtól Janis Joplinig. (Művészet és kultúra-GI-3.-2012) Tökéletesen ugyanaz ez a minta, mint a történelemtankönyvekben, ahol az összes nem szlovák híresség gyakorlatilag a nyugat-európai államférfiakat, királyokat, hadvezéreket, gondolkodókat stb. idézi vagy mutatja be. Ennek a *nyugatos vagy globális mintának* egy sor konkrét példája szerepel a tankönyvekben: mint az afrikai gyerekek európai örökbe-fogadása; a világ legkülönbébb lakhatási viszonyai; a sportok közül a jóga és a vadvízi rafting (Szlovák nyelv-GI-1.-2009); a nemzetközi gasztrokultúra csemegéi, vagy az öltözködés támakörben a skót kilt. (Szlovák nyelv-GI-2.-2009)

Ami a magyar vonatkozásokat illeti: Az 1. osztályos *Művészet és kultúra* (2009) kötet New York és Budapest látképével kezdődik, ahol is „A művészet funkciója és értelme”, illetve a „felülnézet” fogalom illusztrálására használják a felhőkarcolók és a Duna mellett elterülő Parlament képét a szerkesztők. Az emlékművek fogalma kapcsán látjuk még Mária Terézia egykori pozsonyi szobrát, Fadrusz János alkotását, amelyet 1921-ben ledöntöttek. (Művészet és kultúra-GI-1.-2009) Az irodalom mint művészeti ág taglalásakor az időmértékes verselésre említik példaként Weöres Sándort, Vörösmarty Mihályt és Kölcsey Ferencet, miközben mindháromhoz egy-egy arckép és egy-egy szövegszemelvény is társul (Kereszt-árnykép; A Gutenberg-albumba; Huszt).⁴

⁴ *Művészet és kultúra*-GI-1.-2009: 206, 207, 209. Meg kell jegyezni, lehetséges, hogy ez a három magyar író és műve csak a tankönyv magyar nyelvű kiadásában található meg. Feltételezem, hogy a tankönyv szlovák tanulók számára szánt szlovák nyelvű verziójában más, valószínűleg szlovák jellegű példák vannak helyettük. A probléma ezzel a tankönyvtípussal tehát az, hogy az univerzális magyar értékekkel, vagy egyáltalán a magyar vonatkozásokkal csak a szlovákiai magyar tanulók találkoznak, a szlovák tanulók nem.

A SZLOVÁKIAI TANKÖNYVEKBEN – A TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKEN KÍVÜL – ELŐFORDULÓ, MAGYAR TÖRTÉNELMI REFERENCIÁK

A szlovákiai tankönyvekben viszonylag sok történelmi referencia van a történelem-tankönyveken kívül is, főleg a *geográfia*, a *szlovák irodalom*, az *állampolgári ismeretek*, alapiskolai szinten pedig a *honismeret* tantárgyban.

Egy-egy tankönyv – óvatosan bár, de – egyértelműen a Magyar Királyság részeként értelmezi és láttatja a szlovák nemzet történelmét; ilyen például a *Szlovákia rövid története* és a *Pozsony, Szlovákia fővárosa* című fejezet. („*Stručná história Slovenska*” és „*Bratislava hlavné mesto Slovenska*”, Szlovák nyelv-GI-3.-2012) Akad példa arra is, hogy magyar királyokat, államférfiakat említenek meg, igaz, szlovák helyesírással: „Štefan I.” (I. Szent István), Lajos Kossuth, „Matej Korvín” (Hunyadi Mátyás) (Szlovák nyelv-GI-1.-2009). Viszont sokkal gyakoribb és jellemzőbb, hogy a szlovák tankönyvekben elrejtve található meg a magyar múlt – vagy meg sem jelenik. Ezt azt jelenti, hogy a szlovák személyiségek és események nincsenek magyar kontextusba ágyazva, abból ki vannak ragadva, vagy legalábbis az egykori magyar kontextus nincs hangsúlyozva. Tényként szögezhető le, hogy időnként a magyar történelem, illetve Magyarország egyfajta ellenségkép formájában bukkan fel, mint az „elnyomás” szimbóluma, főleg a 19. század végén és a 20. század elején. (Pl. Szlovák irodalom-GI-1.-2003; GEO-GI-2.-1995)

SZLOVÁKIA TERÜLETI KIALAKULÁSA

A magyarok mint a szlovák történelmi múlt része, rendszeres és külön toposz a geográfiában, mégpedig a *Szlovákia területi kialakulása* témakör kapcsán. Egy 2.-os gimnazista tankönyvben *Szlovákia területének geográfiai fejlődése* [sic] kapcsán a témakör legelején olvasunk a szlovákokról: „Samo birodalmáról”, a „Frank Birodalomról”, a „Nyitrai fejedelemségről”, majd ezután a „magyar állam”-ról. (GEO-GI-2.-1995) Hasonlóan egy 2011-es, 3.-os gimnazistáknak szánt geográfia-tankönyv szövegében találjuk ezt: „A 10. század folyamán ez a terület fokozatosan betagozódik az akkor alakuló történelmi Magyarországba / Uhorsko. A 11. században azonban még mindig egy speciális területi egységet – a nyitrai hercegséget – alkotott [...] A vármegyék valószínűleg még nagy-moráviai eredetűek voltak [...] A vármegyéket, később pedig a megyéket nem a lakosság nemzetisége alapján alakították ki.” (GEO-GI-3.-2011)

A séma itt tehát a következő: (1) Bármely történelmi téma a szlovák nemzet szempontjából kerül előtérbe. (2) A magyar történelmi kontextus vagy a lehető legszűkebb terjedelemben, vagy csak nagyon elnagyolt és homályos módon jelenítődik meg. (3) Amennyiben felbukkan a magyar történelem – s nem csak a történelem-tankönyvek-

ben –, akkor az gyakran valamilyen szlovák sérelemhez kapcsolódik. A sérelemre a legjobb példa a csehszlovákiai magyarlakta területek 1938-as vissza- vagy elcsatolása, ami előszeretettel jelenítődik meg mint történelmi fájó pont, mind a történelem-tankönyvekben, mind azokon kívül. Az 1938-as sérelem egy 1995-ös geográfia-tankönyvben szövegszerűen és térképen is megjelenítődik: „A határok mentén nagy területeket foglalt el Németország és Magyarország”, a térkép felirata pedig jelzi, hogy melyek a „Magyarország által megszállt területek”. (GEO-GI-2.-1995) Hat évvel később egy 2011-es geográfia-tankönyvben ugyanezt találjuk: „A mintegy 11.000 négyzetkilométernyi déli és keleti területeket Magyarország / Mađarsko foglalta el.” (GEO-GI-3.-2011) A földrajzi tárgyú szlovák tankönyvek ugyanazt a történelmi sérelmi narratívát követik, mint a történelem-tankönyvek, amelyek előszeretettel mutatják az 1938-as határváltozást, ugyanakkor szinte soha nem ábrázolják térképeken Csehszlovákia határainak 1918–1920 körüli kialakulását.

MAGYAROK A SZLOVÁK IRODALOMTANKÖNYVEKBEN

Az 1918 előtti szlovák nyelvű irodalom alapvetően a Magyar Királyság kontextusában létezett – ez a tény azonban nagyon érdekes módon tükröződik a szlovák irodalom-tankönyvekben. Az érdekesség mivoltát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az *alkalmazott nyelv*, ahogy a szerzők írnak a szlovák irodalomról, elfedi, elmaszatolja, láthatatlanná teszi a korabeli magyar környezetet. Ennek a technikának a nyelvi alapú megvalósítási módjairól fontos tudni, hogy az 1918 előtti Magyar Királyságra a szlovák nyelv egy érdekes kifejezést alkalmaz: Uhorsko – amit a legjobb értelmezés szerint „történelmi Magyarországnak” fordíthatunk. Ezt az Uhorsko-t használja nagyon-nagyon következetesen a szlovák (és a cseh) kultúrközeg, amivel nyelvi értelemben abszolút képesek elfedni a régebbi történelmi korszakok magyar voltát.⁵

Ilyen módon a 19. századi szlovák irodalom nagyjai – Ludovít Štúr és kortársai – úgy jelennek meg a gimnáziumi tanulók előtt, hogy nem derül ki róluk, hogy ők a Magyar Királyságban éltek – ezt ugyan a szöveg nem tagadja, de nem is utal rá világosan. A másik nagyon sajátos nyelvi megoldás az, hogy a „Slovensko” (Szlovákia – mint ország) megnevezést *1918 előtti korszakoknál* is valamennyi tankönyv használja; következetesen, nagyon bátran, mindenféle különösebb részletezés nélkül,

5 Az Uhorsko kifejezés körüli történetírásbeli és módszertani problémák sorára többen és többször felhívtuk már a figyelmet. Szlovák nyelven részletesen foglalkozott vele pl. Kollai, István (edítor, 2008): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Nadácia Terra Cognita, Budapest. Jőmagam pedig Zahorán Csabával együtt írtunk róla a szlovák nyilvánosság számára: Vajda, Barnabás és Zahorán, Csaba (2015): Uhorský kód. Kam zmizli Maďari? *Časopis týždeň*, 1.-2. týždeň, 5. januára 2015, str. 50. Ez a vita annyira aktuális, hogy a tanulmány írásakor is új és újabb elemi bukkannak fel a közbeszédben, lásd pl. Magyar Nemzet Online 2015. április 20. írása, frissítve 2016. február 19-én: <http://mno.hu/hatarontul/itt-a-vege-a-szlovak-tortenelemhamisitasnak-1278968?oldal=1> (2016. 02. 20.)

mint tény. A *verbális alapú nemzetépítés* köre azzal zárul, hogy a szlovák irodalom-tankönyvek szövegei gazdagon meg vannak tűzdelve szlovák nyelvű településnevekkel és konkrét évszámokkal, ami fokozza a kor bemutatásának *látszólagos* autenti-kusságát.

A művelt szlovák irodalmi nyelvet megteremtő Ludovít Štúrról nagyon hosszan értekeznek a tankönyvek. (Pl. Szlovák irodalom-GI-1.-2003) Megtudjuk róla, hogy „forradalmi nemzetébresztő” volt; hogy „Zay-Uhrovcon” született; hogy „Ráb”-ban tanult (a tankönyv valamiért Győr németes nevét adja meg); hogy „alelnöke volt a Cseh-Szlovák Baráti Társaságnak”; hogy „fellépett a magyarizálás ellen”, ezért „retorziók érték”, mivel az „uhorský kormány nem akarta megvalósítani a szlovák nemzeti törekvéseket”. Ugyanez a magyar kontextusnélküliség jellemzi a számos pozitív kicsengésű magyar vonatkozással rendelkező, lipótisztentmikiói születésű másik nagy romantikus költő, Janko Kráľ bemutatását. Kráľ a „bratislavai evangéli-kus liceum tanítványa” volt, „végigutazta Slovenskot”, majd „jogászként működött Pešten”, ahol ráébredt, hogy „a magyar nép forradalmi vágyai megegyeznek a szlovák nép vágyaival”. (Szlovák irodalom-GI-1.-2003) Štúrral kapcsolatban a szlovák irodalomtankönyv szemelvénymelléklete ráadásul egy nagyon hatásos beszédet is tartalmaz, amelyet Štúr mint megyei követ a magyar országgyűlés előtt mondott el 1848. január 15-én. A szép ívű szónoklatban Štúr a magyarországi szlovák tannyelvű iskolák érdekében lép fel, és követeli ezen iskolák számára a szabad anyanyelvhasználat lehetőségét. A szlovák irodalomtankönyvben érthető módon szlovák nyelven közölt beszéd egyáltalán nem tartalmaz utalást arra, hogy a beszéd a magyar országgyűlés előtt, magyar nyelven hangzott el.

A magyar történelmi múlt teljes ignorálására – sőt, esetenként egyszerűen *a múlt mint életdimenzió* teljes figyelmen kívül hagyására – sajnos, rengeteg további példa van a szlovákiai tankönyvekben. Az egyik szlovák nyelvtankönyvben például rengeteg mindent megtudunk a pozsonyi Pálffy-család egyik kúriájáról, de azon kívül, hogy egy „ismert nemesi család”-ról van szó, semmiféle egyéb utalás nincs a család hovatartozására vagy mibenlétére. (Szlovák nyelv-GI-1.-2009) Az egyik matematika-tankönyv Robert Towson angol utazó *Út Magyarországon át* című útleírásából ragadja ki a „szlovák” részt, ti. azt aényt, hogy Towson 1793. augusztus 17-én megmászta a tátrai Lomnici-csúcsot (2634 m), amihez a könyv illusztrációként közli Towson és egy „magyar paraszt” képét. (Matematika-GI-2.-2009)

A legkirívóbb és a legjellemzőbb negatív példának tartom a Zay-Ugróci vár(rom) történetét az egyik szlovák nyelvtankönyvben. (Szlovák nyelv-GI-1.-2009) Itt ugyanaz a mellébeszélő technika érvényesül, mint amire fentebb már rámutattam. A tanulók megtudják, hogy Ugróc, amelynek „első említése 1294-ből származik”, „egyike Szlovákia azon várainak”, amely „a 13. század előtt épült”. A „14–15. században gótikus palotával egészítették ki”, amikor is „a tulajdonosai a Ctiborok voltak”. A várrom képével illusztrált szövegdoboz így zárul: „Legközelebb az ugróci vár a szlovák nemzet felklése során írta be magát a történelembe...” Ez a tankönyv annyira ferde történelemszemléletű, hogy nemcsak a magyar, hanem a szlovák történelemmel szemben is maximálisan tiszteletlen, ugyanis nem említi meg, hogy a

vár alatti falu Ludovít Štúr és Alexander Dubček szülőfaluja! Azt pedig egyenesen ennek a – szerintem nagyon helytelen – oktatási módszernek tulajdonítom, hogy Ugróc község (szl. Uhrovec, Pozsony közelében) honlapján a tankönyvhöz hasonlóan ugyanúgy egyetlen szó sem esik arról, hogy a falu vára egykor a Magyar Királyság északi részén állt, s hogy az egykoron Csák Máté és Luxemburgi Zsigmond tulajdonát is képezte.⁶

A SZLOVÁKIAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN ELŐFORDULÓ MAGYAR REFERENCIÁKRÓL, ILLETVE AZOK HIÁNYÁRÓL

Csehszlovákiában 1918 óta létező gyakorlat volt, hogy az állam az országban élő nem-szláv nemzetek számára olyan tankönyveket adott ki, amelyeket az „államalkotó nemzetek” szakemberei írtak, majd ezeket lefordították a „kisebbségek” számára, Csehszlovákiában német és magyar nyelvre. Ez a gyakorlat végighúzódtott a két világháború közti időszakon, az egész kommunista korszak tankönyvkiadásán, és az 1993 óta létező Szlovák Köztársaságban is él. Sőt, sajnos, egyre inkább él.

Amíg ugyanis az 1990-es évek végétől már – az alap- és a középiskolák számára is – léteztek szlovákiai magyar történészek által írt, ún. *belső fejlesztésű történelemtankönyvek*, ezeket a szlovák hatóságok 2010 óta igyekeznek visszaszorítani. Sajnos 2010 után újra fokozódnak a szlovák állam részéről azok a törekvések, hogy a központosított tankönyvrendszerben a szlovákiai magyar iskolák tanulóihoz kizárólag szlovák szerzők által eredetileg szlovákul írt, majd szóról szóra magyarra fordított történelemtankönyvek kerüljenek. Ennek a szándéknak az eredménye a jelenlegi, a szlovákiai gimnáziumok 1–3. évfolyamai számára írott tankönyvek, amelyeknek nagyon gyorsan elkészült a magyar tükörfordításuk.⁷

Ezek a tükörfordításos és mutációs tankönyvek több speciális nyelvi és tartalmi problémát is felvetnek. Egyebek mellett figyelmet igényel a szakszerű magyar fordításuk, és külön didaktikai problématerület az a zavaros mód, ahogy a földrajzi neveket kezelik akár a leíró szövegekben, akár térképeken. Mivel a tükörfordításos és mutációs tankönyvek problémáját már többször felvettem magyar–szlovák

⁶ <http://www.uhrovec.sk/hrad-uhrovec.html> (2016.01. 07.)

⁷ Bada, M., Bocková, A., Krasnovský, B., Lukačka, J. és Tonková, M. (2011): *Dejepis. Pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

Bocková, A., Kačirek, L., Kodajová, D. és Tonková, M. (2013): *Dejepis. Pre 2. ročník gymnázií a stredných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

Letz, R., Tonková, M. és Bocková, A. (2014): *Dejepis. Pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

konferenciákon, és írtam is róluk bőven, magyarul is, szlovákul is,⁸ ezért ezen részkérdések elemzésétől ebben a tanulmányban eltekintek. Az alábbiakban csak a legalapvetőbb, a szlovák történelemtankönyvekre vonatkozó érveket foglalom össze, amelyek közt az alapvető, koncepcionális megállapítások mellett tartalmi és didaktikai-módszertani megállapítások is találhatók.

A 2010 utáni szlovákiai tankönyvkészítés, illetve annak felügyelői szakítottak azzal a gyakorlattal, mely szerint a szlovákiai magyar közösség szakemberei (történészek, tanárok, tankönyvszerkesztők) készítenek szlovákiai magyar történelemtankönyveket. A szlovákiai magyar történelemtankönyv-írás, főleg 1989 után, magyar és szlovák szakemberek fejlesztő együttműködésén alapult. A mostani tükörfordított tankönyvek szembe mennek a szlovákiai magyar szakemberek közreműködésével készülő korszerű történelemtankönyvek koncepcionális igényével. Nyilvánvaló, hogy ha a szlovákiai történelemtankönyvek magyar közreműködéssel készülhetnének, a magyarságképük sokkal pozitívabb volna.

Szakmai-tartalmi szempontból vizsgálva megállapítható, hogy a magyaroknak készített tankönyvek tartalma és formája 99%-ban megegyezik az eredeti, szlovák történelemtankönyvekével, a vizuális szerkezet pedig 100%-osan tükrözi a szlovák eredeti szerkesztését. És bár tartalmi szempontból többnyire megfelelnek a gimnáziumok és középiskolák számára a könyv kiadásának pillanatában meghatározott állami művelődési program követelményeinek, megállapítható azonban, hogy a fordított tankönyvek a történelmi eseményeket, benne a magyar történelmet is szláv, illetve szlovák szempontból tárgyalják.

Itt csupán néhányat sorolok fel a rengeteg példa közül: Az 1. könyv VI. fejezetében (A középkori Magyar Királyság, 128-159.) a tankönyv az összes történelmi eseményt szláv, illetve szlovák szempontból értelmezi, a történelmi események közül a szlávok, illetve a szlovákok történelme hangsúlyos, miközben a könyvben aránytalanul kevés helyet kap a magyar történelem. Ez a jelenség a tankönyv összes didaktikai összefoglalójában megnyilvánul, tehát a leíró szövegben (pl. 137-138., 148-149.), a forrásokban (Dubnicai krónika, 131., Nagyszombat privilégiuma, 137.), a térképeken (pl. 133., 140.) és a képanyagban is (pl. nyitrai vár, 129.). Ez a jelenség visszatérés az 1950-es évekbe, és merőben idegen a mai magyar történelemtankönyvek szemléletétől.

Ezek a tankönyvek a történelmi jelenségeket leszűkítik a szlovák szempontból releváns eseményekre és földrajzi térre, ami ellentétben áll azzal, hogy a magyar közoktatás történelemtanítása kitekint az egész Kárpát-medencei magyar vonatkozású eseményekre és térségre. A szlovák szempontból relevánsra szűkítés elve oda

8 Pl. Vajda Barnabás, Deák Irén és Elek József (2013): Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek? *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. (XLVIII.) Új folyam 4. 2. szám <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/vajda-barnabas-deak-iren-elek-jozsef-miert-elfogadhatatlanok-szamunkra-a-szlovakbol-fordított-tortenelemtankonyvek-04-02-11/>
Czintula, Attila és Vajda, Barnabás (2012): K problematike tzv. prekladanych učebníc dejepisú. *Eruditio – Educatio* (7. roč.) 2012, č. 2, pp. 119–122
Vajda, Barnabás és Zahorán, Csaba (2015): Uhorský kód: Kam zmizli Maďari? *Časopis .týždeň*, 1.-2. týždeň, 5. januára 2015, str. 50.

vezet, hogy olyan témák hiányoznak a tankönyvekből, amelyek hagyományosan minden magyar nyelvű történelemtankönyvben szerepelni szoktak. Néhány példa a hiányokra: a magyar őstörténet; Szent László és Könyves Kálmán uralkodása; a tatárjárás és az oligarchák időszaka; a Hunyadiak törökellenes küzdelmei; a Nándorfehérvár melletti jelentős diadal; a Jagellók kora; a történelmi mérőföldkönek számító mohácsi csata csak egy mondattal szerepel; hiányos a három részre szakadt ország története; nincs benne Erdély jellemzése, a török kor; Rákóczi szabadságharca mellékes, és az 1711 utáni időszak is hanyagul kezelt téma.

Az ún. tükörfordított tankönyvek elfogadhatatlanok nemcsak a szlovákiai magyar, hanem valószínűleg a magyarországi közösség számára is, mert a magyar tanulók ezekből a tankönyvekből nem ismerhetik meg őseik múltját. Ezek a könyvek azt sugallják, hogy az események csak a mai Szlovákia területén, csak szlovák személyiségek révén mentek végbe. Ezzel kapcsolatos, hogy sok esetben az elsődleges történelmi források hiányoznak a tankönyvekből, azokat másod-, illetve harmadrendű forrásokkal helyettesítették. A könyvek kizárólag szlovák szempontból vizsgálják az egyes témákat, sok esetben manipulált módon, így ezeket a könyveket még a szlovák tanulóknak sem javasoljuk, nemhogy a magyaroknak.

A Szlovák Köztársaság mai határainak berajzolását a 11. vagy 16. századi geográfiai állapotot rögzítő térképekre súlyos szakmai hibának tartjuk. Ugyanennek a geográfiai leszűkítésnek többek között az az eredménye, mintha pl. a reformáció és az ellenreformáció csak a mai Szlovákia területén zajlott volna. Az is elfogadhatatlan, hogy ezekben a tankönyvekben 100%-ban szlovák nyelvű térképek szerepelnek. A szerkesztők egy az egyben, változtatás nélkül átemelték a szlovák nyelvű térképeket a magyar nyelvű tankönyvekbe, a néhány kivétel esetén a térképhez magyar nyelvű jelmagyarázatot illesztettek. Ez visszalépést jelent az 1950-es évekbe, mivel akkoriban volt szokásos ez az eljárás a csehszlovákiai, egyébként magyar nyelvű tankönyvekben. Ebben az értelemben a tárgyalt könyv kétnyelvű tankönyvnek számít, miközben semmilyen pedagógiai ok nem indokolja, hogy a térképeken a települések, folyók, közigazgatási egységek stb. szlovákul szerepeljenek. Megjegyzendő, hogy 1989 után a szlovák eredetiből fordított tankönyvekben mindig magyarra fordított térképek szerepeltek (l. az Orbis Pictus-sorozatot).

Elfogadhatatlan továbbá, hogy a tankönyvek *Olvassuk el, nézzük meg!* című rovatában kizárólag szlovák nyelvű ajánlott szakirodalom szerepel. A szerkesztők egy az egyben, változtatás nélkül átemelték az eredeti szlovák tankönyvben közölt szlovák nyelvű ajánlott irodalmat a magyar nyelvű tankönyvbe. Teljességgel életszerűtlen, és semmilyen pedagógiai céllal nem indokolható, hogy ezek a könyvek a tanulóknak szlovák nyelvű irodalmat ajánljanak. A helyzetet súlyosbítja, hogy az ajánlott irodalom között szlovák történelmi szakkönyvek és -folyóiratok szerepelnek, amelyeknek nemcsak beszerzése nehéz, hanem értő elolvasása is meghaladja az átlagos szlovák és magyar tanulók szándékát és képességét.

IRODALOM

- Borries, B. von (2000): Narrating European history. In: *Approaches to European historical consciousness. Reflections and Provocations*. Macdonald, Sharon (Ed. 2000) Körber-Shiftung, Hamburg, 2000. pp. 152-162. (Eustory Series Shaping European History, I.)
- Erdmann, E. és Hasberg, W. (2011): *Facing-mapping-bridging diversity*. Foundation of a European Discourse on History Education. Part 1 and 2. Wochenschau Verlag, Schwalbach am Taunus.
- Dárdai Ágnes, F. (2006): *Történeti megismerés – történelmi gondolkodás*. ELTE BTK, Magyar Történeti Társulat. Budapest. I. és II. kötet. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, XLI.)
- Kojanitz László (2009): Lehet-e statisztikai eszközökkel mérni a tankönyvek minőségét? *Iskolakultúra*, 9. pp. 30-38.
- Kaposi József, Korpics Zsolt és Vajda Barnabás (2011): Az én hőszám – a te ellenség. Beszámoló a Visegrádi Négyek országainak prágai történész és történelemtanítási konferenciájáról. (Prága, 2011. december 1–3.) *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, (XLV.) Új folyam 2. 4. 2011. december. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/kaposi-jozsef-korpics-zsolt-vajda-barnabas-az-en-hosom-a-te-ellenseged-02-04-10/> (2016. 05. 30.)
- Katona András és Sallai József (2002): *A történelem tanítása*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kollai, I. (szerk., 2008): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Nadácia Terra Recognita, Budapest.
- Kollai, I., Zahorán, Cs. és Otčenášová, S. (2011): *Neznámy sused. Dvadsať rokov Maďarska (1990–2010)*. Nadácia Terra Recognita – Vydavateľstvo Talentum, Budapest – Bratislava.
- Kratochvíl, V. (2008): K problémom tvorby didakticko-historického textu. In: *Historické štúdie k životnému jubileu Mikuláša Píscha*. Ed. Miroslav Daniš. FiF UK, Bratislava, pp. 86-97.
- Kratochvíl, V. (2011): History Teaching in the Slovak Republic. In: Erdmann, E. és Hasberg, W.: *Facing-Mapping-Bridging Diversity*. Foundation of a European Discourse on History Education. Part 2. Wochenschau Verlag, Schwalbach am Taunus. pp. 195-229.
- Kratochvíl, V. és Vajda, B. (2015): History didactics in the Slovak Republic. In: Erdmann, E. és Hasberg, W. (szerk., 2015): *History teacher education. global interrelations*. Wochenschau Geschichte Verlag, Schwalbach. 2015. pp. 63-74.
- Ruda Gábor és Szabó Mihály Gizella (szerk., 2013): *Nemzetkép és identitás a nemzeti ségi iskolák tankönyveiben. Obraz národa a identita v učebniciach pre národnostné školy*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 174 old., Pilisvörösvár.
- Vajda Barnabás (2016): Az első világháború a szlovákiai történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk., 2016): *Az első világháború a szomszédos országok és*

hazánk történelemtankönyveiben. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. pp. 96-113.

- Vajda Barnabás: Milyen lehetőségek rejlenek a helyi és a regionális történelem tanításában?. In: Szarka László és Nagy Melinda (szerk., 2013): *A dél-szlovákiai multietnikus települések történelmi emlékezetének, environmentális kultúrájának és lokális identitásának sajátosságai*. Selye János Egyetem, Komárom. pp. 46-50.
- Vajda, B.: Trianonská problematika a (česko-)slovenské učebnice dejepisú. (A Trianon-téma a (cseh)szlovákiai történelemtankönyvekben.). In: Michela, M., Vörös László és mtsai: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava, Historický ústav SAV v Prodama s.r.o., 2013. pp. 185-204.
- Vajda Barnabás (2011): *Analysis of some Slovakian history textbooks*. Yearbook of the ISHD 2011. Wochenschau Verlag, Schwalbach, pp. 147-158.
- Vajda Barnabás (2010): Cseh és szlovák útikönyvek magyarságképe az 1970-es, 1980-as években. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk., 2010): *Kutatási füzetek 16. Idegen szemmel. Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. pp. 195-209.
- Vajda Barnabás (2014): A helyi és a regionális történelem tanításának lehetőségei Szlovákiában. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. (XLVIX.) Új folyam 5. 1. szám. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/04/vajda-barnabas-a-helytortenet-es-a-regionalis-tortenelem-tanitasanak-lehetosegeirol-szlovakiaban-05-01-10/> (2016. 05. 30.)
- Vajda, B. és Zahorán, Cs. (2015): Uhorský kód: Kam zmizli Maďari? *Časopis .týždeň*, 1.-2. týždeň, 5. jan. 2015. pp. 50.
- Vajda Barnabás, Deák Irén és Elek József (2013): Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek? *Történelemtanítás Online történelemdidaktikai folyóirat*. (XLVIII.) Új folyam 4. 2. szám. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/vajda-barnabas-deak-iren-elek-jozsef-miert-elfogadhatatlanok-szamunkra-a-szlovakbol-fordított-tortenelemtankonyvek-04-02-11/> (2016. 05. 30.)
- Czintula, A. és Vajda, B. (2012): K problematike tzv. prekladanych učebníc dejepisú. *Eruditio – Educatio* 7. 2. pp. 119–122.

KÜLFÖLDI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE, VALAMINT MÁS NÉPEK MEGJELENÉSE MAGYAR TANKÖNYVEKBEN

Válogatott bibliográfia

1990–2016

ÖSSZEÁLLÍTOTTA GODA BEATRIX

- Ádámné Porcsalmy Éva (2001): Lengyelország története a magyar gimnáziumi tankönyvekben. In: Nagy László Kálmán (szerk.): *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223–236.
- Albert B. Gábor (2011): Domanovszky Sándor és a hazai tankönyvrevíziós mozgalom intézményesülése. *Történelemtanítás Online*, 2. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/albert-b-gabor-domanovszky-sandor-es-a-hazai-tankonyvrevizios-mozgalom-intezmenyesulese-02-01-05/>
- Albert B. Gábor (2011): A két világháború közötti magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom kutatásának történeti forrásai. *Történelemtanítás Online*, 2. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/06/albert-b-gabor-a-ket-vilaghaboru-kozotti-magyarorszagi-tankonyvrevizios-mozgalom-kutatasanak-torteneti-forrasai-02-02-05/>
- Albert B. Gábor (2010): „Különös sulyt helyezek”: Domanovszky Sándor felterjesztése Klebelsberg Kunónak a magyar történeti tankönyvek szelleméről szerkesztendő memorandum tárgyában. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/05/albert-b-gabor-kulonos-sulyt-helyezek-domanovszky-sandor-felterjesztese-klebelsberg-kunonak-a-magyar-torteneti-tankonyvek-szellemerol-szerkesztendo-memorandum-targyaban/>
- Albert B. Gábor (2008): A magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom a két világháború között. *Századok*, 142. 1. sz. 63–78.
- Albert B. Gábor (2013): A Mika-Marczinkó tankönyvek. *Történelemtanítás Online*, 4. 3–4. sz. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/albert-b-gabor-a-mika-marczinko-tankonyvek-04-03-06/>

- Albert B. Gábor (2013): Mika Sándorra emlékezett az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság Tanács-pedagógiai Albizottsága. *Történelemtanítás Online*, 4. 2. sz. (2016. 05. 27.) URL: http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_13_Albert.pdf
- Albert B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások: Középiskolai történelem-tankönyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egy. BTK Nevtud. Int. Ped. Kutatóközp., Pápa.
- Albert B. Gábor (2009): A tankönyv-diplomácia cselekvéstere a két világháború közötti hazai tankönyvrevíziós mozgalomban. In: Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Többszempontú és multikulturalitás*. Aula, Budapest. 329-335.
- Albert B. Gábor (cop. 2015): Tanítóképzőintézeti és középiskolai tanárok a két világháború közötti hazai tankönyvrevíziós mozgalomban In: Kozma Tamás [et al.] (szerk.): *Tanárképzés és oktatáskutatás*. HERA, [Budapest]. 165-171.
- Albert B. Gábor (1997): A történelemtanítás civilizáció- és recepcióelméleti vonatkozásairól. *Iskolakultúra*, 7. 4. sz. 110-114.
- Albert B. Gábor (2010): Történeti oktatás, tankönyvügy, tankönyvrevízió. *Iskolakultúra*, 20. 10. sz. 85-89.
- Albert B. Gábor (2004): *Tudatformálás vagy tudattorzítás*. Kölcsey Int., Budapest.
- Almágy Gergely (2015): A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben. *Történelemtanítás Online*, 6. 1-2. sz. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/almagy-gergely-a-francia-felvilagosodas-mint-tananyag-vizsgálata-egy-1945-es-1989-kozt-szlovakiai-magyar-tortenelemtankonyvekben-06-01-12/>
- Andócsi János (2016): Az első világháború a horvátországi általános és középiskolák történelemtankönyveiben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest. 7-21.
- Bakonyi Pál (2004): Az értékmegőrzés értéke. *Iskolakultúra*, 14. 6-7. sz. 229-231.
- Balogh Róbert (2011): Trianon az általános iskolai tankönyvekben 1945–1988 In: Antos Balázs, Tamás Ágnes (szerk.): *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből: a III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai* [SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., Szeged. 281-288.
- Bebesi György és Kolontári Attila (2010): Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/bebesi-gyorgy---kolontari-attila-az-orosz-szovjet-tortenelem-abrazolasa-a-rendszervaltas-utani-magyarorszag-i-kozepiskolai-tortenelem-tankonyvekben-az-1990-es-evekben-01-03-03/>
- Belovári Gabriella (1988): A svájci tankönyvek magyarságképe. *Történelemtanítás*, 33. 4. sz. 23–25.
- Bocskor Medvecz Andrea (2013): A két világháború közötti Magyarország története az ukrainai történelemtankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 15. 3. sz. 121-132.

- Bocskor Medvecz Andrea (2009): Ukrainai történelemtankönyvek képe a magyarokról és a magyar történelemről. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 385–410.
- Csala Istvánné Ranschburg Ágnes (2001): Történelemtantervek külföldön és itthon. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 7-8. sz. 198-211.
- Dárdai Ágnes, Dévényi Anna, Márhoffer Nikolett és Molnár-Kovács Zsófia (2014): Tankönyvkutatás, tankönyvfejlesztés külföldön. *Történelemtanítás Online*, 5. 2-4. sz. URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/dardai-agnes---devenyi-anna---marhoffer-nikolett---molnar-kovacs-zsofia-tankonyvkutatas-tankonyvfejleszt-es-kulfoldon-i-05-02-02/>
- Dárdai Ágnes és Katona András (2016): Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben (Összegzés). In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest. 140-190.
- Dévavári Zoltán (2016): Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest. 74-95.p.
- Dévényi Anna (2009): Kurucokról labanc szemmel. Magyarság és magyar történelem az 1945 után megjelent osztrák történelemtankönyvekben. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 201–216.
- Dévényi Anna (2011): A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között – egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján. *Történelemtanítás Online*, 2. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/devenyi-anna-a-magyar-tortenelemtankonyvek-ideologiai-szemleleti-es-didaktikai-valtozasai-1945-es-1989-kozt-egy-ellenforradalmi-miniszterelnok-peldajan-02-01-06/>
- Dévényi Anna és Gózszy Zoltán (2013): A történelemtankönyvek elemzése: szempontok a tankönyv, mint történeti forrás vizsgálatához. *Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok*, 20. 2. sz. 191-220.
- Erőss Gábor (2003): Európa mint tananyag – a történelem- és földrajzoktatás forradalma. *Educatio*, 12. 4. sz. 685-687.
- Falus Katalin és Jakab György (2001): A történelmi emlékezet és a történelmi megemlékezések változásai: a tananyagfejlesztés új irányai. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 10. 3-5.
- Fedinec Csilla (2009): Ukrainai történelem- és földrajztankönyvek magyar szempontból. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 351-383.
- Fedinec Csilla (2008): Magyarok kerestetnek az ukrainai történelem- és földrajztankönyvekben. *Fórum*, 10. 2. sz. 15–44.

- Fischer Ferenc (2011): Az 1956-os magyar forradalom tükröződése a spanyol történelem tankönyvekben. *Történelemtanítás Online*, 2. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/fischer-ferenc-az-1956-os-magyar-forradalom-tukrozodese-a-spanyol-tortenelem-tankonyvekben-02-01-02/>
- Fischer Ferenc és Fischerné Dárdai Ágnes (1993): *A megosztott világ: A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1941–1991*. Ikva, Bp.
- Fischerné Dárdai Ágnes és Mészárosné Császár Zsuzsa (2004): Afrika-kép a magyar történelem- és földrajz tankönyvekben. *Iskolakultúra*, 14. 11. sz. 69–77.
- Fischerné Dárdai Ágnes és Mészárosné Császár Zsuzsanna (2006): Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe. *Iskolakultúra*, 14. 7–8. sz. 179–191.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2009): Az 1956-os forradalom a magyar és külföldi történelemtankönyvekben. Poszterkiállítás az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetemen rendezett emlékülésen. Pécs, 2006. október 23. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2002): Külföldi és magyar történelem-tankönyvek európai integrációs képe. *Iskolakultúra*, 12. 1. sz. 62–71.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2012): Mit jelent az európai dimenzió a tankönyvekben In: Orsós Anna, Trendl Fanni (szerk.): *Útjelzők: Ünnepi kötet pályatársak, kollégák, tanítványok neveléstudományi tanulmányaiból a 70 esztendő Forray R. Katalin tiszteletére*. PTE BTK, Pécs. 92–99.
- Fischerné Dárdai Ágnes (1998): A tankönyvek európai dimenziója általános iskolai történelemtankönyveink Európa-képének elemzése alapján. *Módszertani Lapok: Történelem*, 39. 4. sz. 9–18.
- Fischerné Dárdai Ágnes (1997): Tankönyvkutatás és -elemzés Braunschweigben: az Institut für internationale Schulbuchforschung tevékenysége. *Pécsi könyv- és infotár*, 2. 2. sz. 4–5.
- Fischerné Dárdai Ágnes (1999): Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek kereszt-tüzében I.: Történeti kitekintés. In: [Szabolcs Ottó sorozatszerk.]: *Történelempedagógiai füzetek*, 6. [a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara kiadványa]; [ELTE BTK], Budapest. 81–95.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2000): Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek kereszt-tüzében II.: Nemzetközi tankönyvmunka a II. világháború után (1945–1979). In: [Szabolcs Ottó sorozatszerk.]: *Történelempedagógiai füzetek*, 7. [a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara kiadványa]; [ELTE BTK], Budapest. 55–64.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2010): Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/02/fischerné-dardai-agnes-tortenelemtanitas-magyarorszag-a-xxi-szazad-elejen-helyzetkep-es-perspektiva/>

- Fischerné Dárdai Ágnes (1996): Történelemtanítás a rendszerváltás után nemcsak Magyarországon.... *Iskolakultúra*, 6. 12. sz. 61–62.
- Fischerné Dárdai Ágnes (2002): Történelemdidaktika és történelemtanítás az új évezredben (európai kitekintés). *Módszertani Lapok: Történelem*, 9. 4. sz. 1–16.p.
- Frank Gabriella (2006): Mit tanulnak a magyar történelemről a finn diákok? *Könyv és Nevelés*, 8. 2. sz. 35–38.
- Glatz Ferenc (1998): Történetkutatás, történelemtanítás útkeresésben. In: *Történelemtanítás és korunk kihívásai: Az 1998. április 7-én Békásmegyeren rendezett Történelemtanárok Országos Konferenciája anyagai*. ELTE BTK, Budapest. 11–47.
- Górny, Maciej (2006): A magyar '56 és a prágai tavasz a lengyel történelemtankönyvekben 1989 után. *Iskolakultúra*, 16. 11. sz. 56–60.
- Göncz Ferenc: Gondolatok az európai integráció oktatásáról. In: [Szabolcs Ottó sorozatszerk.]: *Történelempedagógiai füzetek*, 27. [a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadványa]; ELTE BTK, Budapest. 103–114.
- Graziani Borbála (2006): A magyar történelem egy olasz tankönyvben. (Az *Il giornale della storia* tankönyv alapján). *Könyv és Nevelés*, 8. 2. sz. 44–46.
- Gyarmati György (2009): A szakmai múltfeltárás a történeti közgondolkodás és a tananyag között. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 39–68.
- Gyertyánfy András (2014): Gondolatok történelemtanításunk helyzetéről. *Történelemtanítás Online*, 5. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/gyertyanfy-andras-gondolatok-tortenelemtanitasunk-helyzeterol-05-02-03/>
- Hahner Péter (2008): Óvatos optimizmus. *Élet és Irodalom*, 52. 39. sz. 3.
- Hegedűs Sándor (2002): Nemzetiségek és a magyar történelemtankönyvek I–II. *Barátság*, 9. 4. sz. 3635–3637., 5. sz. 3682–3684.
- Herber Attila: A történelmi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/12/herber-attila-a-tortenelemi-tudat-formalasanak-eszkoztara-a-rendszervaltas-elotti-tankonyvekben-01-04-03/>
- Hornyák Árpád (2009): A szerb történelemtankönyvek magyarságképe a 20. század második felében. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 509–525.
- Hornyák Árpád (2015): A szerb történelemtankönyvek magyarságképe a második világháború után. *Könyv és Nevelés*, 17. 3. sz. 83–97.
- Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (2009): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. PTE, Pécs.

- Jakab György (2007): Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 1. *Iskolakultúra*, 17. 8-9-10. sz. 38-47.
- Jakab György (2007): Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? 2. *Iskolakultúra*, 17. 11-12. sz. 50-60.
- Jakab György (2009): Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 321-350.
- Jakab György (2013): A közös múlt megítélésének változásai a szlovák és a magyar történelemkönyvekben. In: [Méreg Martin, Somodi Imre, Vörös Katalin szerk.]: *Tanulmányok a neveléstörténet pécsi műhelyéből*. [kiad. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola]. PTE BTK, Pécs. 65-71.
- Jakab György (2001): Közös történelem – különböző nézőpontok: szlovák és magyar történelem- és társadalomismeret-tanárok együttműködése. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 10. sz. 6-16.
- Jakab György (2008): A magyar nemzeteszme változásai és a történelemtanítás kánonja. *Iskolakultúra*, 18. 5-6. sz. 3-23.p.
- Jakab György (2009): Történelemkönyveink ideológiai háttéréről. *Könyv és Nevelés*, 11. (2016. 05. 27.) URL: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_nevelés/tortenelemkonyveink_ideologiai_hattererol
- Jakab György, Lator László, Kratochvíl, Viliam és Vajda Barnabás (2011): Magyar és szlovák történelemtanárok együttműködése. *Történelemtanítás Online*, 2. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/jakab-gyorgy---ifj-lator-laszlo---viliam-kratochvil---vajda-barnabas-magyar-es-szlovak-tortenelemtanarok-egyuttmukodese-02-03-05/>
- Jáki Gábor (2006): Lengyelország története a hazai középiskolai történelemkönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 8. 3. sz. 55-63.
- Jáki László (2006): Kossuth egy angol tankönyvben. *Könyv és Nevelés*, 8. 1. sz. 75.
- Jenyikné Bende Klára (2013): Magyarország a horvát általános iskolai történelem-tankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 15. 2. sz. 90-104.
- Jenyikné Bende Klára (2004): Magyarország a horvát gimnáziumi történelemtankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 6. 2. sz. 40-50.
- Kaposi József (2010): Az új történelemvizsga fejlesztésének hazai és nemzetközi kutatási kontextusa. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/02/kaposi-jozsef-az-uj-tortenelemvizsga-fejlesztésének-hazai-es-nemzetkozi-kutatási-kontextusa/>
- Katona András (2016): Az első világháború a magyarországi történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI., Budapest 22-46.
- Katona András (1997): A katolikus történelemtanítás a XIX. század első felében. *Módszertani Lapok: Történelem*, 38. 1. sz. 4-22.

- Katona András (2007): A nagy tanárok félvszázada: Jeles protestáns történelemtanárok a XIX. század első felében. In: Katona András, Ládi László, Salamon Konrád (szerk.): *Tanárképzés és tudomány: Lapok az egyetemes és magyar művelődéstörténetből*. ELTE: NTK [!Nemz. Tankvk.], Budapest. 95-119.
- Katona András (2012): Németország a magyar közoktatásban. *Történelemtanítás*, 3. 2-4. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/katona-andras-nemetország-a-magyar-kozoktatásban-03-02-15/>
- Katona András (1997): Protestáns történelemtanításunk a XIX. század első felében. *Módszertani Lapok: Történelem*, 38. 2. sz. 1-21.
- Katona András (2012): A Rákóczi-szabadságharc recepciója a magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából : II. rész: 1945-1990. *Történelemtanítás Online*, 3. 1. sz. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/06/katona-andras-a-rakoczi-szabadságharc-recepcioja-a-magyarországi-03-01-03/>
- Katona András (2014): Sarajevótól Trianonig: az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolai történelemtankönyveiben. *Könyv és Nevelés*, 16. 4. sz. 33-53.
- Katona András (1998): „Szörnyű idő...!”: az önkényuralom korának történelemtanítása. *Módszertani Lapok: Történelem*, 39. 2. sz. 8-19.p.
- Katona András (2002): Történelempedagógiánk vázlatos áttekintése a szintézisek és összefoglalások tükrében: XIX-XX. Század. In: [szerk. Nagy Péter Tibor, Vargyai Gyula szerk.]: *Történelem, tanítás, módszertan: Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára*. OPKM, Budapest. 147-152.
- Katona András (2004): A történelempedagógiai szintézisek és összefoglalások rövid története Magyarországon: XIX-XX. Század. In: [Szabolcs Ottó sorozatszerk.]: *Történelempedagógiai füzetek*, 16. MTT Tanári Tag. : ELTE BTK, Budapest. 41-61.
- Katona András (2003): Történelemtanításunk az ún. ötvenes években. *Módszertani Lapok: Történelem*, 10. 4. sz. 30-40.
- Katona András (1992): Történelemtanítás „nálunk és más nemzeteknél”: Hasznos segédkönyvek a hazai és nemzetközi históriaoktatás múltjáról és jelenéről. *Iskolakultúra*, 12. 19. sz. 63-66.
- Katona András (2014): Történelemtanítás a „végeken” egy világhatalom árnyékában – és ami utána következett. *Történelemtanítás Online*, 5. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/katona-andras-tortenelemtanítás-a-vegeken-egy-világhatalom-árnyékában---es-ami-utána-következett-05-02-13/>
- Katona András (2003): Történelemtanításunk története a második világháború végétől a kommunista hatalomátvételig. *Módszertani Lapok: Történelem*, 10. 3. sz. 23-29.
- Katona András (2011): Trianon-kép a nyertesek tankönyveiben. *Történelemtanítás Online*, 1. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/katona-andras-trianon-kep-a-nyertesek-tankönyveiben-02-01-09/>

- Kerényi Éva (2012): Nemzetképek vizsgálata, avagy magyarok a tankönyvekben a szlovákok szemszögéből. *Fórum*, 14. 3. sz. 109–128.
- Kesjár Róbert (2014): Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben: II. (2016. 05. 27.) *Történelemtanítás Online*, 5. URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/kesjar-robert-az-orosz-es-szovjet-tortenelem-tukrozodese-a-magyar-kozepiskolai-tankonyvekben-ii-05-02-07/>
- Kiss Gy. Csaba (2007): Nemzetképek és/vagy nemzetek fölötti történelemkönyvek. *Könyv és Nevelés*, 9. 3. sz. 67–69.
- Kollai István (2009): A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 283–319.
- Kovács Ákos András (2007): A közös történelem és az európai identitás reprezentációjának lehetőségei egy francia–német történelemtankönyvben. *Új Pedagógiai Szemle*, 57. 5. sz. 77–85.
- Kovač, Dušan (1997): Zur Darstellung der ungarischen und slowakischen Nationalgeschichte in slowakischen Schulbüchern. Südost-Europa. *Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, 46. 9–10. sz. 500–510.
- Kovačević, Katarina (2006): A jugoszláv nézőpont [1956-ról]. *Iskolakultúra*, 16. 11. sz. 60–72.
- Kratochvíl, Viliam (2008): A multiperspektívus történelemkönyvek módszertani sajátosságairól; [ford.] Kecskés József. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 11–12. sz. 211–221.
- Kunaver, Vojko (2016): Az első világháború a szlovéniai történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest. 114–125.
- Kunos Nóra (é.n.): *Oroszország a magyar középiskolai történelemoktatásban*. Alapítvány az Orosz Nyelvért és Kultúráért, ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ, Budapest.
- Lajtai L. László (2014): A francia közoktatás történelemkönyvei és a magyar történelem. *Könyv és Nevelés*, 16. 1. sz. 66–75. p.
- Lajtai L. László (2013): „Magyar nemzet vagyok”: az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa. Argumentum, Bibó I. Szellemi Műhely, Budapest.
- Lajtai L. László (2004): *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban*: A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben. Iskolakultúra, Pécs.; OSZK; OPKM, Budapest.
- Lajtai L. László (2004): Nemzeti vagy felekezeti történelem? – a nemzeti történelem diskurzusa az első magyar történelemtankönyvek Szent István-képének vizsgálatán keresztül (1777–1848). *Korall*, 15–16. sz. 205–222.
- Lukács B. György (2004): Szlovén tankönyvek a magyarokról. *Könyv és Nevelés*, 6. 2. sz. 74–75.

- Maczák Márton (2010): A magyar 1956 képe az európai tankönyvekben és tantervekben. *Történelemtanítás Online*, (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/maczak-marton-a-magyar-1956-kepe-az-europai-tankonyvekben-es-tantervekben-01-03-09/>
- Marušiak, Juraj (2006): 1956 a szlovák történelemkönyvekben. *Iskolakultúra*, 16. 11. sz. 46–56.
- Mazur, Janina (2001): Az 1848-as forradalom a lengyel történelemtankönyvekben. *Történelempedagógiai Füzetek*, 8. sz. 39–44.
- Mätzing, Heike Christina (2009): A Német Demokratikus Köztársaság történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 161–171.
- Mätzing, Heike Christina és Vitári Zsolt (2008): Az NDK és az NSZK történelem- és földrajzkönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. *Limes*, 21. 3. sz. 167–192.
- Medvecz Andrea (2003): A magyar nép történetének ábrázolása az Ukrajnában megjelent általános- és középiskolai tankönyvekben. *Kút*, 2. 2. sz. 43–59.
- Medvecz Andrea (2004): Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. *Könyv és Nevelés*, 6. 2. sz. 29–39.
- Michela, Miroslav (2008): Közös szlovák–magyar történelem a magyarországi tankönyvekben szlovák szempontból. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 10. sz. 86–100.
- Molnár-Kovács Zsófia (2014): Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében : 1. *Történelemtanítás Online*, 5. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/molnar-kovacs-zsofia-az-europa-kep-kutatas-fokuszpontjai-a-magyar-es-nemzetkozi-tankonyvi-szakirodalom-tukreben-05-02-12/>
- Molnár V. László (1999): Orosz tankönyvek 1848–1849 Magyarországról. *Iskolakultúra*, 9. 3. sz. 111–114.
- Molnár V. László (1998): „Magyarország pacifikálása van soron”. Az 1848/49-es magyarországi események az orosz történelemtankönyvekben. *Módszertani Lapok. Történelem*, 5. 4. sz. 19–24.
- Nagy Mihály Zoltán (2009): A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 411–430.
- Ohe, Hans-Joachim von der (1990): Das Ungarn-Bild in den Geschichtsbüchern der Bundesrepublik Deutschland. In: Pellens, Karl (Hrsg.): *Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen. Ungarn*. Bundesrepublik Deutschland. Schöningh, Paderborn, 54–58.
- Olasz Lajos (2015): A Horthy-korszak történelemtankönyveinek Kossuth-képe. In: Torgyik Judit (szerk.) *Százarcú pedagógia*. International Research Institute, Komárno. 193–199.

- Orbán Zsolt (2016): Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk törtélemtankönyveiben*. OFI, Budapest 47-73.
- Pallos Zsuzsanna (összeáll.) (2007): Tankönyvek és a történelemtanítás: ugyanazt a történelmet tanulják a mexikói és a spanyol diákok? *Könyv és Nevelés*, 9. 4. sz. 93.
- Pátrovics Péter (2014): A magyar történelem eseményei a lengyelországi történelemtankönyvekben és a Lengyelország-történetekben. *Könyv és Nevelés*, 16. 3. sz. 91-105.
- Pátrovics Péter (2006): Mi és Ti. Magyarország képéről a lengyel történelemtankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 8. 2. sz. 39-43.
- Pátrovics Péter (2006): „Indivisibiliter ac inseparabiliter”. Magyarországkép az ausztriai történelemtankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 8. 1. sz. 64-70.
- Pátrovics Péter (2009): „Z dalekiego kraju”. Magyarország képéről a Lengyelországi történetekben. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 233-242.
- Peregi Tamás (szerk.) (2016): Az első világháború a szomszédos országok és hazánk törtélemtankönyveiben. OFI. Budapest
- Polgár Tamás (2009): Az újabb lengyelországi törtélemtankönyvek magyarságképe. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 243-258.
- Polgár Tamás (2009): Megkopott barátság? A magyar történelem a lengyelországi gimnáziumi törtélemtankönyvekben. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. 3. sz. 68-82.
- Popovics Vladimir (1998): Ukrán tankönyvek az 1848-as forradalmakról. In: [Szabolcs Ottó sorozatszerk]: *Történelempedagógiai füzetek*. 3. [a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara kiadványa], [MTT Tanári Tag.] : [ELTE BTK], Budapest. 140-150.
- Radek Tünde (2009): A magyarságkép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban – Imagológiai megközelítés. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 69-98.
- Romák a történelemtanításban: Történelemtanárok 17. Országos Konferenciája : 2007. október 13-14. (2008) Történelemtanárok Egylete, Budapest.
- Seewann, Gerhard (2009): A Németországról alkotott kép Magyarországon a 20. század első felében. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 99-110.
- Simon Attila (2009): Ugyanarról másként: magyarságkép a szlovák gimnáziumi törtélemtankönyvekben. *Rubicon*, 20. 4. sz. 62-64.

- Simon Attila (2008): A magyarságkép (és önkép) a jelenlegi szlovák törtélemtankönyvekben. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 10. sz. 101-113.
- Simon Attila (2006): Das Bild des Ungarntums in den gegenwärtigen slowakischen Lehrbüchern für Geschichte. In: Doležel, Heidrun – Helmedach, Andreas (Hrsg.): *Die Tschechen und ihre Nachbarn. Studien zu Schulbuch und Schülerbewusstsein*. Verlag Hansche Buchhandlung, Hannover, 247-259.
- Sokcsevits Dénes (2009): A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarságképe. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 497-508.
- Sokcsevits Dénes (2001): A horvát tankönyvek magyarságképe a dualizmus idején. *Világtörténet*, 23. ősz/tél sz. 76-83.
- Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankvk., Budapest.
- Szabolcs Ottó (1989): A magyar történelem tanítása Kárpátalján. *Történelemtanítás*, 34. 4. sz. 18-24.
- Szarka László (1997): Geschichte der Slowaken und des multinationalen ungarischen Staates im Spiegel aktueller ungarischen Schulbücher. Südost-Europa. *Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, 46. 9-10. sz. 511-527.
- Szebenyi Péter (2001): A törtélemtankönyvekre ható tényezők történeti változásai. *Iskolakultúra*, 11. 9. sz. 13-21.
- Szebenyi Péter (2000): A törtélemdidaktika kezdetei és a művelődéstörténeti iskola a XIX. század második felében. *Módszertani Lapok: Történelem*, 41. 2. sz. 2-21.
- Szebenyi Péter (1990): A törtélemmetodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). *Pedagógiai Szemle*, 40. 2. sz. 128-138.
- Szebenyi Péter (1999): Az első rendszeres magyar törtélemmódszertanok német előzménye: Ferdinand Krieger metodikája. *Módszertani Lapok: Történelem*, 40. 4. sz. 1-11.
- Szebenyi Péter és Ullrich Balázs (1999): „Négy monarchia” – az első egyetemes európai törtélemtankönyv. *Módszertani Lapok: Történelem*, 40. 2. sz. 1-10.
- Szilágyi Imre (2009): Vagrskótól a rendszerváltásig. Janus arcú magyarok a szlovén törtélemtankönyvekben. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 471-496.
- Szilágyi Zsolt (1999): A romániai magyar tannelvű iskolák törtélemszemlélete. *Valóság*, 42. 3. sz. 30-40.
- Tantervajanlat a romániai magyarság történelmének oktatására a V-VIII. osztály számára. (1996). *Közoktatás*, 7. 1. sz. 3, 12.
- Tison, Hubert (2006): Az 1956-os magyar forradalom a francia oktatásban és a törtélemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 16. 11. sz. 41-46.

- Tóth Imre (2009): Magyarország-kép az 1990 utáni osztrák és burgenlandi történelemtankönyvekben. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarság-kép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 217–231.
- Tóth Lajos (2003): Történelemtanításunk alappillérei (tantervei és tankönyvei) egy összehasonlító tanulmány tükrében. Nemzeti azonosságtudatunk alapkövei. Atlantis, Újvidék.
- Tőkéczi László (2015): Történelmi kánonok és hagyományápolás. [riporter] Maczák Ibolya. *Új Köznevelés*, 71. 3. sz. 31–34.
- Ugrai János (2003): Ausztria és hazánk a sárospataki tankönyvekben a XIX. század első harmadában. *Magyar Könyvszemle*, 119. 3. sz. 273–287.
- Ugrai János (2003): Szükszavú lojalitás? – az Udvar és hazánk a sárospataki tankönyvekben. *Iskolakultúra*, 13. 10. sz. 90–100.p.
- Vajda Barnabás, Deák Irén és Elek József (2013): Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek? *Történelemtanítás Online*, 4. (2016. 05. 27.) URL: http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_11_Vajda_Deak_Elek.pdf
- Vajda Barnabás (2016): Az első világháború a szlovákiai történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest 96–113.
- Vajda Barnabás (2014): Hogyan tűnnek el a szlovák köztudatból a magyar történelem nyomai? *Katedra*, 22. 3. sz. 36.
- Vajda Barnabás (2010): A közös magyar-szlovák történelem tankönyv történelemdidaktikai kérdéseiről. *Könyv és Nevelés*, 12. 1. sz. 70–77.
- Vajda Barnabás (2009): Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 259–282.
- Vajda Barnabás (2007): Miért ne lehetne közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? *Eruditio – Educatio*, 2. 4. sz. 73–80.
- Vajda Barnabás (2009): Multiperspektivitás mint a magyar-szlovák közös történelemkönyv alapja. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. 1. sz. 95–100.
- Vajda Kornél (2007): Lesz-e egységes európai történelemkönyv? *Könyv és Nevelés*, 9. 3. 70–73.
- Vesztróczy Zsolt (2013): Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai. *Történelemtanítás Online*, 4. 3–4. sz. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/vesztroczy-zsolt-nemzetisegi-kerdes-autonomia-oktatapolitika-04-03-11/>
- Viski Lator László (1988): Magyar vonatkozások a szlovén gimnáziumi történelem-tankönyvekben. *Történelemtanítás*, 33. 5. sz. 23–26.

- Vitári Zsolt (2009): A Németországi Szövetségi Köztársaság történelem- és földrajz-tankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 111–159.
- Vitári Zsolt (2009): A svájci történelem- és földrajztankönyvek Magyarország- és magyarságképe a második világháború utáni időszakban. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 173–199.
- Vizi György (1997): Hazánk az olasz középiskolai történelemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 7. 4. sz. 114–120.
- Waculik Margit (1987): Az osztrák tankönyvek magyarságképe. *Történelemtanítás*, 32. 4. sz. 27–32.
- Zachar Péter (1994): Magyar történelem osztrák tankönyvekben. *Iskolakultúra*, 4. 6. sz. 27–35.
- Zahorán Csaba (2012): Nemzetépítő történelemkönyvek Szlovákiában. *Történelemtanítás Online*, 3. 2–4. sz. (2016. 05. 27.) URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/zahoran-csaba-nemzetepito-tortenelemkonyvek-szlovakiaiban-03-02-17/>
- Zahorán Csaba (2009): Rivalis nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése. In: Hornyák Árpád és Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek, 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 431–470.
- Zaicz Gábor (1996): Finn tankönyvek magyarságképe. *Hungarologische Beiträge*, 6. sz. 159–161.
- Zarándy Zoltán [összeáll.] (2001): A múlt feldolgozásának kérdései: európai minták a társadalompolitika, a komparatív nemzetközi történelemkönyv-elemzés területéről. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 10. sz. 32–38.
- Závodszky Géza (2008): Nemzeti előítéletesség és internacionalizmus. Sztereotípiák, előítéletek a magyar történelemtankönyvekben (1949–1989). In: Závodszky Géza: *Historia et Schola*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 191–203.
- Závodszky Géza (1996): Sztereotípiák, előítéletek a tankönyvekben. *Módszertani lapok. Történelem*, 3. 1–2. sz. 31–34.
- Závodszky Géza (1993): Nemzeti előítéletesség internacionalista köteleességből. Sztereotípiák, nemzeti előítéletek a magyar történelemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 3. 15–16. sz. 7–14.
- Zubánics László (2016): Az első világháború az ukrán történelemtankönyvekben. In: Peregi Tamás (szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. OFI, Budapest. 126–139.

X 23 9 132

Tegnap - 2

OKTATÁSI MINISZTER
KÖNYVTÁR

Magyar Gyermekeknek magyarúl írtam

KEGYES OLVASÓ

Tapasztaltam nem kis örömmel hogy az Oskolákban már be-vevett *Histórianak* Summájából, szép előmenetel gya-koroltatnak a tanuló Gyermekek. Hogy azért többre-is mehesse, Magyar s Erdély Országának ezen *Kis-Tükörét*, mely Három Rézeken, annak mostani Főlt, Pólgári állapotját és Históriáját summásan mutatja, nem tartottam illetlennék hozzá-gezzenom.

Ha ki kérelkedik e Magyar Históriásknak valósága felől: olvassa-meg Tiszt. T. MON SAMUELNEK, és T. PRÁY GYÖRGYNEK Munkáit, mind azt azokban hiteles bizonyosságokkal, de sokkal bővebben találja.

Gyermekeknek írtam, azért-is gyermek elméhez alkalmaztatott módot szükség vala követnem. Tudjuk, hogy a' gyermekek a' rimizálásban igen gyönyörködnek, és a' Verseket örömmel tanulják: ez októl indítván, a' Vármegyékben lévő nevezetesebb Helységek Verfetskéiben foglaltam, hogy azokat minden únalom nélkül meg-tanulván, állhatatosan elméjében meg-tartsák: hogy pedig érthetőség alájok terem rövid világosításokat.

Magyar Gyermekeknek magyarúl írtam, nem idegen nyelven, melyet nem értenek. Sőt vallyha már valaha fel-állítatnának a' mi Nemzetünkben-is a' Magyar Oskolák, a' melyekben a' szükséges dolgokra magyar nyelven taníttatnának elsőben gyermekeink! úgy sem ezek idejéket, sem a' Szülők költségeket haszontalanul el-nem vesztének.

De ez a' mi Oskoláinknak nagy fogyatkozása, hogy mindenütt minden külömb-ség nélkül a' Gyermekek, *Celláriusra*, *Deák Rudimentára* szoríttatnak, a' melyeknek paraszi állapotjokban soha semmi hasznát nem vehetik.

Sokkal hasznosabb volna a' falusi Gyermekeknek magyar olvasásra, éneklésre, könyörgésre, írásra, Arithmetikára, *Históriára* és a' Keresztyén Hitnek Agazura tanítani, mint Gyermekek elméjéket, hat hét Deák *Declinációknak* vagy *Reguláknak* tanulásával gyötreni, jövőre meg-íratlan károkkal.

Az Úr Isten indítsa-fel a' Kegyes Szülőknek szíveiket e' nagy fogyatkozásnak meg-jobbítására, szíves jó indulattal kívánja N. Körösön 1770. Ezttend.

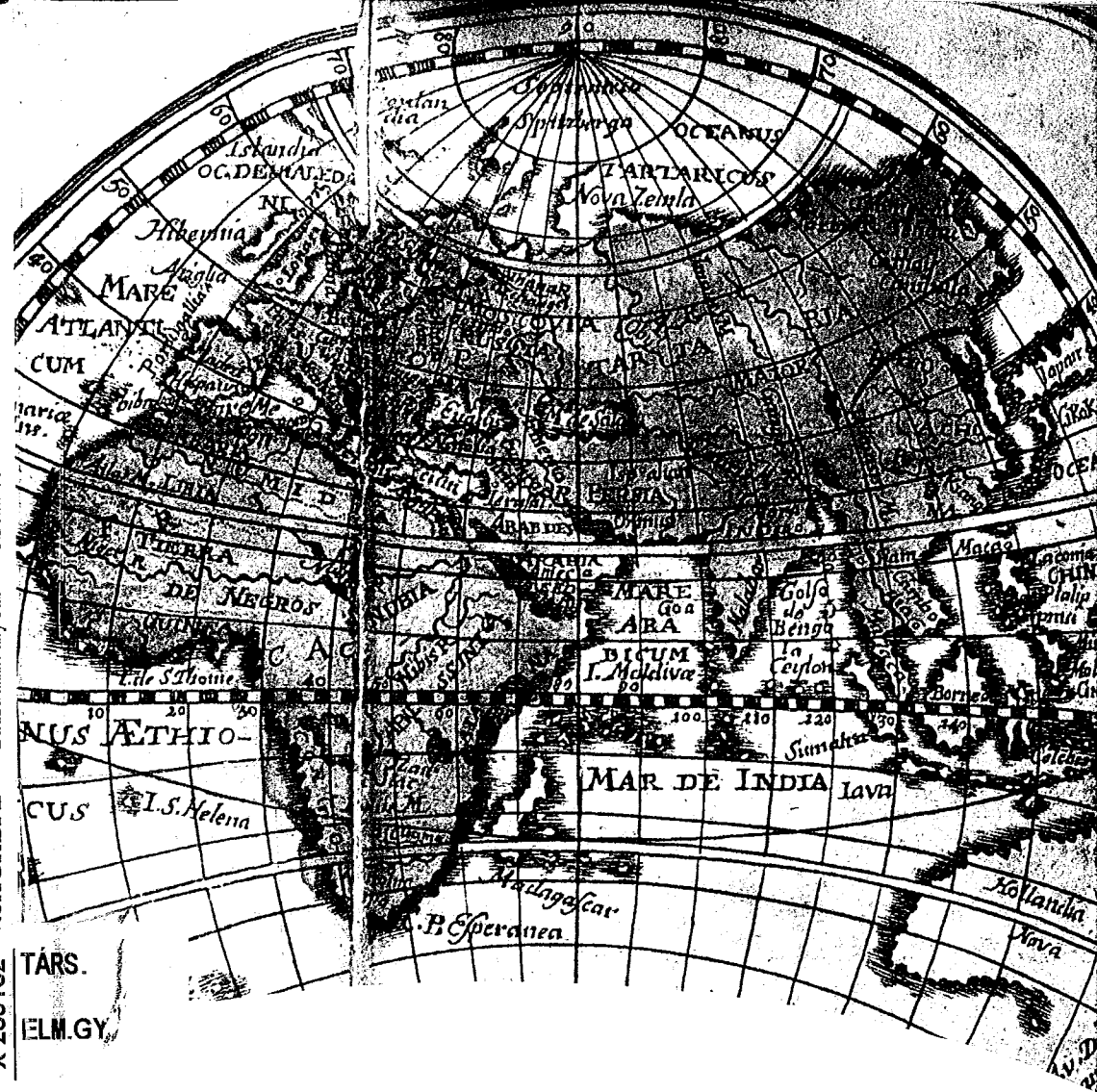
LOSONTZI ISTVÁN

Losontzi István: Hármias kis tükör [...] Váiz, Ambro Ny. 1781. történelemtankönyvének bevezetője.

Losontzi István: Hármaskis tükör [...] Vátság, Ambro Ny. 1781. történelemtankönyvből részlet.

A KÜLFÖLDI TANKÖNYV X 239132 RSÁGKÉPE ■ Tanulmányok ■ Szerkesztette: Csík Tibor

A külföldi tankönyvek magyarságképe

TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Csík Tibor

OKTATÁSKUTATÓ
ÉS FEJLESZTŐ
— INTÉZET

Budapest, 2016

nka
Nemzeti Kulturális Alap